

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM İKTİSADI VE FİNANSI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ZEKÂT VERİLEBİLEN GRUPLARIN VERGİ
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Akram ALSHABIB

2501191331

Tez Danışmanı
PROF. DR. Faruk TAŞCI

İSTANBUL - 2024

ÖZ

ZEKÂT VERİLEBİLEN GRUPLARIN VERGİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

AKRAM ALSHABİB

İslam’da belli zenginliği olan Müslümanlara farz olan zekâtın sosyal ve ekonomik başta olmak üzere maddi-manevi önemli işlevleri bulunmaktadır. Zekât ile benzer ve farklı yönleri olan verginin de çeşitli katkıları olmaktadır. Öte yandan zekâtın verilebildiği gruplar vardır. Bu gruplar genel manada “muhtaçlık” ve özelde maddi muhtaçlıklar ile ilgilidir. Verginin tahsili sonrasında da maddi yönden muhtaç olanlara yönelik sosyal yardımlar yapılabilmektedir.

Bu çerçevede, vergi yoluyla verilen sosyal yardımlar ile zekâtın verilebildiği grupların kesiştiği yerlerde benzerliklerin olduğu varsayılarak, tezin temel sorunsalı, Türkiye’de vergilerle finanse edilen muhtaç durumda olanlara yönelik (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı özelinde) yapılan sosyal yardım kalemleri ile zekât verilebilen gruplar arasındaki kesişme yerlerinin neler olduğu ve bunlara yönelik neler yapılabildiği veya yapılabileceğidir. Bu sorunsalı incelemek için de literatüre dayalı bir nitel bir yöntem izlenmektedir.

Bu kapsamda tez üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm zekât ve vergi ile ilgili kavramsal çerçeve sunmaktadır. İkinci bölümde zekâtı verilebildiği gruplar ana hatları ile açıklanmaktadır. Tezin üçüncü ve son bölümü, vergiler ile finanse edilen sosyal yardımlar ile zekâtın kesiştiği yerler, Türkiye ölçeğinde ortaya konmaktadır.

Anahtar kelimeler: Zekât, vergi, sosyal yardım, yoksulluk, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı.

ABSTRACT

COMPARISON OF THE GROUPS OF PEOPLE WHO ARE DEPICTED AS WORTHY OF THE ZEKAH AND PEOPLE WHO RECEIVE GOVERNMENT SUPPORT FROM TAXATION

Zekah in Islam, which is a binding duty (fard) for muslims who possesses certain amount of wealth, has various material and moral functions. Social assistance system has also different kinds of impacts just as zekah. For zekah, it is well established that who are eligible to receive zekah. It is closely related to material destitute as in the tax receivers who are supported by the social subsidies. In this context, there are overlaps between zekah groups and people who receive social assistance programs from Ministry of Family and Social Services of the Republic of Türkiye. This study's aim is to discover the extent of common points of these two groups and further execution grounds.

This paper consists of three main parts. First chapter introduces conceptual frame of zekah and taxation. Second chapter explains the groups of people who are depicted as worthy of the zekah. The last part expresses the zekah groups that correspond to social assistance categories in Republic of Türkiye.

Key Words: Zekah, Tax, Social assistance, poverty, Ministry of Family and Social Services of the Republic of Türkiye.

ÖN SÖZ

Muhtaç durumda olanlara yönelik yapılan destekler, vergilerden gelen finansman ile olabildiği gibi zekât kaynakları ile de olabilmektedir. Vergi ve zekâtın kesiştiği noktalar açısından Türkiye’de muhtaç durumda olanlara yönelik yapılan sosyal yardımları değerlendirmek faydalı olacaktır.

Bu değerlendirmeyi yapma açısından tez çalışmam boyunca gerek konunun belirlenmesi sırasında gerekse çalışma aşamasında görüş, öneri ve eleştirileriyle tezin olgunlaşmasına katkı sağlayan ve her zaman desteğini gördüğüm danışman hocam Prof. Dr. Faruk Taşçı’ya şükranlarımı arz ederim.

İkinci olarak benden maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme teşekkür ederim. Başta rahmetli babama, duaları ile her zaman yanımda olan anneme ve bana maddi-manevi destekte bulunan erkek kardeşim Halil’e teşekkürlerimi sunarım. Üçüncü olarak ise bana yabancı olduğumu hissettirmeyen ve her daim maddi ve manevi destek olan ikinci ailem Sefire-i Alem Uluslararası Kız Öğrenci Derneği’ne ve bana güvenen tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Son olarak tezin, bu önemli mevzuda Türkiye’deki dolaysız zekat uygulamalarındaki akademik çalışmalara katkı sağlaması en samimi dileğimdir. Bu tez çalışmasında ayet ve hadisler kaynak olarak kullanılmıştı. Bu yüzden eksikler ya da hatalar şahsıma aittir.

Akram ALSHABIB

İstanbul, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖN SÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
GRAFİKLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
KAVRAMSAL ÇERÇEVE:	3
ZEKÂT VE VERGİ	3
1.1. Zekât	3
1.1.1. Zekâtın Anlamı	3
1.1.1.1. Zekâtın Sözlüklerde Anlamı.....	3
1.1.1.2. İstilah Olarak Zekât	4
1.1.2. Zekâtın Tarihçesi.....	5
1.1.2.1. Kur'an-ı Kerim'e Göre Eski Milletlerde Zekât	5
1.1.2.2. Diğer Kaynaklara Göre Tarihte Zekâtın Varlığı	7
1.1.3. Zekâtın Hükümü	8
1.1.3.1. Zekât Vermenin Farz Oluşunun Açıklanması	9
1.1.3.2. Zekât Verilmemesinin Sonucu	10
1.1.4. Zekâtın Önemi/Hikmeti	12
1.2. Vergi	13

1.2.1. Verginin Anlamı	13
1.2.1.1. Verginin Sözlük Anlamı.....	13
1.2.1.2. İstilah Olarak Vergi ve Özellikleri	14
1.2.2. Verginin Tarihçesi.....	15
1.2.2.1. Eski Çağların Vergileri.....	15
1.2.2.2. Osmanlı Devleti.....	17
1.2.2.2.1. Şer'i Vergiler	17
1.2.2.2.2. Sipahiye Ödenen Vergiler.....	18
1.2.2.2.3. Diğer Resmi Vergiler.....	20
1.3. Zekât ile Vergi Arasındaki Mukayese	22
1.3.1. Zekât ile Vergi Arasındaki Görece Benzerlikler.....	22
1.3.1.1. Zorunluluk Esası Açısından	22
1.3.1.2. Devletin Varlığı Açısından.....	23
1.3.1.3. Karşılıksız Olma Açısından.....	23
1.3.1.4. Hedefler Açısından.....	24
1.3.2. Zekât ile Vergi Arasındaki Farklılıklar.....	26
1.3.2.1. Mahiyet ve Gaye Açısından	26
1.3.2.2. Mükellefiyet Sınırları Açısından	26
1.3.2.3. Verilen Miktar Açısından.....	27
1.3.2.4. Devamlılık Açısından.....	27
1.3.2.5. Zekâtın Verileceği Yerler Açısından.....	27
İKİNCİ BÖLÜM	29
ZEKÂTIN VERİLEBİLECEĞİ YERLER.....	29
2.1. Fakirler ve Miskinler	30
2.1.1. Fakir ve Miskin Tarifi.....	30
2.1.2. Fakirlerin ve Miskinlerin Sınıfları	32

2.1.3. Fakirlerin ve Miskinlerin Payı	35
2.2. Zekât Memurları	36
2.2.1. Zekât Memuru Olma Şartları	37
2.2.2. Zekâtta Çalışanların Ücreti	38
2.3. Müellife-i Kulûb	39
2.3.1. Türleri.....	40
2.3.2. Farklı Görüşler	41
2.3.3. Günümüzdeki Yaklaşımlar	42
2.4. Köleler	44
2.4.1. Köle Azat Etmeyi Teşvik.....	44
2.4.2. Zekât Payı Hakkında Görüşler.....	45
2.4.3. Kölelik ve Esirlik	46
2.5. Borçlular	47
2.5.1. Manası.....	47
2.5.2. Türleri.....	48
2.5.3. Felaketler Karşısında Borçlu Duruma Düşmek ve Sigorta.....	50
2.6. Allah Yolunda Olanlar.....	51
2.6.1. Kur'an'da ve Sünnet'te Anlamı	51
2.6.2. Âlimlerin Görüşleri.....	53
2.7. Yolcular.....	55
2.7.1. Anlamı.....	55
2.7.2. Şartlar	56
2.7.3. Günümüzde Farklı Yaklaşımlar	57
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	59
3. VERGİLERLE FİNANSE EDİLEN SOSYAL YARDIMLAR İLE ZEKÂT VERİLEN KESİMLERİN KESİŞMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ.....	59

3.1. İlgili Literatür ve Yöntem.....	59
3.1.1. Literatür	59
3.1.2. Yöntem	61
3.2. Türkiye’de Kamusal Sosyal Yardımlar	62
3.2.1. Sosyal Yardım.....	62
3.2.2. Kamu Bütçesinde Vergi Gelirleri	63
3.2.3. Kamu Bütçesinden Sosyal Yardıma Ayrılan Paylar	68
3.3. Türkiye’de Kamusal Sosyal Yardım Uygulamaları	69
3.3.1. Kamusal Sosyal Yardım Aktörleri	69
3.3.1.1. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	70
3.3.1.2. Gençlik ve Spor Bakanlığı	71
3.3.1.3. Vakıflar Genel Müdürlüğü	71
3.3.2. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın Sosyal Yardım Uygulamaları	72
3.4. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Sosyal Yardımlarında Zekât Verilebilecek Gruplar	76
3.4.1. Yoksullar – Miskinler	76
3.4.2. Allah Yolunda Olanlar	77
3.4.2.1. Şehit Yakınları ve Gaziler	78
3.4.2.2. Askerler	79
3.4.2.3. Öğrenciler	80
3.4.3. Yolcular.....	81
3.4.4. Kesişen grupların değerlendirilmesi ve önerileri.	85
SONUÇ	87
KAYNAKÇA	89

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1: Bütçede Vergi Geliri Kalemleri (2023 Yılı).....	64
Tablo 3.2: Merkezi Yönetim Bütçe Büyüklüklerinde Vergi Gelirleri(Milyar TL) (2002-2022).....	65
Tablo 3.3: Merkezi Yönetim Bütçe Büyüklüklerinde Vergi Gelirlerinin GSYH İçindeki Payları (%) (2002-2022)	66
Tablo 3.4: Merkezi Yönetim Bütçe Büyüklüklerinin Bütçe İçindeki Vergi Payları (%) (2002-2022).....	67
Tablo 3.5: Bütçe Giderlerinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlar (2006-2022)	68
Tablo 3.6: Rakamlara Türkiye’de Sosyal Yardımlar (2022).....	74
Tablo 3.7: Öncelikle Burs Alan Öğrenciler	79
Tablo 3.8: Zekât Verilebilen Grupların Vergi Açısından Değerlendirilmesi:	86

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1: ASHB'nin Sosyal Yardımları.....	73
--	----

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1: Bütçe Giderlerinin Bütçe İçindeki Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Payları (2006-2022)	69
---	----

KISALTMALAR LİSTESİ

ASHB	: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
ÇSGB	: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
GSB	: Gençlik ve Spor Bakanlığı
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
GSS	: Genel Sağlık Sigortası
GSYH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
İSMEK	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitim Kursları
MEB	: Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
SHM	: Sağlık Hayat Merkezi
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
SYD	: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma
SYDTF	: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu
SYDV	: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı
UNHCR	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
YİMER	: Yabancılar İletişim Merkezi
YŞEY	: Yabancılar Şartlı Eğitim Yardımı

GİRİŞ

Tüm toplumlarda olduğu gibi İslam toplumlarında da zenginlik yanında muhtaçlık da olabilmektedir. Bu muhtaçlık durumlarını gidermek için bazı araçlar kullanılmaktadır. Bu araçlardan biri de zekâttır. İslam’da belli zenginliği olan Müslümanlara farz olan zekâtın maddi ve manevi olmak üzere birçok işlevi/faydası bulunmaktadır. Zekât, maddi planda sosyal güvenlik/yardım işlevi yanında ekonominin/piyasanın canlı kalmasına da yardımcı olmaktadır; manevi yönden ise zekât, veren ile alan arasında önemli bir dayanışma ve bütünleşme imkanı sunmaktadır. Zekâtın işlevleri kadar, zekât ile benzeşen ve farklılaşan yönleri olan verginin de çeşitli katkıları bulunmaktadır. Vergilerle devletler, sosyal ve ekonomik hayatın daha iyi işlemesi için belli adımlar atmaktadırlar. Bu nedenle zekât yanında vergi de önemlidir.

Diğer taraftan zekâtın verilebildiği gruplar vardır. Bu gruplar genel manada “*muhtaçlık*” ve özelde maddi muhtaçlıklar ile ilgilidir. Verginin tahsili sonrasında da maddi yönden muhtaç olanlara yönelik sosyal yardımlar yapılabilmektedir. Bu nedenle, vergi yoluyla verilen sosyal yardımlar ile zekâtın verilebildiği grupların kesiştiği yerlerde benzerliklerin olduğu varsayılarak, tezin temel sorunsalı, Türkiye’de vergilerle finanse edilen muhtaç durumda olanlara yönelik (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı özelinde) yapılan sosyal yardım kalemleri ile zekât verilebilen gruplar arasındaki kesişme yerlerinin neler olduğu ve bunlara yönelik neler yapılabildiği veya yapılabileceğidir. Bu sorunsalı incelemek için de literatüre dayalı nitel bir yöntem izlenmektedir.

Bu kapsamda bu tez çalışmasında, zekât ve vergi kavramları ile tarihçeleri, aralarındaki benzerlik ve farklılıklar tanımlandıktan sonra, modern çağda zekât verilen gruplardaki nesih edilen ve nesih edilmeyen paylar incelenmektedir. Ardından vergi sistemi ve sosyal yardımlar üzerinden zekâtın devletteki dolaylı uygulamaları tespit edilmektedir. En sonunda ise vergilerle finanse edilen Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı sosyal yardımlarının zekât verilebilecek gruplarla kesiştiği noktalar ortaya konmaktadır.

Daha detaylı bir şekilde ifade edilecek olursa, tez konusunu teşkil eden İslam’da zekât ve vergi kavramlarına açıklık getirmek için ilk bölümde, ilgili temel kavramlar ele alınmıştır. Konunun Kur’an’daki ve Sünnet’teki yerlerinin tespiti açısından ilgili naslar incelenmiş ve fıkıh kaynaklarında işlenişine yer verilmiştir. En son olarak da günümüz araştırmaları, makaleleri ve raporlarla mukayesesi üzerinde durulmuştur. Bu açıdan sözlük, tarih, hadis, Kur’an ve fıkıh kaynaklarıyla birlikte günümüz araştırma ve makale kaynaklarından da istifade edilmiştir.

İkinci bölümde, mezheplerin meseleye bakışı verilirken Ehl-i Sünnet’ten meşhur dört mezhebin görüşüne yer verilmiştir. Ele alınan konular incelenirken mümkün oldukça ilk kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca mezhep görüşleri mezhebi temsil niteliğine sahip kişiler çerçevesinde vermeye çalışılmış ve mezhepler arası görüş farklılıklarına da yer verilmiştir. Bunların yanında, günümüzdeki çağdaş alimleri ve araştırmacıların görüşlerinde incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise devletin raporlarından faydalanılmıştır, ayrıca bu mevzu ile ilgili makaleler ve araştırmalar değerlendirilmiştir. Araştırma Türkiye’deki sosyal yardım uygulamalarına ilişkin olduğu için sadece Türk araştırmacıların kaynakları ele alınmıştır. Son olarak; zekâtın ve verginin tanıtımları ve Türkiye’de uygulamaları ile ilişkisi için birçok yüksek lisans ve doktora tezinden istifade edilmiştir. Ancak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın sosyal yardımlarında zekat verilebilecek gruplar ya da Türkiye’de vergilerle finanse edilen sosyal yardımlar ile zekatın kesişmesi ile ilgili çalışmalar doğrudan bulunmadığı için farklı kaynaklardan dolayı çalışmalar incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE:

ZEKÂT VE VERGİ

Bu bölümde ayrı ayrı zekât ve vergi kavramlarının sözlükteki ve ıstılahtaki anlamları, tarihsel süreçteki yerlerine ve önemlerine bakılacaktır. Sonrasında zekât ile vergi arasında bir mukayese yapılacaktır.

1.1. Zekât

Zekât konusu geniş bir konudur. Bu nedenle zekâtla ilgili bütün meseleleri bu tez çalışmasında ele almak hem mümkün değildir hem de tezin konusunun sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle, bu tez çalışmasında zekâtın vergi ile ilişkisini ortaya koymak amaçlandığından sadece zekâtın anlamı, tarihi ve önemi üzerinde durulacaktır.

1.1.1. Zekâtın Anlamı

Zekâtın birçok anlamı vardır ama bunlar arasında sözlük ve ıstilah anlamlarına kısaca yer vermek yerinde olacaktır.

1.1.1.1. Zekâtın Sözlüklerde Anlamı

Zekât, “*zekâ*” fiilinden gelmiştir. Burada “*büyümek, çoğalmak, bereket*” anlamı vardır. Denilir ki “*zekâ ezer’u*”; büyüdü ya da “*zekât-ın nafakatu*”; bereket oldu.¹ Zekât aynı zamanda “*temizlenmek*” manasında kullanılmaktadır. Burada arıtma veya arındırma anlamı söz konusudur.² Bu çerçevede Kur’an-ı Kerim’de Allah Teâlâ der; “nefsini temizleyen kurtulmuştur”³. Buradaki kasıt, kirlerden temizlemektir.

¹ Ebü’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, **Lisanü’l-Arab**. nşr. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydi, Beyrut, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1997, 2.bs, 6.c, s. 64-65.

² Mehmet Erkal, “Zekât”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 2013, s. 197. (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/zekat>, Erişim Tarihi: 04.01.2024.

³ Şems Suresi, 91/9.

Ayrıca zekât, “övmek” manasına gelmektedir. Kur’an-ı Kerim’deki: “kendinizi övmeyin”⁴ bu anlamdadır. Yine zekât, iyi ve faziletli olma manasındadır: “*Raculün zekiyyün*”, çok hayrı olan adam demektir.⁵ Bunların yanında zekât, “*salah*” kelimesinden gelir; yani ‘*amel-i salih*’. Bu da aşağıdaki Kur’an-ı Kerim ayetinde olduğu gibi ‘iyi çalışma’ demektir: “Ondan daha iyi amelleri”⁶ var demektir. Özetle; zekâtın sözlük olarak birçok anlamı vardır, hepsi birden dikkate alındığında sözlük olarak zekâtın “artma/bereket, arıtma, övgü ve iyi amel” anlamları olduğu görülmektedir.

1.1.1.2. İstilah Olarak Zekât

Zekâtın sözlük anlamından daha önemli olan ıstilah anlamıdır, çünkü (ileriki satırlarda açıklanacağı üzere) zekâtın hükmü ve önemi, bu anlama göredir.

Bu bağlamda, fakihler zekâtı farklı şekilde tarif etmişlerdir. Bu farklı tanımları tek tek vermek yerine, bu çalışmada, dört mezhebin tanımlamasına bakmakla iktifa edilecektir.

Hanefiler’in zekât tarifi temelde şöyledir: Belli bir malın belli bir kısmını Allah Teâlâ’nın belirlediği belli bir şahsa, Allah rızası için temlik etmektir. Burada ruhsat yeterli değildir, çünkü ayette zikredilen veriş sağlanmalıdır. Mesela, bir yetime yemek yedirilse zekât olmamış, ama yemek ellerine verilse (temlik) zekât olmuş olur.⁷

Şafiiler’in zekât tarifi ise şöyledir: Bir takım şartlara bağlı olarak muayyen sınıflara sarf edilmesi gereken, belirli mallardan muayyen miktarlara verilen isimdir. Bu mallara “zekât” adının verilmesinin nedenleri ise i) alan kişinin duasının bereketiyle mal artabilmesi ii) veren kişiyi günden çıkarması, iii) ayrıca imanının doğruluğunda şahit olması ve onu övmüş olması ile ilgilidir.⁸ Malikiler’in tarifinde ise zekât, “*mülkiyet ve yıl tamamlamak şartıyla, nisap miktarına ulaşan ve maden ve*

⁴ El-Najm, 53/32.

⁵ Vehbe Zuhaylı, **İslam Fıkhi Ansiklopedisi**, Çev. Ahmed EFE v.d. İstanbul, Risale Basın-Yayın Ltd. 1994, 3.pas, 3.c., s. 247.

⁶ Elkehf surası, 18/81.

⁷ Abdülhamid Mahmud Tahmaz, **El-Fıkhu’l-Hanefi Fi Sevbihî’l-Cedid**, Dimaşk : Darü’l-Kalem ; Beyrut : ed-Darü’ş-Şamiyye, 2014, 3. baskı, 1.c, s.353.

⁸ Hatib eş-Şirbini, **Muğni’l-Muhtac: Minhacü’t-talibin şerhi**, Çev. Soner Duman İstanbul: Mirac Yayınları, 2010, 1.pas, 5.c, s.2.

ziraat olmayan belli bir malın belli bir kısmını layık olan kimselere vermektir.”⁹ Hanbeliler’in tarifine göre zekât da “*belirli bir vakitte, belirli bir malda, belirli kimselere verilmesi farz olan bir haktır.*” ‘*Farz olan haktır*’; şu ayetten gelmektedir: “İsteyene ve yoksun kalmışa mallarından belli bir hak tanıyanlar”¹⁰. Belirli kimseleri ise, Allah Teâlâ Tevbe Suresi’nde tek tek saymaktadır. Onlar sekiz sınıftır. Bu sekiz sınıf ikinci bölümde açıklanmaktadır. Belirli maldan kasıtsa, onlar zekâtın farz edildiği mal (ticaret, hayvanlar, ekinler, altın...) olarak bilinirler. Belirli vakit de tam bir yıl geçtikten sonra ya da hasat ekimi sırasında demektir.¹¹

1.1.2. Zekâtın Tarihçesi

Zekâtın varlığı Hz. Peygamber (as) ile tamam olan İslam ile başlamamıştır, önceki dönemlerde Allah, peygamberleri aracılığıyla zekât emrini vermiş ve uygulamalar söz konusu olmuştur. Bu nedenle, eski milletlerdeki zekât hakkında az da olsa bilgi aktarımı faydalı olacaktır.

1.1.2.1. Kur’an-ı Kerim’e Göre Eski Milletlerde Zekât

Zekâtın eski milletlerdeki varlığı, Kur’an-ı Kerim’de çeşitli ayetler ile açıkça görülmektedir. Onda zekât kelimesi: muhtaç, fakir, miskine sadakat, saygı, nezaket manasında gelmiştir. Fakirlik sorunu hayatta en büyük sorundur. Dolayısıyla dikkatli okursak Hz. Adem’den (as) son Resul’e (as) kadar peygamberlerin misyonu şudur: muhtaca ihtiyacını vermek, fakire merhametini göstermek, sosyal adaletsizliği kaldırmak.

İşte zekât eski milletlere gelmiş olan peygamberler için bu noktada önemli bir araçtır. Örneğin: “Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar, daima bize ibadet eden kimselerdi.”¹² Kur’an-ı Kerim’de Hz. İsmail’in (as) ailesine

⁹ Ebü’l-Berekat Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Adevi Derdir, *Şerhu’s-sagır ala Akrebi’l-mesalik ila mezhebi’l-İmam Malik*, Kahire: Dârü’l-Ma’ârif, 1972, 2.c, s. 581-587.

¹⁰ Mearic suresi, 70/24-25.

¹¹ Mansur b. Yunus b. Salahiddin Buhuti, *Keşşafü’l-kına an metni’l-İkna*, Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1997, 1. baskı 2.c, s. 5-6.

¹² El-Enbiya suresi, 21/73.

namaz ve zekâtı emrettiği anlatılmaktadır: “(İsmail) ailesine namazı ve zekâtı emrederdi; Rabbi nezdinde de hoşnutluk kazanmış bir kimse idi”.¹³

Aynı Sure’de Hz. İsa’nın (as) da daveti boyunca milletin zekât vermesini istediği görülmektedir: “Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı, yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti”¹⁴

Hz. Musa (as) ise Allah Teâlâ’ya ona ve milletine merhamet etmesi için dua ederken, Allah Teâlâ şöyle cevap vermiştir: “Bizim için bu dünyada da bir iyilik yaz, ahirette de. Çünkü biz sana varan doğru yola yöneldik.” Allah şöyle dedi: “Azabım var ya, dilediğim kimseyi ona uğrattırım. Rahmetim ise her şeyi kapsamıştır. Onu, bana karşı gelmekten sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.”¹⁵

Hz. Şuayb (as) da kabilesine haksız mal almaktan kaçınmayı tavsiye etmiştir: “Medyen halkına da kardeşleri Şuayb’ı peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin için ondan başka hiçbir ilah yoktur. Rabbinizden size açık bir delil gelmiştir. Artık ölçüyü ve tartıyı tam yapın. İnsanların mallarını eksiltmeyin. Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk etmeyin. İnananlar iseniz bunlar sizin için hayırlıdır.”¹⁶

Kuran-ı Kerim, genel olarak kitap ehlerinden şöyle bahsetmektedir: “Kendilerine kitap verilenler, ancak kendilerine o apaçık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler. Hâlbuki onlara, ancak dini Allah’a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O’na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir.”¹⁷

Demek olur ki Kur’an-ı Kerim’deki açık delillere göre, İslam’dan önceki milletlere ve peygamberlere zekât farz kılınmıştır.

¹³ Meryem surası, 19/55.

¹⁴ Meryem surası, 19/31.

¹⁵ A’raf suresi, 7/156.

¹⁶ A’raf suresi, 7/85.

¹⁷ Beyyine suresi, 98/4-5.

1.1.2.2. Diğer Kaynaklara Göre Tarihte Zekâtın Varlığı

Zekât, İslam öncesinde de var olduğuna göre Yahudilik ve Hristiyanlıkta zekâtın nasıl karşılık bulduğuna da değinmek gerekmektedir.

Yahudilik'te Müslüman ve Hristiyanlık gibi zekât farzdır. Yahudi kutsal kitabında zekât ya da sadaka kelimesi kullanılmaktadır. Bunlardan bir kısmı vermenin önemi ve kutsallığı üzerinedir. Şöyle ki:

“Size vereceği ülkenin herhangi bir kentinde yaşayan kardeşlerinizden biri yoksulsa, yüreğinizi katılaştırmayın, yoksul kardeşinize eli sıkı davranmayın. Tersine, eliniz açık olsun; gereksinimlerini karşılayacak kadar ona ödünç verin. Yedinci yıl, ‘borçları bağışlama yılı yakındır’ diyerek yüreğinizde kötü düşünce barındırmaktan sakının. Öyle ki, yoksul kardeşinize karşı eli sıkı davranıp ona yardım etmekten kaçınmayasınız. Yoksul kardeşiniz sizden RABBE yakınabilir, siz de günah işlemiş olursunuz. Ona bol bol verin, verirken yüreğinizde isteksizlik olmasın. Bundan ötürü Tanrınız RAB bütün işlerinizde ve el attığımız her şeyde sizi kutsayacaktır.”¹⁸

Yahudilik'te sadaka anlamında (Arapça sadaka ile benzerlik gösterecek şekilde) İbrânîce “*tsdk*” kökünden türetilmiş “*tsedaka*” kelimesi kullanılmaktadır.¹⁹ Bu, Yahudiler'in kendi aralarında zorunluluktur.²⁰ Bu durum Yahudi kutsal metinlerinde şu şekillerde ifade edilir:

“Her yıl tarlalarınızda yetişen ürünlerin ondalığını bir yana ayıracaksınız. Tahılınızın, yeni şarabınızın, zeytinyağınızın ondalığını, sığırlarınızın ve davarlarınızın ilk doğanlarını, Tanrınız RABBİN adımı yerleştirmek için seçeceği yerde O'nun önünde yiyeceksiniz. Bunu yapın ki, her zaman O'ndan korkmayı öğrenesiniz.”²¹

“İster toprağın ürünü ister ağacın meyvesi olsun, toprakta yetişen her şeyin ondalığı RAB'be aittir. RAB için kutsaldır. Kim ondalığının bir bölümünü geri almak isterse, değerinin üzerine beşte bir fazlasını katarak ödemelidir. Bütün sığırlarla davarların ondalığı, sayımda çoban değneğinin altından geçen her onuncu hayvan RAB için kutsal sayılacaktır. Hayvan sahibi hayvanları iyi, kötü

¹⁸ KUTSAL KİTAP, Yasanın Tekrarı: 15/7-8-9-10.

¹⁹ Mahmut Salihoğlu, “Diğer Dinlerde Zekât,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, 44. Cilt, Ankara, 2013, s. 207. (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/14188216/Zekat_Di%C4%9Fer_Dinlerde_in_Turkish_. Erişim Tarihi: 22 Nisan 2024.

²⁰ B. L. Sherwin, **Jewish Ethics for the Twenty-First Century**, USA, Syracuse University Press, 2033, s.132-133.

²¹ KUTSAL KİTAP, Yasanın Tekrarı: 14/22-23.

diye ayırmayacak, birini öbürüyle değiştirmeyecektir. Değiştirirse, değiştirilen hayvanların ikisi de kutsal sayılacak ve karşılığı ödenip geri alınamayacaktır.”²²

Hristiyanlık'ta durum biraz farklıdır. Yahudilik gibi İncil'de sadaka için bazı örnekler zikredilmektedir. Başka bir ifade ile Hristiyanlığın sadaka anlayışı kısmen Yahudi kutsal kitabıyla ilişkilendirebilse de Hristiyanlığın sadaka anlayışında Yahudilik'ten farklı olan “sevgi” vurgusu söz konusudur.²³ Ayrıca sadece fakire yardım için “gönüllü” olarak “sadaka” söz konusudur. Bunun ifadeleri şöyledir:

“İsa başını kaldırdı ve bağış toplanan yerde bağışlarını bırakan zenginleri gördü. Yoksul bir dul kadının oraya iki bakır para attığını görünce, “Size gerçeği söyleyeyim” dedi, “Bu yoksul dul kadın herkesten daha çok verdi. Çünkü bunların hepsi kutuya, zenginliklerinden artanı attılar. Bu kadın ise yoksulluğuna karşın, geçinmek için elinde ne varsa hepsini verdi.”²⁴

“Sadaka olarak verin, o zaman sizin için her şey temiz olur”²⁵

“İsa ona, ‘Eğer eksiksiz olmak istiyorsan, git, varını yoğunu sat, parasını yoksullara ver; böylece göklerde hazinen olur. Sonra gel, beni izle’ dedi.”²⁶

Gördüğümüz gibi Hristiyanlık, ecir ve sevap için diğerlerine mali yardıma teşvik etmektedir. Fakat belirlenen net bir sistem yoktur.²⁷

1.1.3. Zekâtın Hükümü

Zekât, Kur'an-ı Kerim'de 82 yerde namazla birlikte zikredilmiştir. Hicret'in ikinci yılında Şevval ayında farz kılınmıştır.

²² Leveliler: 27/30-31-32-33.

²³ Salihoğlu, **a.g.e.**, s. 208.

²⁴ Luka İncili: 21. s:1320, 1. Pasım, İstanbul 2001.

²⁵ Luka İncili: 11/41. Pasım, İstanbul 2001.

²⁶ Muvatta 19/21.

²⁷ Muhammed Ömer Hacı, **el-Mesiretü't-tarihiyye li-tatbiki'z-zekat**, Dimaşk: Dârü'n-Nur, 1996, s.86.

1.1.3.1. Zekât Vermenin Farz Oluşunun Açıklanması

Zekât, İslam'ın beş şartından ve farzlarından biridir. Kur'an-ı Kerim'de, sünnette ve icmada hükmü farz olarak sabittir; çağlar boyunca bütün müçtehitler ve fakihler farz olarak icma etmişlerdir.²⁸

Kur'an-ı Kerim'de zekâtın farz oluşunun delili şu ayetlerdir:

“Onlar ki zekâtı verirler.”²⁹

“Onlar ki, namazı kılarlar, zekâtı verirler ve ahirete de kesin olarak inanırlar.”³⁰

“İnsanların mallarında artış olsun diye vermiş olduğunuz faiz Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla vermiş olduğunuz zekâta gelince [işte bu şekilde zekât verenler, Allah katında sevaplarını) kat kat arttıranlardır.”³¹

“O kimseler, namazı kılarlar, zekâtı verirler, onlar ahirete de kesin olarak iman ederler.”³²

“Ortak koşanların vay haline! Onlar zekâtı vermezler; ahireti inkâr edenler de onlardır.”³³

“Sana ne infak edeceklerini soruyorlar: De ki (imkânınız dahilinde olan) kolay olan.”³⁴

Sünnet'ten de zekâtın farz oluşu bellidir. Şu hadis-i şerifler açıktır:

İbn Ömer radiyallahu anhu'dan: Allah Resulü (sa) buyurdu:

“İslam, beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına, Muhammed'in onun kulu ve resulü olduğuna şahadet getirmek, namaz kılmak, zekât vermek, ramazan orucunu tutmak, hacca gitmek.”³⁵

Meşhur Cebraîl Hadisi'nde Peygamberimiz'e (as) “İslam nedir?” diye sordu; Resulullah (as) “İslam, Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in (as) Resulullah olduğuna şahadet etmeniz, namazı kılmanız, zekâtı vermeniz, Ramazan orucu tutmanız, kudret varsa hacca gitmenizdir.” diye cevap verdi.³⁶

²⁸ Zuhaylı, **İslam fıkhi ansiklopedisi**, s.250.

²⁹ El- Müminun suresi, 23/4.

³⁰ En-Naml suresi, 27/3.

³¹ Er-Rum suresi, 30/39.

³² Lukman suresi, 31/4.

³³ Fussilet suresi, 41/6-7.

³⁴ El- Bakara suresi, 2/219.

³⁵ Müslem (iman: 5. 22).

³⁶ Buhari ve Muslim.

Yine İbn Abbas'dan (ra) rivayetle Allah Resulü (as), Muâz'ı (ra) Yemen'e gönderdiği zaman, ona şöyle buyurdu:

“Sen ehli kitap olan bir kavme gidiyorsun. Onları davet edeceğin ilk şey, Allah'a ibadettir. Onu bilip anladıklarında onlara Allah'ın onlara gece ve gündüzde beş vakit namaz kılmayı farz kıldığını bildir. Bunu kabul edip uygulamaya başladıklarında, Allah'ın onlara mallarında zenginlerinden alınıp fakirlerine verilecek olan zekâtı farz kıldığını bildir. Zekât alırken halkın gözünde kıymetli olan mallarından sakın. Mazlumun bedduasından da kaçın. Çünkü onun bedduası ile Allah arasında hiçbir perde yoktur.”³⁷

Dikkat edilirse, Kur'an Kerim, temel hükümler ve genel ilkeleri içinde barındırmaktadır, fakat Sünnet, detaylar ve kısımlar hakkındadır. Kur'an-ı Kerim ve Sünnet ile zekâtın hükmünün farz olduğu teyit edilmiş olmaktadır.

Bunun yanında icmadaki hüküm de şöyledir: Peygamberimiz Muhammed'den (as) şimdiye kadar bütün âlimler, zekâtın hükmünün farz olduğunda ittifak halindedirler. Çünkü Kur'an'da ve Sünnet'te hükmü ispat edilmektedir. Dolayısıyla alimler, zekât farzasını inkâr eden ya da farz oluşunu kabul etmeyen varsa kafir olduğunda veya İslam'dan çıktığında hem fikirdirler.³⁸ Bununla birlikte, cehaletle ya da hükmü bildiğini inkâr ederse kâfir olduğuna hükmedilmez, ama hüküm öğretilmelidir.³⁹

1.1.3.2. Zekât Verilmemesinin Sonucu

Zekâtın açıkça farz ibadet oluşunun sonucu olarak, farz ibadetleri terk etmenin hükmü/sonucu zekât için de geçerlidir. Bu konudaki hükümleri şu şekilde açıklamak mümkündür:

Öncelikle zekât vermeyenlere karşı Hz. Ebubekir'in (ra) halifelik dönemindeki tavrını ortaya koymakta fayda vardır. Peygamberimiz (as) vefat ettikten sonra Hz. Ebubekir (ra) halife olmuştur. Araplardan zekâtı inkâr edip dinden çıkanlar oldu. Hz. Ömer (ra) dedi ki: “*Bu insanlarla nasıl savaşırısın?*” Allah Resulü sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: ‘*İnsanlar ‘Lâ ilâhe illallah’ deyinceye kadar onlarla*

³⁷ Malik Hariç, Kütüb-i Sitte İmam.

³⁸ Yusuf Kardavi, **Fıkhü’z-zekât**, Beyrut: Dârü’l-İrşad, 1969, 1.c, s. 94.

³⁹ Zuhaylı, **a.g.e.**, s. 250.

savaşmakla emr olundum. Kim ‘*Lâ ilahe illallah*’ derse, canını ve malını benden korumuş olur. Ancak (kanının dökülmesini) hak ederse başka. (Gizli günahlarının) hesapları Allah’a aittir.’ Bunun üzerine Hz. Ebubekir şu cevabı verdi: ‘*Vallahi namazla zekât arasında ayırım yapanlarla savaşırım. Çünkü zekât malın hakkıdır. Vallahi Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem zamanında O’na zekât olarak vermiş oldukları dişi keçiyi bana (zekât olarak) vermemeye yeltenirlerse, zekâta engel olmak suçundan dolayı onlarla savaşırım.*’ Sonradan Hz. Ömer dedi ki: ‘*Vallahi onlarla savaşılması konusundaki hüküm, Allah’ın Ebubekir’in gönlünü açmasından dolayıdır. Bu sayede onlarla savaşmanın hak olduğunu öğrendim.*’⁴⁰

Hz. Ebubekir (ra) hadiste demiştir ki: “*Vallahi namazla zekât arasında ayırım yapanlarla savaşırım. Çünkü zekât malın hakkıdır.*” Demek ki namaz ve zekât arasında fark yoktur, ikisi de farzdır ve zekât malın hakkıdır; bu nedenle verilmelidir.

Bu örnek olay dışında fakihlerin görüşlerine bakıldığında; zekât vermeyenlerle savaşmak konusu bulunmaktadır. Bu hükmün delili hem Kur’an hem de sünnette bulunmaktadır. Kur’an Kerim’de bu hususta bazı ayetler vardır:

“Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekat) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir”.⁴¹
“Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah’ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele. O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve “İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Haydi tadın bakalım biriktirip sakladıklarınızı” denilecek!”⁴²

Sünnet’te bazı hadisler zekâtın hükmünü izah etmektedir. Bunlar şöyledir:

İbn Ömer (ra)’dan rivayetle Resulullah (sa) buyurdu ki: “*İnsanlarla, Allah’tan başka hiçbir ilâh olmadığına, Muhammed’in Allah’ın Resulü olduğuna şehadet getirinceye, namazı kılincaya, zekâtı verinceye kadar savaşmakla emr olundum. Bunları yaptıkları zaman, benden hem kanlarını hem de mallarını korumuş olurlar.*

⁴⁰ Kütüb-i Sitte.

⁴¹ Tevbe suresi, 9/103.

⁴² Tevbe suresi, 9/34-35.

Ancak İslam'ın haklarından bir hak karşılığı olursa müstesna! (Bâtını) hesapları Allah'a kalmıştır.”⁴³

Ebu Hüreyre (ra)'dan rivayetle Resulullah (sa) şöyle buyurdu: “*Kimin malı olup da onun zekâtını vermezse o mal kıyamet günü sahibi için dazlak başlı ve iki gözü arasında kara bir nokta bulunan büyük bir ejderha şeklinde gelip boynuna dolanacak ve onu iki dudağı ile yakalayacak.*” Sonra şöyle diyecek: “*İşte ben senin o biriktirip de zekâtını vermediğini malınım*”. Sonra şu ayeti okudu: “*Allah'ın bol nimetlerinden verdiklerinde cimrilik edenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Bilakis bu onların kötülüğüdür. Cimrilik yaptıkları şey Kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır.*”⁴⁴

1.1.4. Zekâtın Önemi/Hikmeti

Zekâtın verilmemesine yönelik hükümler (cezalar), aslında zekâtın önemine de işaret etmektedir. Burada zekâtın önemini i) fert/birey, ii) cemiyet/toplum ve iii) iktisat açısından ele almak mümkündür.

Zekâtın fertler açısından önemi vardır. İnsanın, fakirlerin ve diğer insanların malında hakkı olduğunu bildiği zaman ve gönülden bu hakkı verdiğinde, o kişiden dünya/para sevgisi ve bencillik uzaklaşmaktadır.⁴⁵ Bu nedenle, İslam hukuku bireyi eğitmek ve dünya malına sahip olma ve bağlanma sevgisini reddetmesine yardımcı olmak için önemli bir işlev görmektedir; insan sevap, ecir ve mutluluğu almakta değil, ancak vermekte bulmaktadır. Bu da bireyler/fertler arasındaki bağları güçlendirir, kardeşliği artırır ve toplumların uyumunu artırır.⁴⁶

Zekâtın cemiyet açısından da önemi vardır. Birçok ülkede - İslami ülkelerde bile devletin rolünün ortadan kalkmasından sonra-⁴⁷ Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen sınıflardan olan zekat toplama ve dağıtma ile ilgili görev, daha çok cemiyet kurumlarına (dernekler veya vakıflara) olan ihtiyacı artırmıştır. Bu kurumların rolünü,

⁴³ Buhârî ve Müslim. Ancak Müslim, rivayeti içinde: “İslâm'ın haklarından” tabirini zikretmemiş.

⁴⁴ Buhari (zakat: 1403).

⁴⁵ Yunus V. Yavuz, **İslâm'da Zekât Müessesesi**, İstanbul, Feyiz Yayınları, 1972, s. 46.

⁴⁶ Ahmet Yaşar, “Maddi ve Manevi Temizlik: Zekât,” **Reyhan Dergisi**, S. 17, 2010, s. 8-9.

⁴⁷ Gail Richardson, “Islamic Law and Zakat: Waqf Resources in Pakistan,” Ed. Stephen P. Heyneman, **Islam and Social Policy**, USA, Vanderbilt University Press, 2004, s. 157.

zekat fonlarının dağıtılmasında ve toplumun birçok ferdine yardım etmede varlıklarının önemi inkar edemeyiz.

En nihayetinde, zekâtın iktisat açısından da önemi vardır. Tüketicinin ve üreticinin ikisine de faydaları söz konusudur. Çünkü fakirler zekat paraları ile tüketim imkanı bulurlar. Tüketilen mallar da üretimi gerektirir, böylece üretim de artar. Dolayısıyla zekât alan ihtiyaç sahiplerinin tüketimdeki artışı etkilediğini görmekteyiz. Gelir arttıkça tüketimin arttığını görebiliriz, bu da ekonomiyi canlı tutmanın yollarından biri olarak aradaki dengeyi sağlamak için üretimi artırmanız gerektiği anlamına gelir.⁴⁸

Zekâtın bir de sosyal faydası bulunmaktadır. Zekât, zengin ile fakir arasındaki uçurumu daraltmaktadır.⁴⁹ Çünkü tüketimin ve üretimin artması ile işgücü ihtiyacı artar, bu da ekonominin canlanmasına ve yoksulların elinde daha fazla gelir bulunması nedeniyle tüketilen malzemeler ile satın alma hareketinin artmasına neden olur.

1.2. Vergi

Vergi konusu geniş bir alana denk gelmektedir, ancak bu çalışmanın sınırları dikkate alınarak, sadece verginin anlamı, tarihi ve önemine yer verilecektir.

1.2.1. Verginin Anlamı

Verginin sözlük ve ıstılah anlamları vardır.

1.2.1.1. Verginin Sözlük Anlamı

Sözlük anlamında vergiye bakıldığında; vergi kelimesinin aslının (d.r.b) kökünden geldiği görülmektedir; “darbe eş-şeyu”; farz etti, “*derebe aleyhi*”; zorladı. Kelimenin çoğulu ise “*dera’ib*”tir; yol vergisi ve cizye olarak bilinmektedir. Arazi vergisi, haraç; köleler vergisi, mahsulleri anlamına gelmektedir.⁵⁰

⁴⁸ Hüseyin Certel, “Psiko-Sosyal Açıdan Zekât,” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13, 1997, s. 354.

⁴⁹ Taqiuddin An-Nabhani, *The Economic System of Islam*, 4th Ed., London, Al-Khilafah Publications, 1997, s. 64.

⁵⁰ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 8.c, s.40.

“*Vesit*” sözlüğünde ise vergi şöyle tarif edilmiştir: “*Devletin emlak ve iş gelirinde zorunlu tuttuğu ödemedir, kanunlara ve şartlara göre değişir.*”⁵¹

Vergi kelimesi fıkıh dilinde çok az kullanılmıştır. Bunun yerine eş anlam ifade eden “*kulef sultaniyye*”, “*nevaib*”, “*vazâif*”, “*harâc*”, “*öşür*”, “*meğârim*”, “*mukus*” gibi kelimeler kullanılmıştır. Bütün bu kelimelerin ifade ettiği anlam, devletin sosyal, iktisadi ve siyasi hayattaki görevlerini yapabilmesi ve gerekli harcamalarda bulunabilmesi için şahıslar üzerine ödenmek üzere koyduğu belirli bir miktar maldır. Ancak ödenen vergi karşılıksız olup ödeyene aynen dönmeyebilir.⁵²

1.2.1.2. İstilah Olarak Vergi ve Özellikleri

Verginin sözlük anlamı yanında ıstilah anlamı da vardır ki bu anlam, verginin hükmü ve önemi için gereklidir. Buna göre klasik bir tarifte vergi “devletin sağladığı hizmetler karşılığında aldığı vergiler”e denir.

Öte yandan fakihler vergi kelimesini çok kullanmamışlardır; vergi ile eşanlamında kullanılan “*öşür*” ve “*mukus*” kelimelerini “*zimmilerden alınan meşru vergi*” anlamında kullanmışlardır.⁵³ Ayrıca fıkıhta vergi ile eşanlamda “*belalar*”, yani (sultan/devlet) zorunluluğu anlamı bulunmaktadır. Buna göre, daribe kelimesi bela, padişah zorlamalarının eş anlamlısı olarak kullanılmıştır.

Dolayısıyla vergi, devletin kamu harcamalarını karşılamak ve siyasi, sosyal ve ekonomik hayata müdahalesini sağlamak için karşılıksız bir fayda sağlamadan insanlara dayattığı bir miktar paradır.⁵⁴

Ama çağdaş verginin tarifi şudur: Devlet veya devredilmiş vergilendirme yetkisine sahip şahıslarınca, fert ve kurumlardan, hukuku cebir altında, muayyen kaidelere göre ve karşılıksız olarak alınan para tutarlarına denir. Bu tanımlamada verginin dört temel özelliği bulunmaktadır.

⁵¹ İ'dad İbrâhim Enis v.d., *El-Mu'cemü'l-vasit*, İstanbul, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y., s. 537.

⁵² Nezih Hammad, *İktisadi Fıkıh Terimleri*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996, s. 66.

⁵³ Hammad, *a.g.e.*, s.66.

⁵⁴ Hasan b. Abdurrahman el-Bâdencikî el-Hüseynî, *Mesâilü'z-Zekâti'l-Muâsıra: Dirâse Fıkhiyye Te'sîliyye*, 1, Baskı, Beyrut, Dârü'n-Nevâdiri'l-Lübnaniyye, 2014, s.492-493.

Birincisi, verginin mevzûudur. Vergideki para tutarları, mevcut vergilendirme uygulamalarında, alınan paraların toplamalarının dolaşımdaki paradan alınmaktadır. İkincisi, vergi yükümlüsü ile ilgilidir. Vergi yükümlülüğü ferdi olabilir veya kurumsal nitelikte olabilir. Üçüncüsü, verginin alıcısı hakkındadır. Devlet ya da bu konuyla görevli kurumlar vergi alabilirler. Dördüncüsü, kıstasları, demek ki hem verginin tespit hem de tahsil olunacağı hususuna hukuk mecburiyet, muayyen kaideler, karşılıksızlarla yer verilmektedir.⁵⁵

1.2.2. Verginin Tarihçesi

Yukarıda görüldüğü üzere çeşitli şekillerde tarifi yapılan vergi, İslam döneminde ortaya çıkmadığı gibi günümüzde de yeni bir durum değildir; geçmişi olan bir uygulamadır. Bu noktada; verginin toplumların ekonomik, sosyal ve politik olarak gelişmesi ile ilişkilendirildiği ve gelişme aşamalarının toplumdan topluma farklılık gösterdiği not edilmelidir.

Bu çalışmanın kısıtlamalarını dikkate alarak İslam dışı toplumlarda vergide öne çıkan dönemlerden bahsedilecektir, İslam toplumlarında da geniş bir zaman ve etki alanına sahip Osmanlı Devleti örneğine yer verilecektir.

1.2.2.1. Eski Çağların Vergileri

Burada en eski ve güçlü devlet yapılanmalarına sahip olan Mısır, Fars ve Roma dönemlerindeki vergiler hakkında bilgi verilecektir.

Mısır medeniyeti, en eski medeniyet olduğu için vergileri bilen ilk medeniyetlerden biri olarak kabul edilmektedir. Vergi sisteminin çok gelişmiş olduğunu ve çağdaş medeniyetlerde hiçbir benzerinin olmadığını görünmektedir. Burada üç özellik öne çıkmaktadır.

Birincisi, o dönemlerde vergi insan ve para karşılığında alınmaktaydı. Ayrıca, vergi yükümlülüğü olan kişilerden -rahipler ve devlet memurları hariç- zorunlu ve ücretsiz çalıştırma şeklinde de vergi alınmaktaydı. İkincisi, vasıtalı ve vasıtasız

⁵⁵ Kudret Büyükoşkun, “Mahiyetleri Yönünden Vergi ve Zekât”, **Yükseklisans Tezi**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, s. 38- 39.

vergiler bulunmaktadır. Vergileri gerçekleştirmek için özel bir kanun çıkarılmıştır, hükmün niteliğine ya da hâkimin mizacına göre kanunları çıkartılmıştır. Vasıtalı vergi ise cizye, emlak, taşan servetin, mirasın vergisini bulunmuştur. En ünlüsü haraç vergisi, tahıldan alınmıştır. Vasıtasız örnek ise gümrük vergisi bulunmaktadır. Bu dönemin tanık olduğu gelişme, parayı bilmekten tahsilata kadar tüm görevleri yerine getiren gelişmiş bir vergi sisteminin ortaya çıkmasıdır. Firavunlar, bu ölümsüz anıtların inşasında rol oynayan gelişmiş bir vergi sistemi kurmuşlardır. Bu işletme iki kısma bölünmüştür, birincisi nakit olarak verginin tahsilatı için, ikincisi ise zorunlu ve ücretsiz çalıştırma için vergi toplanmıştır.⁵⁶

Mısır vergileri yanında *Fars* vergileri de önemlidir. Fars devletindeki vergi sistemi, arazi vergisi ve kişisel vergiye dayanmaktadır. Arazi vergisi ise kralın görüşüne göre değişmiştir. Bu yüzden halk ondan şikayet etmiştir. Haraç- arazi vergisi- bazen üçte bir, bazen dörtte bir, bazen beşte bir alınmıştır. Ayrıca arazilerin pazarlardan uzaklığını, arazilerin kalitesini ve mahsulün türünü dikkate almışlardır. Krallardan biri (Kubbaz İbn Firuz) vergi sistemini paylaşım sisteminden alan sisteme çevirmeye çalıştı, ama yapamadan ölmüştür.⁵⁷

Roma İmparatorluğu, tarihin görmüş olduğu en güçlü devletlerden biridir. Böyle bir devletin vergi sistemi de önemlidir. Roma imparatorluğunda vasıtalı ve vasıtasız vergi sistemi vardır. Bu sistem, (Tullius) tarafından inşa edilen nüfus sayımına (census) dayanmaktadır. Ayrıca bu vergi sistemi, “*sansör*” ya da “*censure*” tarafından her şeyi (çocuklarının ve esirlerinin sayısını, gelirlerin ehemmiyeti...) kontrol edebilmektedir. Aynı zamanda beyannamelerinin unvanlarını tapu senetlerini ve değerini ibraz etmelerini istemek hakkına sahiptir. Dolayısıyla vergi sistemi üzerinden imparatora tüm unsurları ile nüfusun durumu gözler önünde serilmiş bulunmaktadır. Böylece vergi ödemek için iki yöntem vardır; birincisi senetler ya da tapu kayıtlarında geçen servet durumu, ikincisi kişisel çalışması sonucunda meydana gelmiş tespiti bulunan bedellerdir.⁵⁸

⁵⁶ Ahmiduş Medeni ve Haşim Tekruri Abdulrahman, “Vergi Olgusunun Çağlar Boyunca Tarihsel Gelişimi”, **Almanhal Dergisi**, Al Manhal Platformu, 16.08.2023. s. 3-4.

⁵⁷ Medeni ve Abdulrahman, **A.e.**

⁵⁸ Henry La Ufenburger, **Vergiler ve Tarihi**, Çev. Ragıp Hanyal, C.VIII, Ankara, Kardeş Matbaası, 1964, s.14-15.

1.2.2.2. Osmanlı Devleti

Osmanlı Devleti örneği ise hem uzun zaman dilimi hem de etkisi açısından İslam'daki vergi uygulamaları noktasında önemli bir örnektir.

Uygulamada vergiler, şerî vergiler, sipahiye ödenen vergiler, diğer ve avarız vergileri olmak üzere sınıflandırılabilir.

1.2.2.2.1. Şer'i Vergiler

Şer'i vergiler de kendi içinde sınıflandırılmaktadır. Buna göre, şer'i vergilerde öşür, haraç ve cizye bulunmaktadır.

Öşür, “onda bir” demektir, İslam'da devlet, Müslüman ya da İslamiyeti kabul eden yerli halkın hepsinden öşür almalıdır. Osmanlı Devlet'inde Müslüman olan ve olmayandan öşür alınmıştır. Ancak mahsullere göre, ilgili oranı alınmaktadır. Öşürün toplanmasına bakıldığında; “*tımar sistemi*” ve “*iltizam sistemi*” söz konusu olmaktadır.

“Tımar sisteminde vergiler tarımsal üretimin her alanında bulunan sipahiler aracılığıyla toplanmaktaydı. Sipahilerin olmadığı ortamda vergilendirmeyi ve vergileri tahsil işlemini vergilendirilebilir her alanda devletin gerçekleştirmesi için bir sistem gerekliydi. Defterdarlık teşkilatı ve personel sayısı bunu yapmak için yeterli olmadığından ve devletin nakit gelirlere acil ihtiyacı olduğundan iltizam sistemi ile devlet, gelirlerini taşradaki güçlü yerel unsurlarla (mültezimler) paylaşma yoluna gitmiştir. Osmanlı vergi sistemi belirli bir bölgeden toplu olarak alınabilecek vergiye dayanan (mukataa) kolektif bir sistemdi. Kolektif sisteme göre belirli bir coğrafi alan içerisinde alınacak vergilerin tür ve miktarları merkez (defterdarlık- maliye) tarafından tespit edilmekteydi. Böylece hiç tımar sisteminde olmayan bölgeler ile tımarları kaldırılan bölgelerdeki vergiler tespit edilmekte ve buralardaki vergilerin toplanması hakkı ihale ile mültezimlere verilmekteydi”.⁵⁹

“İltizam sistemi bir anlamda mali merkezileşmenin başlaması anlamına gelmekteydi. Merkezileşme gelirlerin merkezde toplanması ve giderlerin merkezden yapılması anlamına geldiğinden iltizam ile merkezileşme araçları vasıtasıyla sağlanmış olmaktadır. Ancak bu sistemin de yine maliyeti bulunmaktaydı. 18. Yüzyıl için yapılan hesaplamalar, toplam vergi hasılatından masraflar düşüldükten sonra kalan miktar olan net vergi gelirlerinin yaklaşık üçte ikisinin taşradaki mültezimlere, sarraflara ve başkentte iltizam ihalelerine

⁵⁹ Yiğit Yılmaz, “Osmanlı Devleti'nde Vergi Sistemi ve Vergi Denetimi”, Makaleler 232, Ocak 2019, s.15.

katılarak tüm vergi kaynaklarını aralarında paylaşan üst düzey bürokratlara gittiğini göstermektedir.”⁶⁰

Sonuç olarak;

“Tımar rejiminin iyi işlediği devirlerde, öşrün toplanması, devlete yaptığı hizmetler karşılığında, sipahiye bırakılmıştır. Ancak, iktisadî şartların bozulmasıyla yeni gelir kaynaklarına ihtiyaç duyulunca tımarlar has şekline sokulup hasılatının toplanması işi mültezimlere verilmiş; fakat mültezimlerin fazla kazanç sağlamak istemeleri köylüyü maddî bakımdan perişan etmiştir. Köylüyü mültezimlerden kurtarmak düşüncesiyle öşrün toplanması işi devlet memuru olan muhassıllara havale edilmişse de bu defa da bunların, mahsulün pazarlara sevk edilmesinde ağır davranmaları dolayısıyla hazine büyük kayıplara uğramıştır; birbiri arkasından iltizam ve emanet usulleri tekrar denenmiş ise de hiçbirinden istenilen sonuç alınamamıştır.”⁶¹

İkincisi *haraç*tır. Arazi-i haraciyyeden alınan vergidir. Arazi-i harâciyye ise Müslümanlarca fethedilen toprakların yerli halkının, yerlerinde bırakılması halinde alınmıştır. Bu şahıslardan alınan vergiye cizye adı verilmektedir. Toprağa bağlı olarak alınan ise haraçtır. Bu haraçta iki kısım bulunmaktadır; birincisi, mukassam haraçtır ve sadece mahsulu topladıktan sonra alınır. Ayrıca mahsulün miktarına göre alınır. İkincisi, muvazzaf haraçtır ve arazinin yüzölçümüne göre tahsil edilmiştir.⁶²

Üçüncüsü *cizye*dir. Devlet korunması ve savaşımlara katılmamaları için gayr-i Müslimlerden alınan baş vergisidir. Aynı zamanda sadece sağlıklı, çalışan, reşit olan (14- 57 yaşında olan) erkeklerden alınmaktadır. Fakat çocuklar, kadınlar, yaşlılar, işsiz olan, hasta, zayıf ya da gücü olmayandan alınmamaktadır.⁶³

1.2.2.2.2. Sipahiye Ödenen Vergiler

Bunlara “*raiyyet rüsumu*” denilmektedir. i) Müslüman olanlardan ve ii) gayr-i Müslimlerden farklı isimler adı altında alınmaktadır.

Müslüman olanlardan alınanlara bakılınca, çeşitleri olduğu görülmektedir. Bunlardan biri, “*çift resmi*”dir. Bu vergi toprak sahibi köylü ailelerin (hâne) esas vergi

⁶⁰ Yılmaz, **a.g.m.**, s.15.

⁶¹ **A.e.**

⁶² Ekmeleddin İhsanoğlu, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, 1.Cilt, İstanbul, Feza Yayınları, 1999, s.531-532.

⁶³ İhsanoğlu, **a.g.e.**, s.532-533.

birimini teşkil ediyordu. Araziden alındığı için Ebussuud Efendi, muvazzaf haraç olarak kabul etmiştir. Ayrıca sadece arazi vergisi değildi, ev sahibinin vergisiydi. Hasad mevsimi bittikten sonra bu vergi toplanmıştır. 15. Yüzyılın sonunda Mart ayında toplanmayı karar alınmıştır. Osmanlılar, arazinin çok parçaya bölünmesine izin vermemiş, en fazla ikiye bölünmesine izin verilmiş, çiftçinin oğulları ikiden daha fazla olursa, birlikte çalışırlar, birlikte vergi verirlerdi.⁶⁴

İkincisi, “*çift bozan resmi*”dir. Toprağını terk eden başka yere giden fertlere bu vergiyi getirmeye sipahinin hakkı vardır. Ancak araziye on yıl elinde tutuktan sonra onu tutuklamak zordur ve bu yüzden ona bir çift bozan vergisi uygulanmıştır. “*Yahut yerleştiği yerin sipahisine verdiği öşrün aynısını eski sipahisine de ödemekle mükellef tutulurdu. Ancak, seyyid, sipahi-zâde, yağcı, yörük, berat sahipleri ile toprağı işleyecek gücü kalmamış bulunanlar ve şehirli olup da ziraatla uğraşanlar istedikleri zaman çiftlerini bozabildikleri halde çift bozan resminden muaf tutulmuşlardı.*”

Üçüncüsü, “*bennâk -mücerret- kara resmi*”dir. “*Toprağı belleyen, toprakla uğraşan*” anlamında bennak, çift sahibinin toprağı sürüp işleyebilecek güçte evli erkeklerden (evli oğlu) alınan bir vergidir.⁶⁵ Toprağı yoksa “*caba bennak*”, çift yarımından az tasarruf ederse “*ekinlü bennak*” denmiştir. Yarım çiftten az toprağı varsa “*bennak*” olarak adlandırılmaktadır. Bennak 9 akçe vermelidir, ekinlü ise 12 akçe vermelidir, 12 akçenin üzerinde verirse dönüm resmi alınmıştır.

Dördüncüsü, “*mücerret vergisi*”dir. Mücerret çift sahibinin bekâr oğludur. Bazı bölgede hiç vergi vermezken, başka bölgede vermiştir. Evlenirse bennak durumunda olur, boşanırsa tekrar mücerret durumuna girer. Müslümanlığı kabul edenler de -artık gayr-i Müslim statüsünden çıktıkları için- bennâk addedilirler. Öte yandan kara kelime ise zamana ve bölgeye göre değişik manalar ifade etmiştir. Bazen bennâk, bazen mücerredeler için kullanılmıştır.

Beşincisi, “*dönüm resmi*”dir (resm-i zemin). Arazinin yüzölçümüne göre dönüm üzerinden alınan vergidir. Tapusuz tasarruf eden, hiç toprağı olmayan, elindekinden daha fazla toprakta ziraat yapmak isteyen halktan -dönüm resmi ya da

⁶⁴ İhsanoğlu, a.g.e., s.534-535.

⁶⁵ Feridun Emecen, “Bennak,” TDV İslam Ansiklopedisi, 5. Cilt, 1992, s. 458. (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/bennak>, 08.01.2024.

resm-i zemin adıyla- bir vergi tahsil edilmiştir. Son ve altıncısı, “tütün resmi”dir (resm-i duhan). Sipahi tımarı dışından kış mevsimini geçirmek için gelenlerden, duhan veya tütün resmi adıyla (bacalarını tütürmeleri karşılığında) bir resim alınmıştır. Ayrıca üç yıldan fazla oturursa o zaman bannak resmi alınmaktadır.⁶⁶

*Gayrimüslim halktan alınan vergi “cizye”dir. “Kâfi gelmek, karşılığını vermek ve ödemek” sözlük anlamı bulunan cizye, devletin himayesinde ve askerlik hizmetlerinden muaf tutulan Ehl-i Kitap olan Yahudi ve Hristiyanlardan alınan bir vergiydi. Gayrimüslim tebaa içerisinde 14 ila 75 yaşları arasında olmak, sağlıklı, sakat olmamak ve iş güç sahibi olmak ile ehl-i zimmet olma şartlarını taşıyanlar cizye vergisinin yükümlüsü sayılmıştır. Temelini Kur’an-ı Kerim’in Tevbe Suresi’nin 29. ayetinden almakta olup ayet-i kerimede “Kendilerine kitap verilenlerden oldukları halde ne Allah’a, ne ahiret gününe inanmayan, Allah’ın ve Resulü’nün haram kıldığını haram tanımayan ve hak dini din edinmeyen kimselere alçalmış oldukları halde elden cizye verecekleri hale gelinceye kadar savaş yapın.” olarak geçmektedir. Bu vergiyi verenler cizyegüzar olarak adlandırılmakta ve kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve gayrimüslim din adamları, hastalar, engelliler, ergin olmayanlar cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır.*⁶⁷

1.2.2.2.3. Diğer Resmi Vergiler

Ayrıca Osmanlı’da başka resmi vergiler de uygulanmıştır.

Bunlardan biri, *resm-i asiyab*’tır. Rüzgâr, su değirmenleri ve yağ presinden bu vergi tahsil edilmiştir. Bazı bölgelerden yıllık çalışma kapasitesine bakmadan vergi alınmıştır. Belirli yerlerde uygulanan bir vergidir, üç, altı, bir yıl gibi yıllık çalışma süreleri dikkate alınmıştır.⁶⁸

Bir diğeri, *resm-i arus*’tur. Sipahi, tımara dahil çiftçilerinin kızlarından biriyle evlenirse bu vergiyi damattan almaktadır. Kızın durumuna göre (bekar, dul, gayr-i Müslim, cariye, hür...), bu verginin miktarı belirlenmiştir. Ayrıca kölelerin

⁶⁶ İhsanoğlu, a.g.e., s.542-644.

⁶⁷ Abdullah Sami Tekin, “Klasik Dönem Osmanlı Devleti İktisadi ve İçtimai Düzeninde Vergi Sistemi”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.2, 2019, s.64.

⁶⁸ İhsanoğlu, a.g.e., s. 538.

evlenmelerinden vergi alınmaz, ama sipahi veya askerler memurların kızlarıyla evlenirseler, subaşı arus resmi alınır, subaşının kızları evlenirse sancakbeyi tarafından alınır. 19. Yüzyılda bu vergi iptal edilmiştir, izinnâme alınmaya başlanmıştır.⁶⁹

Başka bir çeşit de *resm-i ağnam*'dır. Hayvancılıkla uğraşan yerleşik reâyâ ve göçebeler -Müslüman ve gayr-i Müslim ayrımı yapılmaksızın- besledikleri koyun ve keçilerden, nevrızda kuzu ve oğlaklarıyla birlikte sayılmak üzere 'resm-i ağnam' veya 'ağıl resmi' adıyla vergi ödemesi yapılmaktadır.⁷⁰ Osmanlı Devleti'nde hayvanlar çatal tınaklı ve bütün tınaklı olarak iki sınıfta incelenmektedir. Çatal tınaklılar et, yün, kıl, süt ve derilerinden istifade edilen her cins koyun, sığır ve canavardır. Dolayısıyla üretime dönük bu sınıf, vergilendirmeye tabi tutulmuştur. Bu sınıf içinde büyük oranda ağnam resmine başvuruluyordu. Koyun grubu, kıvırcık, Karaman, dağlıç, tiftik ve kıl olmak üzere beşe ayrılırdı. Bu gruptan alınan vergi genel olarak 'adet-i ağnam' olarak biliniyordu. Adet-i Ağnam, Resm-i ğanem, koyun resmi ve Arap coğrafyasında ise resm-i ma'ze (keçi) gibi isimlerle anılan bu verginin miktarı bazı küçük farklılıklar dışında devletin bütün bölgelerinde 2 veya 3 koyuna 1 akçeydi. Adet-i Ağnam merkez hazineye ait bir vergi olmasına rağmen tımar kesiminde talep edilen vergi dirlik sahiplerine aitti. Padişah veya vezir haslarında koyundan bir akçe, diğer tımar ve zeametlerde, beylerbeyi ve sancakbeyi haslarında ve vakıflarında 2 koyuna 1 akçe alınmaktaydı. Bazı hizmet erbabı bu vergiden tamamen muaf tutulduğu gibi bazıları da kısmen muaf sayılmışlardır. Sadat, mansıp sahipleri, padişah kulları ve askerî sınıf muaf olanlardır. Bunların da 150 koyundan fazlası bu vergiye tabiydi. Ağnama bağlı vergiler, çeşitlilik arz ediyordu. Mesela, Yeniçerilik ve tımarlıların ilgasından sonra asakir-i mansure adı ile oluşturulan ordunun et ihtiyacını karşılamak üzere 'Ondalık ağnam resmi' diye ayrı bir vergi kalemi teşkil edilmiştir. Bazı yerlerde aynen, bazı yerlerde ise nakden alınmaktaydı. Daha sonraları aynen alımdan vazgeçilmiş ve bedel olarak beş kuruş alınmıştır.⁷¹

Son olarak; *avarız vergiler* bulunmaktadır. Buna göre, padişahın emri ve divanın kararıyla olağanüstü hallerde toplanan vergilere (avarız-ı divâniyye) adı

⁶⁹ İhsanoğlu, a.g.e., s.538.

⁷⁰ İhsanoğlu, a.g.e., s.538.

⁷¹ Ünal Taşkın, "Rüsûm-I Örfiye", **Tarih Okulu**, İlkbahar-Yaz, 2013, s.62-63.

verilir. Örfi vergilerden olan vergidir.⁷² Osmanlı maliyesinde olağandışı ve düzensiz vergiler toplanmıştır. Devletin içerisinde bulunduğu güç ekonomik şartlar sebebiyle zamanla devamlılık arz eden avarız vergileri, hane denilen birimler üzerine tarh edilmekteydi.⁷³

1.3. Zekât ile Vergi Arasındaki Mukayese

Zekâtı ve vergiyi ayrı ayrı mütalaa ettikten sonra, zekât ile vergi arasındaki ilişkiyi mukayeseli bir şekilde ele almak yerinde olacaktır. Bu mukayese zekât ile vergi arasındaki farklılıklar ve benzerlikler üzerinden açıklanacaktır.

1.3.1. Zekât ile Vergi Arasındaki Görece Benzerlikler

Zekât ile vergi arasında bazı benzerlikler söz konusudur. Bunlar, “zorunluluk esası”, “devletin varlığı”, “karşılıksızlık” ve “hedefler” şeklinde dört temel açıdan ele alınabilmektedir.

1.3.1.1. Zorunluluk Esası Açısından

Zorunluluk ve mecburiyet hem zekâta hem vergide vardır. Zekâttaki zorunluluk şöyledir: Dini hüküm olarak namaz yanında farz kılınmıştır. Bu nedenle isterse devlet zorunlu tutabilir; Hz. Ebubekir’in (ra) zekât almak için savaşması örneğindeki sözü burada hatırlanmalıdır: “*Vallahi namazla zekât arasında ayırım yapanlarla savaşıyorum. Çünkü zekât malın hakkıdır.*”

Vergideki zorunluluk ise şöyledir: Devlet, kanun çıkararak vergi alabilir, vermeyeni cezalandırabilir. Başka bir ifade ile devlet, kanun yoluyla zorunlu vergi koyabilir.⁷⁴

⁷² İhsanoğlu, a.g.e, s.539.

⁷³ Taşkın, a.g.e., s.69.

⁷⁴ **Buhus fi Fıkhi'l-muamelati'l-maliyyeti'l-muasıra.** / Ali Muhyiddin Ali Karadağı. Beyrut : Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 2001/1422. s.

Sonuçta; zekât ve vergi verilmezse devlet gücü ile alınabilmektedir. Devlet gücü, bazen ceza vermek şeklinde olabilirken, bazen de bizzat hapsedme veya silahlı güce başvurma şeklinde olabilmektedir.⁷⁵

1.3.1.2. Devletin Varlığı Açısından

Görüldüğü üzere ikisinde de devletin varlığı söz konusudur. İkisi de devlete ya da kamu kuruluşuna verilmektedir.

Vergide devletin tahsili şöyle olmaktadır: Günümüzde vergiler devlet tarafından tahsil edilmektedir. Tahsil eden idare, merkezi devletin bir dairesi olabileceği gibi, mahalli bir idare de olabilir. ‘*Emanet usulü*’ adı verilen bu usulde vergi toplama işini gören kişiler devletin maaşlı memurlarıdır. Verginin ödeneşi yahut tahsili çeşitli usullerde olabilir. En yaygın usul, mükellefin vergiyi maliye idaresine bizzat ödemesidir.⁷⁶

Zekâtta ise devletin tahsili iki şekildedir. Birincisinde, devlet bizzat zorunlu tahsil edebilir. Hz. Ebubekir (ra) ve Hz. Ömer’in (ra) uygulamaları bu yöndedir. İkincisinde devlet zorunlu araç değildir, isteyen devlete zekâtını getirebilir. Buna örnek de Hz. Osman’ın (ra) uygulaması ile başlamıştır.⁷⁷ Bununla birlikte iki hususta da Allah’ın Kur’an-ı Kerim’de bahsettiği “*zekâtın çalışanları*” bulunmaktadır ki bu, bir nevi memur demektir.

1.3.1.3. Karşılıksız Olma Açısından

Ayrıca hem zekât hem de vergide karşılık söz konusu değildir; ikisi de karşılıksız verilmektedir.

Buradaki karşılıksızlıktan kasıt şudur: Vergi felsefesi, toplumda fertler olarak mali taahhüde dayanmaktadır. Bireyler devletin koruması altında yaşayıp hizmetlerinden faydalanmaktadır. Zekâtta ise İslami toplumda bireyin Müslüman olarak yaşaması, pozitif katkıda bulunup, yoksulluğu ortadan kaldırıp Müslümanların

⁷⁵ Kardavi, **a.g.e.**, s. 998.

⁷⁶ Osman Eskicioğlu, “Modern Vergi Anlayışı ve Zekât”, **D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.5, 1989, s.238.

⁷⁷ Eskicioğlu, **a.g.m.**, s. 240.

çıkarlarını gerçekleştirmektedir.⁷⁸ Sonuçta, ikisinde de herhangi bir karşılık söz konusu değildir.

1.3.1.4. Hedefler Açısından

Hedefler açısından da zekâtta ve vergide benzerlikler görmek mümkündür. İkisinin de sosyal, siyasi ve ekonomik hedefleri vardır.

Sosyal açıdan vergiler, sosyal adaletin sağlanmasında bir sosyal politika aracı olarak kullanılabilir. Vergilendirmenin sosyal yönüne ilk dikkat çeken Wagner olmuştur. Wagner, gelir ve servet dengesizliklerinin ve toplumsal yapıda çeşitli faktörlerin etkisiyle ortaya çıkan adaletsizliklerin vergilendirme yoluyla düzeltilebileceğini savunmuştur. Vergilendirmenin sosyal amacı, yüksek gelirli insanlara daha fazla, orta ve düşük gelirli insanlara daha az vergi uygulayarak gerçekleştirilebilir. Vergilerin mali ve ekonomik amaçları olduğu kadar sosyal amaçları da vardır. Öte yandan zekât, İslam dinine göre belli bir ekonomik zenginliğe sahip olanların, gelirlerinin bir kısmının ihtiyaç sahiplerine aktarılması açısından daha çok sosyal amaçlı olarak ön plana çıkmaktadır. Zekâtın, gelir dağılımını iyileştirmede ve sosyal sınıf farklılıklarını ortadan kaldırmada vergilerden daha doğrudan bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.⁷⁹

Siyasi açıdan bakıldığında; devletin müdahil edilmek istendiği bir alanın politik yönünü ihmal etmek konunun eksik anlaşılmasına neden olacaktır. Ayrıca İslam iktisadına politik ekonomi düzleminde yaklaşma eğilimi, bu noktada işimize yarayacaktır. İslam coğrafyasındaki siyasi otoritelerin zekât toplama işini devlet eliyle gerçekleştirmek istemeleri ilk olarak meşruiyetlerinin sorgulanmasına neden olmuştur. İnsanlar, ulus devletin böyle bir hakkı olup olmadığına dair şüpheye düşmüşlerdir. Hatta Malezya’da ilk başlarda halk arasında devletin topladığı ve insanların kendi dağıttıkları zekatlara farklı isimler verilmiştir. İlkinin ismi ‘zakat raja’ yani devlet zekâtı, ikincisinin ismi ise ‘zakat peribadi’ yani hakiki zekâttır. İnsanlar, meşru olarak görmedikleri yönetimlerine zekatlarını vermek istememişlerdir. Aynı durum

⁷⁸ Bilal Salah Alansari, “Zekât ve Vergi Hükümleri ve Çağdaş Uygulamaları”, Mısır: Arapça Araştırma Merkezi, 2015, s.335.

⁷⁹ Furkan Beşel, “Vergileme Amaçları ve İlkeleri Açısından Zekât”, ICISEF, Sakarya, 2015, s.4.

Filistin’de de yaşanmış, Batı Şeria yönetimi zekât paralarını toplamak istediğinde gerek kendi ülkelerinde gerekse de dışardan gelen miktarlarda ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Ayrıca devletin toplanan paraları nerede tutacağı, nasıl dağıtacağı soruları da insanların zihinlerini meşgul etmiştir. Pakistan’da toplanan paraların vadeli hesaplarda tutulması ve dağıtılan kişilerin şüpheli olması insanların buraya teveccühünü azaltmıştır. Bu tepkileri anlamak için insanların modern ulus-devlete karşı tepkisinin bilinmesi gerekmektedir. Otoritelere tam manasıyla güven duyulmadığı için insanlar kendilerine alanlar oluşturmaya çalışmışlardır. Bunun da finansmanını zekât gibi hayır paraları sayesinde sağlayabilmişlerdir. Hayır faaliyetleri kişisel çabalar üzerinden moderniteye karşı sosyal ve ekonomik bir direnç noktası oluşturmuştur. Yani zekâtla birlikte ortaya çıkan kayıt dışı ekonomi, modern ulus devletten bağımsız bir politik alan oluşmasını sağlamıştır. Bu alanı dağıtmak ise devletin ortaya koyacağı bir zekât toplama sistemiyle mümkün olacaktır. Keza Mısır özelinde bunun örneğini görmek mümkün olacaktır. Mısır yönetimi, devlet kontrolünde olmayan camilerin zekât gelirlerini engellemek istemesinden dolayı kendi kontrollerindeki camilerde zekât toplamaya başlamıştı. 80’li yıllarda alınan bu kararlar halk arasında ilgi görmemiş, insanlar zekâtlarını tekrar diğer camilere vermeye veya kendi imkanlarıyla dağıtmaya başlamışlardır. Endonezya’da ise hem devletin hem de sivil toplum kuruluşlarının zekat kurumları mevcuttur. Fakat bu kurumlar da ülkenin zekât potansiyelinin önemli bir kısmını toplamakta başarısız olmuşlardır. Tahmin edilen toplam zekât miktarı 19,3 trilyon Endonezya rupisi iken toplanılan tutar 1,5 trilyon Endonezya rupisi olmuştur. Bu miktarı artırmaya yönelik önlem ise devletin kendi zekât kurumunu tek yasal zekat toplama otoritesi ilan etmesidir. Zekât konusunda insanların devlete olan güvensizlikleri, onları yerel organizasyonlara yönlendirmiştir.⁸⁰

Ayrıca ekonomik hedeflerde de ikisinin ortak noktaları vardır. Zekât verme ve vergilendirme amaçlarından bir diğeri ekonomiktir. Devlet, vergilendirme aracılığıyla

⁸⁰ Muhammed Beşir Çalışkan. “Türkiye’de Zekâtın Kurumsallaşmasına Sosyo-Kültürel Bir Yaklaşım”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, C.1, 2020, s.60.

ekonomik istikrarı sağlama ve iktisadi kalkınma ve büyüme gerçekteşirme hedeflerine ulaşabilir.⁸¹

1.3.2. Zekât ile Vergi Arasındaki Farklılıklar

Zekât ile vergi arasındaki benzerlikler yanında, bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Bunları isimlerindeki farklılık dışında “*mahiyet ve gaye*”, “*mükellefiyet sınıfları*”, “*verilen miktar*”, “*devamlılık*”, “*verilen yerler*” ve “*teorik esas*” açılarından sınıflandırmak mümkündür.

1.3.2.1. Mahiyet ve Gaye Açısından

Zekât ile vergi arasında içerik/niyet ve gaye açılarından da farklılık söz konusudur. Buna göre, zekât Allah tarafından farz kılınmıştır, Allah’a şükretmek ve yaklaşmak için Müslüman zekât vermektedir. Bu yüzden zekâtta niyet önemlidir ve sadece Müslümanlara farz kılınmıştır. Ters olarak; zekât vermeyen bir Müslüman Allah’tan uzaklaşmış olur ve kendisine yazık etmiş olur.

Vergi ise ibadetten uzak bir yükür. Vergide Müslüman olmak esas değildir, Müslüman olanlardan da vergi alınabilir ama zekâtta gibi ille de de Müslüman olmak şartı yoktur. Bu nedenle vergi, gayr-i Müslimlerden de alınmaktadır.⁸²

1.3.2.2. Mükellefiyet Sınırları Açısından

Zekât ile vergi arasında “mükellefiyetin oluşması sınırı” açısından da farklılık vardır. Zekât, Allah’ın belirlediği haktır ve bu hakkın oluşması için sınıf (nisap) gereklidir. Nisap miktarı, her bir ürün için farklı farklıdır. Zekât için açıklanan bu sistem, vergilerde yoktur, çünkü vergi mükellefiyeti olma sınırı devlet tarafından belirlenmektedir. Devlet, isterse bu sınırı yükseltebilir, isterse aşağı çekebilir.⁸³

⁸¹ Beşel, Vergileme Amaçları ve İlkeleri Açısından Zekât, s.3.

⁸² Kardavi, a.g.e., s. 1000.

⁸³ Kardavi, a.g.e., s. 1002.

1.3.2.3. Verilen Miktar Açısından

Zekât ve vergi verme mükellefiyetindeki sınırlardaki farklılık yanında, verilen miktarlarda farklılık bulunmaktadır. Zekâtın miktarı konusunda en az 40'a 1 denilse de fukaha arasında ihtilaf söz konusudur. Beşte birden onda bire, onda birinin yarısına, onda birinin çeyreğine değişebilmektedir. Sabit ve belirli bir miktardır.⁸⁴

Vergi miktarları ise devletin belirlemesi ile şekillenmektedir. Dolayısıyla vergi miktarları her devlette farklı olmaktadır.⁸⁵ Bunun nedeni bazen ülkenin genel ekonomik durumu olabilir, bazen de olağanüstü durumlar olabilir.

1.3.2.4. Devamlılık Açısından

Zekât ile vergide devamlılık açısından da farklılık söz konusudur.

Zekât, mükellef durumda olan Müslümanlar için sabit ve devamlı bir farzdır. Nisap miktarının altına düşmeyen Müslüman için süreklilik arz etmektedir. Bu durumda, namaz gibi hiç kimse onu iptal edemez.

Vergide ise böyle bu durum yoktur, çünkü devletin ihtiyacına göre halktan alınmaktadır.⁸⁶ Burada devletin ihtiyaçları farklılaşabilmektedir. İhtiyaçlar kalkınca vergi de kalkabilir veya bazen ihtiyaç olsun veya olmasın vergilerin affedilmesi de söz konusu olabilmektedir.

1.3.2.5. Zekâtın Verileceği Yerler Açısından

Zekât ile vergi arasında, sarf yerleri (verilen yerler) açısından da farklılık söz konusudur. Zekâtta bu yerler sekiz adettir: i) fakirler, ii) miskinler, iii) zekât memurları, iv) müellefe-i kulüb, v) köleler, vi) borçlular, viii) Allah yolunda olanlar ve viii) yolcular. Bunların açıklaması, yani tam olarak kimler oldukları konusunda fukahanın görüşleri çeşitlidir. Onlar 60. ayetinde Tuba suresinde zikredilmektedir.

⁸⁴ Fakihlar arasında çok ihtilaf bulunmaktadır, bilgi almak için El-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu kitabından alınabilmektedir.

⁸⁵ Kardavi, **a.g.e.**, s. 1001.

⁸⁶ Bunlara rağmen günümüzde vergi sabit ve farz olmuştur, zekât ise halkın vicdanına terk edilmiştir.

Bunlar, tezin ikinci bölümünde detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Ancak burada şu söylenmelidir: Zekâtın verildiği sekiz grup, vergi için şart değildir. Vergiler istenirse bu sekiz gruba da verilebilir, ama istenirse bunların hiçbirine verilmez ve başka gruplara verilebilir hatta ille de gruplara değil de başka yerlere harcanabilir. Örneğin, modern dünyada vergilerden gelen gelirlerle devletler hemen her kalemde harcama yapabilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ZEKÂTIN VERİLEBİLECEĞİ YERLER

Kur'an Kerim'de Tevbe Suresi'nde zekâtın harcanabileceği (verilebileceği) yerler/sınıf belirtilmiştir, ancak bu grupların mahiyeti konusunda farklı görüşler söz konusudur. Tezin bu bölümünde her bir sınıf üzerinde ayrı ayrı durup, farklı görüşleri ortaya koyarak günümüzdeki farklı yaklaşımlara da bakılacaktır.

Ancak bu hususlara girmeden önce, zekât verilebilecek sınıfların hepsine mi yoksa bir tanesine mi vermek gerektiği konusunda dört mezhep arasında ufak bir ayrım bulunduğunu ifade etmek lazımdır. Şafilere göre, 8 sınıfa zekâtların harcanması gereklidir, çünkü ayette bu sınıflara bütün sadakalar temlik lam'ı ile eklenmektedir, ortak vavı (ve) ile birbirlerini tutturmaktadır. İmam (devlet) zekâtı dağıtırsa, 8 paya bölüp memur payıyla başlamaktadır; mal sahibi veya vekili zekât dağıtırsa memur payı düşer, kalan 7 sınıfa verilmektedir. Ayrıca her cinsten en az üç kişiye verilmelidir, çünkü çoğulun en azı üçtür. Cumhura (Hanbeli, Maliki, Hanefi) göre ise 8 sınıftan birine zekâtın verilmesi caizdir. Bununla birlikte, Hanefilere ve Malikilere göre 8 sınıftan tek 1 kişiye vermesi caizdir, Maliklere göre en çok muhtaç olan 1 kişiye harcaması menduptur. Bu meselede delil, ayetten kastedilen bu sınıflardan başkasına zekâtın harcanmaması, sadece bu sınıflara hasredilmesidir. Zekâtın bu zikredilen sınıflarının biriden bir tek kişiye verilmesinin caiz olduğunun elif lâm ile maarife kılınan cemi' (el-fukara) kelimesini mecazi manaya hamletmek gerektiğidir. Bu da fakirlerin cinsidir. Bu cinsten birine vermekle cinse verilmesi gerçekleşir. Çünkü bu kelimeyi hakiki manasına almak mümkün değildir. Elif lamın hakiki manası istiğrakı kapsamaktır; bütün fakirleri içine almaktır.⁸⁷

Öte yandan, 8 sınıf olmakla birlikte, sınıfların açıklamalarına bakıldığında “fakirler ile miskinler” genelde birlikte ele alındığı için, zekât verilebilecek sınıfları açıklarken 7 başlıkta konu ele alınacaktır.

⁸⁷ Vehbe Zuhayli, **el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhu**, Dımaşk : Dârü'l-Fıkr, 1985, 3.c, s.1950-1951.

2.1. Fakirler ve Miskinler

2.1.1. Fakir ve Miskin Tarifi

Hanefilerden İmam Ebu Yusuf, İmam Muhammed ile Malikilerden İbn'u-l Kasım'ın fakirlerin ve miskinlerin aynı olduğunu söylediğini unutmamak kaydıyla,⁸⁸ ulemaya göre fakir ve miskin manasında farklı görüşler vardır.

Bir kısım ulemaya göre, fakir sormayan (istemeyen) muhtaçtır, miskin ise soran muhtaçtır. Bundan dolayı fakir, belli bir miktara sahip olsa da bunu belli etmediği için zengin zannedilebilmektedir. Ayet'in işareti ile “*iffetlerinden istemezler*” ama onları “*yüzlerinden tanımak*” mümkündür.⁸⁹

Fakirin hiç geliri olmayan, miskinse ihtiyacını giderecek seviyede geliri olan olduğu görüşü de vardır. Şafilere ve Hanbelilere göre bu görüş budur, çünkü ayette önce fakir zikredilmiştir. Hadis'ten de dayanak sunulmaktadır.⁹⁰ İmam Gazali de bu yönde görüş beyan etmektedir. Ona göre, birinin günlük yemek ihtiyacını giderebilmesi durumunda miskindir, herhangi bir varlığı yoksa fakirdir.⁹¹

Bazı görüşlere göre, fakir hem hasta hem muhtaç olandır, miskin ise hasta olmasa da muhtaç olandır. Katade'ye göre fakir, devamlı hastalık içindedir, miskin ise hasta olan muhtaçtır.⁹²

Bazılarına göre fakir, her şeyden en azı olandır, miskin ise hiçbir şeyi olmayandır. Bu anlamda, miskin durum fakirden daha kötüdür. Bu anlamda fakirde ihtiyacından az da olsa fazla varken, miskinde hiçbir şey yoktur ve zaman zaman da bundan dolayı dilenebilir.⁹³ Miskin, aciz, düşkün, evsiz, işsiz, yiyecek ve giyeceği de olmayandır.⁹⁴ Burada bir ölçü olarak fakir, ihtiyacı olmayan kırk dinardan azı

⁸⁸ Mehmet Erkal, **Zekât: Bilgi ve Uygulama**, İstanbul, Erkam Yayınları, 2004, s. 286.

⁸⁹ Yaşar Yiğit, Mehmet Keskin ve İsmail Karagöz, **Zekât İlmihali**, 2. bs., Ankara, DİB Yayınları, 2013, s. 167.

⁹⁰ A.e., s. 170-171.

⁹¹ İmam Gazali, **Zekât Sırları ve Faziletleri**, Çev. Harun Ünal, İstanbul, Çevik Yayınları, 2014, s. 108.

⁹² Erkal, a.g.e., s. 287.

⁹³ Muhsin Akar ve Ercan Eser, **Zekâtı Anlamak**, Ankara, DİB Yayınları, 2010, s. 77.

⁹⁴ Yiğit, Keskin ve Karagöz, a.g.e., s. 170.

vardır, miskin ise geliri giderden daha az demektir. Dolayısıyla fakirin geliri ihtiyaçlarını karşılamamaktadır, miskinde ise gelir dahi yoktur.⁹⁵

Yine bazılarına göre fakir, göçmen olabilir; miskin ise yerli halktan olup göçmen değildir. Göçmenlikle bağlantılı bir görüşe göre de fakirler göçmen demektir, ama miskinler ise Araplar ya da bedeviler (göçebe topluluk) demektir.⁹⁶

Fakir Müslümandır, miskin ise zimmi (ehli kitap) yoksul demektir. Hz. Ömer'in (ra) görüşü bu yöndedir. Bu durumu, İmam Ebu Yusuf, dilenmekte olan yaşlı ve kör bir Yahudi'ye maaş bağlanması için Beytülmal'e götüren Hz. Ömer'in (ra) şu ifadesini nakletmektedir:

*“Bu adama ve benzerlerine bakınız. Ayette geçen sadakalar (zekat) ancak fakirler ve miskinler içindir ifadesinde yer alan fakirlerden maksat Müslümanlar arasında fakir olanlar, miskinlerden maksat ise Ehl-i Kitabın fakirleridir. Bu adam, Ehl-i Kitab'ın fakirlerindendir.”*⁹⁷

İmam Serahsi bunu şaz (tekil) olarak görse de. Belâruzi'nin naklettiği başka bir olay, Hz. Ömer'in (ra) bu görüşünün kesinliğini ortaya koymaktadır:

*“Hz. Ömer (ra), Şam yolculuğu sırasında Câbiye'ye geldiğinde Hristiyanlardan cüzam hastalığına tutulmuş kimseler gördü ve onlara zekât gelirlerinden maaş bağlanmasını emretti.”*⁹⁸

İkrime ve İmam Züfer de Hz. Ömer'in (ra) bu görüşüne katılmaktadır.⁹⁹ İmam Ahmed bin Hanbel ise zekât verilebilecek bir Müslüman bulunmaması durumunda gayr-i Müslimlere zekât verilebileceği ifade etmektedir.¹⁰⁰

Fakir ile miskin arasında bu tarz ayrımların yanında, bir kısım görüşe göre de fakir ve miskin aynı manadadır, fakat hakkı tekit etmek için iki kere zikredilmektedir.¹⁰¹ Başka bir ifadeye göre, ikisi arasında farklılığın hiçbir faydası

⁹⁵ Celal Yeniçeri, **İslam'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, İstanbul, İFAV Yayınları, 2013, s. 289.

⁹⁶ Hâlid Abdürrezzâk anî, *Mesarifü'z-zekat ve temliküha fî dav'i'l-Kitâb ve's-sünne*. Dâru Üsame, 1999, s. 140.

⁹⁷ Yeniçeri, **a.g.e.**, s. 286.

⁹⁸ **A.e.**, s. 287.

⁹⁹ Erkal, **a.g.e.**, s. 287.

¹⁰⁰ Yeniçeri, **a.g.e.**, s. 287.

¹⁰¹ Hâlid Abdürrezzâk Anî, *Mesarifü'z-zekât ve temliküha fî dav'i'l-kitâb ve's-sünne*, Amman, Dâru Üsame, 1999, s.138-142.

yoktur. İkisi 8 sınıflardan iki sınıftır, 7 sınıftan biri değildir, ama ikisi anlam açısından birdir, sarf etme açısından ikidir.¹⁰²

2.1.2. Fakirlerin ve Miskinlerin Sınıfları

Fakir ve miskin arasındaki ince ayrımlar bağlamında, ortak sınıflandırmalar da yapılmaktadır. Buna göre fakirler ve miskinler üç sınıfa ayrılmaktadır.

Birinci sınıf, kendi başına kazanabilen bir sınıftır (muktedir). Bunlar da iki kısma bölünmektedir. Bunların birincisi, işsiz kalan kişilerdir. Bunların da dört alt unsuru vardır.

Birincisi, çalışmayan kişidir. Normalde bu kişi çalışabilir, ama iyi fırsat/imkân bulamamıştır;¹⁰³ ancak zekât verilebilmesi için bazı şartlar gerekmektedir. İradesi dışında kişinin işinin olmaması (gayriihtiyari) lazımdır, kişinin reşit olması gereklidir, kişi kendisine uygun bir iş bulamamalıdır, yani kendi başına iş aramış olsa da bulamamış olmalıdır (bir fırsat bulmuştur ama uygun değildir ya da şeriata göre caiz değildir veya kişinin durumuna göre dayanılmaz bir iştir), iş imkânlarının varlığına rağmen ehliyetli olmaması nedeniyle kişi işsiz kalmamalıdır, kişinin yeterli geliri, belirli kârları ve nakit parası bulunmamalıdır ve kendisine bakacak akrabası ya da ailesi bulunmamalıdır.

İşsiz kalan kişilerin ikincisi, dul kadınlardır.¹⁰⁴ Dul kadınlara da zekât vermek için bazı şartlar bulunmaktadır. Dul kadının, kocası öldükten sonra tekrar evlenmemiş olmalıdır, kadınlara uygun iş imkânları bulunmamış olmalıdır ve kendisinin ya da ailesinin yeterli geliri ve belirli nakit parası bulunmamalıdır.

İşsiz kalanların üçüncüsü, boşanmış kadınlardır. Boşanmış kadınların da zekât alabilmesi için bazı şartlar vardır. Kadının kocasından nafaka aldığı şer'i iddet bitmiş olmalıdır, tekrar evlenmemiş halde olmalıdır, çalışan bir kadın olmamalıdır, kendisinin yeterli geliri ve belirli karları, nakit parası bulunmamalıdır, kendisine nafaka veren akrabası ya da ailesi olmamalıdır.

¹⁰² Refik Yunus el-Mısrî, **El-Mahsûl Fi Ulûmi'z-Zekât**, Dimaşk, Darü'l-Mektebi, 2006, s.98-100.

¹⁰³ Yiğit, Keskin ve Karagöz, **a.g.e.**, s. 174.

¹⁰⁴ Erkal, **a.g.e.**, s.310.

İşsiz kalanların sonuncusu da ailesi kayıp olanlardır. Bu durum, esirlerin aileleri ile ilgilidir. Onların da zekât alabilmesinin bazı şartları vardır. Kayıp haberinden dört aydan fazla geçmesi gerekmektedir, ailesinin yeterli geliri ve belirli kârları bulunmamalıdır, çevresinde ailesini geçindiren yetişkin biri olmamalıdır, karısı kendisini ve çocuklarını destekleyen adamla evlenmemiş olmalıdır.¹⁰⁵

Kendi başına kazanabilen sınıf ise, çalışan ama geliri hem ailesine hem kendisine yetmeyendir. Bunlar şu şartlarla zekâtтан alabilmektedir:

- Geliri çok düşüktür, temel ihtiyaçlara yetmemektedir; geliri diğer işçilerin ve memurların gelirleri gibi değildir.
- Reşit olmalıdır.
- Geliri artması için başka ya da ek olarak çalışmaya gücü bulunmamalıdır.
- Ek geliri, belirli kârları ve nakit parası bulmamalıdır.
- Çevresinde kendisine ve çocuklarına bakan biri olmamalıdır.¹⁰⁶

Fakirlerin ve muhtaçların **ikinci sınıfı**, kendi başına kazanamayan bir sınıftır (muktedir değildir). Bunlar da üç kısma bölünmektedir.

Birincisi, yetimlerdir. Yetimlere büyüüp iş bulmalarına kadar zekâtтан verilebilmektedir.¹⁰⁷ Bunlara da bazı şartlarla zekât mallarından verilebilir. Bu şartlar şu şekildedir:

- Baba ya ölüdür ya da kayıptır.¹⁰⁸
- Yetişkin olmayan bir kişidir.
- Ek geliri, belirli kârları, nakit parası ve kendisine bakacak kimsesi yoktur.

Fakirlerin ve muhtaçların kendi başına kazanamayan sınıftan ikincisi, yaşlılardır.¹⁰⁹ Bunların zekâtтан alabilmelerinin şartları şunlardır:

¹⁰⁵ Anî, Mesarîfû'z-zekat ve temliküha fî dav'i'l-Kitâb ve's-sünne, s.161-162.

¹⁰⁶ A.e., 162

¹⁰⁷ Yîğit, Keskin ve Karagöz, a.g.e., s. 174.

¹⁰⁸ Erkal, a.g.e., s. 310.

¹⁰⁹ Akar ve Eser, a.g.e., s. 77.

- 60 yaşında ve üzerine olmalıdır.
- Yaşına göre uygun iş bulamamalıdır.¹¹⁰
- Devlette görevinin bitmesi sebebiyle işsiz olmak zorunda kalmasıdır.
- Ek geliri, belirli kârları ve nakit parası olmamalıdır.
- Çevresinde kendisine bakacak kimsesi olmamalıdır.¹¹¹

Fakirlerin ve muhtaçların kendi başına kazanamayan sınıftan üçüncüsü, engellilerdir.¹¹² Engellilerin zekâttan alabilme şartları bulunmaktadır. Bunlar şöyledir:

- Kişiyi işsiz bırakan kronik bir hastalığı bulunmalıdır.
- Reşit olmalıdır.
- Ek geliri, belirli kârları ve nakit parası bulunmamalıdır.¹¹³
- Çevresinde kendisine bakan kimsesi olmamalıdır.¹¹⁴

Fakirlerin ve muhtaçların **üçüncü sınıfı**, geçici olarak işsiz kalanlardır. Bunlar da üç kısımdır.

Bunlardan ilki, öğrencilerdir.¹¹⁵ Onlar ilim talebeleridir. Öğrencilerin burada zikredilmesinde, zekât ayetinin inmesindeki sebep olarak da işaret edilen Ashab-ı Suffe etkilidir. Çünkü Ashab-ı Suffe kendilerini ilme vermiş olan ve Mescid-i Nebvî’de kalan sahabelerdir.¹¹⁶ Buradaki önemli husus, öğrencilerin, öğrencilik sıfatlarının öncesinde fakirlik/miskinler sıfatlarının gelmesidir.¹¹⁷

İkincisi, hastalardır. Hastaların zekâttan alabilmelerinin şartları vardır:

- Reşit olmalıdır.
- Ek geliri, belirli kârları ve nakit parası bulunmamalıdır.

¹¹⁰ Erkal, **a.g.e.**, s. 310.

¹¹¹ Anı, **a.g.e.**, s.163

¹¹² Akar ve Eser, **a.g.e.**, s. 77.

¹¹³ Erkal, **a.g.e.**, s. 310.

¹¹⁴ Anı, **a.g.e.**, s.163

¹¹⁵ Akar ve Eser, **a.g.e.**, s. 77.

¹¹⁶ Yiğit, Keskin ve Karagöz, **a.g.e.**, s. 168.

¹¹⁷ Yeniçeri, **a.g.e.**, s. 291.

- Çevresinde kendisine bakacak kimsesi olmamalıdır.
- Kişinin belirli süre hastalığı nedeniyle çalışma yeteneği kaybolmuş olmalıdır.
- İyileşmek için ilaç tedavisi almamaktadır.¹¹⁸

Üçüncüsü, mahkûmların aileleridir. Bunlara ailesi kayıp olanlar gibi davranılmaktadır.¹¹⁹ Zengin olmayanların masraflarının zekâtтан karşılanması buna örnektir. Ömer bin Abdülaziz döneminde bu durumun sistematik hale geldiği nakledilmektedir.¹²⁰

2.1.3. Fakirlerin ve Miskinlerin Payı

Fakire ve miskine ödenecek zekât miktarı konusunda ulemanın farklı görüşleri vardır. Bu görüşler genel manada ikiye ayrılmaktadır.

Birinci görüş, miktar belirtme yerine fakire veya miskine yetecek kadar ödeme yapmaya odaklanmaktadır. Bu yönde olanlar iki gruba ayrılmaktadır: Ya ömür boyu yetecek miktar ya da bir yıl yetecek miktar.

Ömür boyunca yetecek miktar, İmam Şafii ve İmam Ahmed bin Hanbel'e göredir. Şafiiler için muhtaç olan fakiri veya miskini zenginliğe ulaştırıp, muhtaçlıktan kurtarmak esastır; kişi bir daha zekâta muhtaç olmamalıdır.¹²¹ Bunun için örneğin meslek kazandırma veya ticarethane için gerekli destekler verilmektedir. Meslek sahibi değilse halkın aynı düzeyinde yaşaması için zekât miktarı verilmektedir. Dolayısıyla Şafilere için nisap değil, “*kifaye*” ölçüdür.¹²²

Yıllık yetecek kadar zekât miktarı ödemek, Malikilerin ve Hanbelilerin çoğuna göredir. Çünkü zekât yıllık olandır, ömrü boyunca yetenek kadar vermeye gerek yoktur. Bu anlamda fakirlerin veya miskinlerin yıllık temel ihtiyaçları giderilecek

¹¹⁸ Anı, a.g.e., s.164.

¹¹⁹ Anı, a.g.e., s.164.

¹²⁰ Yeniçeri, a.g.e., s. 290.

¹²¹ Yiğit, Keskin ve Karagöz, a.g.e., s. 165.

¹²² Erkal, a.g.e., s. 288.

düzeyde olmalıdır. Bu temel ihtiyaçların ölçüsü ise, yeme, içme, giyinme benzeri ihtiyaçlardır.¹²³

Nihayetinde mezheplere göre zekât miktarı, zamanın ve mekânın şartları ile fakirlerin ve miskinlerin durumları esas alınarak devlet ilgililerine bağlıdır; rakamlara bağlı değildir.¹²⁴

Fakirlere veya miskinlere verilecek zekât miktarı konusunda *ikinci görüş*, belli miktarda ödemek şeklindedir. Burada da farklı görüşler bulunmaktadır.

Hanefilere göre fakire ve miskine tam nisap verilmez; bu miktarı vermek mekruhtur. Fakat fakir veya miskin borcu ve kalabalık ailesi varsa nisabı verilebilmektedir. Ayrıca Ebu Yusuf'a göre 200 dirhem zekât ödenebilmektedir. Burada Hanefilerin ortaya koyduğu nisap, gümüş veya altın nisabı şeklindedir.¹²⁵ İmam-ı Ahmed'e göre 50'dan fazla ödenmez. Fakat borcu varsa ve ailesi kalabalıksa daha fazla ödenebilmektedir. Bazı fakihler ise sadece günlük miktarın verilmesi görüşündedir.¹²⁶ İmam Malik ise hak sahiplerine verilecek miktarın tayinini bütünüyle devlet başkanına bırakmaktadır.¹²⁷ Şafiilerde miktar, hak sahibini varlıklı ve kimseye muhtaç olmayacak konuma getirmelidir.¹²⁸

Günümüzdeki durum ise, zekât dağıtımında 8 sınıf içinde fakirlerin ve miskinlerin ön plana alınmasıdır. Böyle olunca diğer sınıfların ihmal edilmesi ile karşı karşıya kalınmaktadır.¹²⁹

2.2. Zekât Memurları

Fakihlere göre zekâtı toplayan memurların gönderilmesi devletin görevlerinden biridir. Çünkü Resulullah (as) ve sonrasındaki Halifeler halka memurlar göndermiştir. Ayrıca zekât alanlar arasında zekâtın çalışanlarını Kur'an-ı Kerim'in

¹²³ Riyad Mansur El-Huleyfi, "Zekât muhasebesi", Çev. Muhammed Tarık Ablak, Ed. Takdim Necmettin Kızılkaya ve Musahhih Muhammed Aydın, Yay. Haz. Emrah Yağmurlu, (İktisat yayınları, 48), İktisat Giriş Dizisi 9, (Orijinal Kitap Adı: Et-Tecdid Fi Fıkhi'z-Zekat Ve'l-Muhasebetiha Li'ş-Şerikati Ve'l-Efrad), İstanbul, İktisat Yayınları, XI, 2020. s. 80.

¹²⁴ Vecdi Akyüz, **Zekât**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2006, s. 511-512.

¹²⁵ Yeniçeri, **a.g.e.**, s. 98.

¹²⁶ Akyüz, **a.g.e.**, s. 513.

¹²⁷ Yeniçeri, **a.g.e.**, s. 99.

¹²⁸ Yeniçeri, **a.g.e.**, s. 99.

¹²⁹ Melih Turan, **40 Soruda Zekât**, İstanbul, İktisat Yayınları, 2020, s. 80.

zikredilmesi, zekâtın toplanması ve dağıtılmasının organize edilmesi gerektiğinin en büyük delilidir. Burada amilin, İmam Gazali'ye göre, uzmanından muhasibine, taşıyıcısından koruyucuna kadar zekât ile ilgili tüm işlerde çalışanları kapsamaktadır.¹³⁰ Öte yandan zekât kurumunun kurumsallaşmasının en önemli göstergelerinden biri zekât memurlarının varlığıdır.¹³¹

2.2.1. Zekât Memuru Olma Şartları

Zekât işlerine memur olabilmek, herkes için geçerli değildir; belli şartlara sahip olan kişiler zekât memuru olabilmektedir.

Bunların en birincisi *Müslüman olmaktır*.¹³² Burada Ahmed bin Hanbel, eminlik vasfı üzerinden açıklama yapmaktadır. Ona göre zekât memuru Müslüman olmalıdır, gayri müslimden biri olmamalıdır; çünkü eminlik ancak Müslümana has bir durumdur. Ancak İmam Ahmed bin Hanbel zimmiden de zekât memuru olabileceğini söylemektedir. Buradaki şart ise, sınırlı yetkili zekât memuru olmasıdır.¹³³

Zekât memuru olmanın ikinci şartı, *reşit olmaktır*. Reşit olmak, çocuk olmamak yani mükellef olmaktan kaynaklı ehliyeteye sahip olmaktır.¹³⁴ Çocuk olanların çocuk olmalarından dolayı emanet konusunu bilemeyecektir, hâlbuki Müslümanların mallarının zayi olmaması esastır. Kur'an-ı Kerim'de Allah-ı Teâlâ “(Şuayb'ın) iki kızından biri: Babacığım! Onu ücretle (çoban) tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır, dedi.”¹³⁵ Buyurmakta, güvene işaret etmektedir.¹³⁶ Çocuk olmamanın dışında güvenilir olmak, önemlidir, çünkü örneğin zimmetine zekât mallarını geçirme şüphesi olan biri zekât memuru yapılamaz.¹³⁷

Zekât memuru olmak, üçüncü olarak, aynı zamanda *zekât hükümlerini bilmeyi* de gerektirmektedir. Zekât toplanmaktadır ve malların sahiplerine tam hakları

¹³⁰ Melih Turan, **Zekât Politikası**, İstanbul, Mevsimler Kitap, 2018, s. 69.

¹³¹ Selçuk ve Görmüş, **a.g.e.**, s. 54.

¹³² **A.e.**, s. 54.

¹³³ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâîli Makdisî İbn Kudâme, **el-Mugni**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire, Hecl li't-Tibaa ve'n-Neşr, 1992, 2. Bs, 4. C, s. 107.

¹³⁴ Selçuk ve Görmüş, **a.g.e.**, s. 54.

¹³⁵ Kasas Suresi, 28/26.

¹³⁶ Erkal, **a.g.e.**, s. 295.

¹³⁷ Selçuk ve Görmüş, **a.g.e.**, s. 57.

ulaşması için zekât verenlerin sayısı, zekât alanların sayısı ve bunlar arasında zekâtı hak edenlerin paylarını bilmesi gerekir.¹³⁸ Toplanan zekâtları Allah'ın emrettiği yerlere ve kişilere ulaştırmasını bilen biri olmalıdır.¹³⁹

Dördüncüsü, zekât memuru uzman olmalıdır; *işinin ehli* olmalıdır.¹⁴⁰ Allah-u Teâlâ “(Yusuf) Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben (onları) çok iyi korurum ve bu işi bilirim”¹⁴¹ şeklinde buyurmaktadır. Dolayısıyla sadece Müslüman, güvenilir olmak ve hükümleri bilmek yetmemektedir; tecrübeli ve deneyimli de olunmalıdır. Bu anlamda zekât konusunda gerektiğinde hüküm verecek biri olmalıdır, hatta içtihad edebilmelidir. Ancak eğer sınırlı yetkisi varsa, görevli olduğu işle ilgili hükümleri bilmesi yeterli olacaktır.¹⁴²

Son olarak, zekât memurlarının Hz. Peygamber (sav) soyundan olmaması gerekmektedir.¹⁴³ Bu konuda fakihlerin çoğunun görüşü bulunmaktadır.¹⁴⁴

2.2.2. Zekâta Çalışanların Ücreti

Devletin zekât toplamak üzere atadığı görevlilerdir. Kardavi, ayette geçen “*âmil*” ifadesinin yoruma yer bırakmayacak şekilde, zekât işlerini devletin yapması gerektiğini kabul etmektedir.¹⁴⁵

Bu çerçevede, devlet başkanı, bu memurlara topladıkları zekâttan, kendilerinin ve yardımcılarının geçimine yetecek kadarını vermektedir. Bu ücret Hanefilere göre sekizde bir oranında belirlenmez, çünkü o memurlar, vakitlerini fakirlerin işine vermişlerdir. Dolayısıyla ihtiyaçlarının, onların mallarından karşılanması gerekir. Bu yüzden onlar zengin olmalarına rağmen,¹⁴⁶ zekâttan (ücret anlamında) pay alırlar.¹⁴⁷

¹³⁸ Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nuri Nevevi, **el-Mecmu’ şerhi’l-Mühezzeb**, Beyrut, Dârü’l-Fikr, t.y. 6.c, s.188.

¹³⁹ Akar ve Eser, **a.g.e.**, s. 79.

¹⁴⁰ Selçuk ve Görmüş, **a.g.e.**, s. 54.

¹⁴¹ Yusuf Suresi, 12/50.

¹⁴² Erkal, **a.g.e.**, s. 296.

¹⁴³ Selçuk ve Görmüş, **a.g.e.**, s. 54.

¹⁴⁴ Erkal, **a.g.e.**, s. 296.

¹⁴⁵ Bugün yaklaşık 15 İslam ülkesinde zekât anayasa ve kanunlarla düzenlenmiştir. *Bkz.* Turan, **40 Soruda Zekât**, s. 31-33.

¹⁴⁶ Turan, **Zekât Politikası**, s. 70. Hz. Peygamber’in (sav) zengin olmasına rağmen zekât alabilecek beş sınıftan biri olarak zekât memurlarını saymaktadır. *Bkz.* Yiğit, Keskin ve Karagöz, **a.g.e.**, s. 175.

¹⁴⁷ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsi, **el-Mebsut**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1982-83, 1. c.’de 1-3. c.’ler, 3. C, s.9.

Burada Hanefiler'e göre zekât memuru, yaptığı iş ölçüsünde olmakla birlikte kendisi yanında bakmakla yükümlü olduğu kişilere yetecek kadar ücret almalıdır.¹⁴⁸ Şafiilerin farklı görüşü vardır: Sultan, amil gönderirse iki seçimi vardır: malum ücret karşılığı çalıştırıp, bu miktarı zekâttan vermektedir. Ya da sekizden bir kısmı vermektedir, çalışmasını bitirdikten sonra el-amilin payından payı almaktadır.¹⁴⁹ İmam Gazali, zekât memurlarına verilecek ücretin, herkese verilecek ücretten fazla olamayacağını beyan etmektedir.¹⁵⁰

Mavardi'ye göre: amiller, iki bölüme bölünmektedir: zekât toplayan ve zekât dağıtan, *"Bunlara, hazine emini (mutemeti), memurları, orada çalışan müstahdemler vesaire de dâhildir. Allah, bu memurların mal sahiplerinden başka mal almamaları için zekâttan bir miktar hak tanımıştır. Kendilerine diğer sınıflardaki kadar zekât verilir. Hisseleri diğer sınıflarinkinden fazla olursa fazlası alınır, diğer hisseler verilir. Sehimleri az olursa zekât malından az olan miktar iki şekilde tamamlanır. Ya zekât malından yahut hazinenin diğer mallarından."*¹⁵¹

En nihayetinde zekât memurluğu bir kamu görevidir ve hiçbir kamu görevlisi emeğinin hakkından mahrum bırakılmayacaktır. Bu nedenle, miktarlarda farklı görüşler olsa da zekât memurlarına emeğinin hakkı olarak ücreti takdim edilir. Hz. Ömer'in (ra) almak istememesine rağmen, Hz. Peygamber'in (sav) ona ücretini vermesi, bu minvaldedir.¹⁵² Bugün dünyada Malezya, Endonezya, Kuveyt gibi zekâtın kurumsallaşmış olduğu İslam ülkelerinde devlet kararıyla zekât memurları bulunmaktadır ve bunlara zekâttan pay verilmektedir.¹⁵³

2.3. Müellife-i Kulûb

Kalpleri İslam'a ısındırılmak istenenlerin bir kısmı Müslümandır, fakat imanları zayıftır, imanlarını ve Müslümanlıklarını kuvvetlendirmek için onlara zekât

¹⁴⁸ Erkal, **a.g.e.**, s. 296.

¹⁴⁹ Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebü'l-Hayr b. Salim İmrani, **el-Beyân fî Mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî**, i'tena Kâsım Muhammed en-Nuri, Beyrut, Dârü'l-Minhac, 2000, 3. C, s.392.

¹⁵⁰ Gazali, **a.g.e.**, s. 114.

¹⁵¹ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb Basrî Maverdi, **el-Ahkâmü's-sultaniyye**, Kahire, Matbaatü'l-Vatan, y.y., t.y., s.118.

¹⁵² Yeniçeri, **a.g.e.**, s. 295.

¹⁵³ Turan, **40 Soruda Zekât**, s. 21.

verilir. Yahut İslam'ı korumak (savunmak) için, Müslümanlardan uzak tutmak için bazı kafirlere zekât verilmektedir.¹⁵⁴

2.3.1. Türleri

Dolayısıyla bu sınıf iki türlüdür: Müslüman olanlar ve gayri müslim olanlar. Müslüman olanlar, zayıf iman sahipleridir, gayri müslimlerse İslam'a yararı olması beklenenler veya zararından emin olunmak istenenlerdir.¹⁵⁵

Müslüman olanların kısımları ise dörttür.

Birincisi, Müslümanların liderleridir ve onların kâfirlerden denkleri vardır. Teşvik etmek için zekât verilmektedir. Zekât verilmesi ile kendilerine denk gayri Müslimlerin de imân etmesine vesile olması umulur.¹⁵⁶

İkincisi, zayıf imanı olan Müslüman liderleridir, ama kavimleri arasında sözü geçendir. Sabitleştirmek, imanlarını kuvvetlendirmek, cihatta desteklenmek için zekât verilmektedir. Bu kesim Müslümanlar İslam'a yeni girmiş olanlardır, sebat etmelerine yardımcı olmak için zekât önemlidir.¹⁵⁷

Üçüncüsü, Müslümana, düşman sınırları yanında oturup kafirlerle savaşma ihtimali olabileceği için zekât verilebilmektedir.¹⁵⁸

Sonuncusu ise gayri müslimlere zekat verilmesidir. Bu durum, cihadın bir türü olarak da zikredilmektedir.¹⁵⁹ İki türlüdür: Bir kısmının hayrının dokunması umulur, diğer bir kısmının kötülüğünden emin olmak içindir.¹⁶⁰ Başka bir ifade ile, gayri müslimlere zekât verilebilir çünkü belki kalpleri kazanılabilir ve İslam'a girmeleri umulur ya da onlardan ve çevrelerinden İslam'a veya Müslümanlara gelebilecek şerhlerden emin olunur.¹⁶¹ İmam Gazali'ye göre böylelerine, hal ve vakitleri yerinde olsa da zekât verilebilir.¹⁶²

¹⁵⁴ Zuhayli, *El-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*, 3.C, s.1998

¹⁵⁵ Yiğit, Keskin ve Karagöz, *a.g.e.*, s. 180.

¹⁵⁶ Erkal, *a.g.e.*, s. 298.

¹⁵⁷ Erkal, *a.g.e.*, s. 297.

¹⁵⁸ *A.e.*, s. 298.

¹⁵⁹ Turan, *Zekât Politikası*, s. 70.

¹⁶⁰ Nevevi, *el-Mecmu' şerhi'l-Mühezzeb*, s.197-198.

¹⁶¹ Erkal, *a.g.e.*, s. 297.

¹⁶² Gazali, *a.g.e.*, s. 115.

Hız. Peygamber'in (sav) Mekke'nin fethinde¹⁶³ kâfirlerden bir topluluğa kalplerini ısındırmak, İslam'a girmeleri için zekât verdiği nakledilmektedir. Sahih-i Müslim'in rivayetinde, Hız. Peygamber (sav) Ebu Süfyan İbn Harbi, Safvan İbn Ümeyye de ilk zamanlarda yüz deve onlara vermiştir. Bazılarına ganimetlerinden mal vermiştir.

2.3.2. Farklı Görüşler

Kâfirlerden müellife-i kulübe zekâtın verilmesi konusunda âlimlerin farklı görüşleri bulunmaktadır.

Hanbelîlere ve Malikîlere göre, İslam'a girmelerini teşvik etmek için onlara zekât verilir denmektedir. Çünkü Hız. Peygamber (sav) Müslümanlar ve müşrik olan müellife- i kulübe zekât vermiştir.

Hanefiler ve Şafilere göre ise herhangi bir maksatla kâfire zekât verilemez. Çünkü Hız. Peygamber (sav) İslâm'ın ilk dönemlerinde Müslümanların sayıları az olduğu, düşmanın sayısı ve kuvveti çok olduğu için onlara zekât vermiştir. Allah Teâlâ, İslâm'ı ve Müslümanlarını şereflendirmek ve kâfirlerin kalplerini ısındırmak için zekât verilmesine izin vermiştir. Hız. Peygamber'den (sav) sonra Halifeler müellife-i kulübe zekât vermemişlerdir. Hız. Ömer (ra) şöyle buyurmuştur: *"Biz İslâm olduğu için bir şey veremeyiz. Dileyen iman etsin, dileyen iman etmesin."*¹⁶⁴ Hanefiler, Hız. Ömer'in (ra) içtihadına istinaden müellefe-i kulüb faslından kimseye verilemeyeceğini, bu konuda sahabe icmaı olduğu ileri sürmektedir.¹⁶⁵

Başka bir ifade ile, İslam'ın yayılması ve galip gelmesi sebebiyle müellife-i kulübün payı kalmamış ve hükmü nesih edilmiştir. Çünkü Peygamber (sav) vefat ettikten sonra müellefe-i kulübe halifeler zekat vermemişler ve bu hükümde sahabenin icması vardır. Ayrıca Allah Teâlâ İslâm'ı üstün kılmıştır. Dolayısıyla, zekâtın verileceği yedi pay kalmıştır. İmam Malik: *"Şu anda İslâm kuvvetli olduğu için, müellife- i kulübe ihtiyaç yoktur"* demiştir.¹⁶⁶

¹⁶³ Akar ve Eser, **a.g.e.**, s. 80.

¹⁶⁴ Zuhaylı, **İslam Fıkı Ansiklopedisi**, s:359-360.

¹⁶⁵ Erkal, **a.g.e.**, s. 299.

¹⁶⁶ Zuhaylı, **a.y.**, s.360.

Kasani, Bedaiu-s Sanayi’de bu konu hakkında şöyle yazmıştır: “*Alimlerin çoğu, müellefe-i kulüb payının nesih edildiğini söylemişlerdir, Hz. Peygamber (sav) dönemi bittikten sonra kimse onlara vermemiştir. Hz. Ebu Bekir (ra), Hz. Ömer (ra) müellife kulübe vermemişlerdir.*”¹⁶⁷

Bununla birlikte, Malikîlerden İmam Halil’in de dâhil bulunduğu cumhura göre, müellefe-i kulübün hükmü baki olup nesih edilmemiştir. İhtiyaç bulunduğu zamanlarda onlara da zekât verilir. Hz. Ömer’in (ra), Hz. Osman’ın (ra) ve Hz. Ali’nin (ra) müellefe-i kulübe zekât vermeyi terk etmeleri, kendi hilâfetleri döneminde buna ihtiyaç kalmadığı anlamına gelip hisselerinin düşmesi manasında alınmaz. Çünkü bu ayet en son inen ayetlerdendir. Hz. Ebu Bekir (ra), Adiy bin Hatem ile Zeberkan bin Bedr’e zekâtan hisse vermiştir. Bunların bir delili de şudur: Müellefe-i kulübe zekât vermekten maksat kendilerini cehenneme düşmekten kurtarmak için İslâm’a teşvik etmektir, yoksa yardım etmelerini sağlamak değildir.¹⁶⁸

2.3.3. Günümüzdeki Yaklaşımlar

Son dönemin önemli alimlerinden Kardavi de bu şekilde bakmaktadır. Ona göre, Hz. Ömer (ra) müellefe-i kulüb payını düşürmesi için yaptığı, nesih değildir, yani hükmün iptali değildir, çünkü onun zamanında müellefe-i kulüb kalmamıştır. Öte yandan, Kalplerini ısındırmaya ihtiyacı bitmemiştir; o dönemde İslâm’ın yayılması ve gücü nedeniyle bu pay düşmüş olsa da günümüzde geçerli ve gereklidir. Bunun gerekçesi üçtür.

Birincisi, bazı Malikîlere göre müellefe-i kulübün bize yardım için vermesinin illeti değil, fakat İslâm’a teşvik etmek, cehennem ateşinden kurtarmak için verme gayesi vardır. Belki verilen pay ile önce İslâm’a girer, sonra güzel bir davranış nedeniyle İslâmı güzel olur diye maksat vardır. İkincisi, bazı âlimler demişlerdir ki sadece İslâm ve Müslümanlar zayıf olduğu için müellefe-i kulübe vermek olabilir. Diğer âlimlerse bir şart koymuşlardır: Müellefe-i kulüb, muhtaç olmalıdır. Üçüncüsü,

¹⁶⁷ Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes’ud b. Ahmed el-Hanefî Kasani, **Bedaiü’s-sanai’ fi tertibi’s-şerai**, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcut, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997, s. 470.

¹⁶⁸ Zuhaylı, a.y., s.359-361.

günümüzde İslam zayıftır, dünyanın hâkimi değildir, İslam'ın zayıflığı nedeniyle payının verilmesinin illeti olursa, o zaman bu payı vermek lazımdır, çünkü Müslüman ve İslami ülkeler şimdilik çok kötü bir durumda kalmışlardır.¹⁶⁹

Dolayısıyla, Kardavi'nin de dediği gibi, günümüzdeki İslam, eskisi gibi güçlü değildir. Şimdilik hem dinin etkisi hem devlet olarak Müslümanlar gücünü kaybetmiştir, İslam ülkelerinin çoğunda savaşlar yaşamaktadır ya da savaş yoksa sömürülmektedir. İmam Şafii de savaş durumlarında bu sınıfın devreye sokulması kanaatindedir.¹⁷⁰ Öte yandan, bugün Müslümanların çoğu yoksulluk ve büyük bir cehalet içindedir ve bazıları bu nedenlerle ülkelerinden çıkıp göçmen olarak farklı farklı yerlere yayılmışlardır.

Müslümanlar günümüzde iki durumda yaşamaktadırlar: Ya Müslüman olan bir devletin içinde ya da Müslüman olmayan ülkelerde.

Müslüman olan ülkelerde ise iki durum vardır. Birincisi, istikrarlı olan devlettir. Burada savaş ya da kötü iktisadi durum yoktur, o zaman onlara İslam'ı yaymak için başka ülkede yaşayan fakir Müslümanlara imanlarında sebat etsinler diye müellefe-i kulübün payını vermeleri lazım gelir. Kâfirlerin topraklarından Müslüman olarak ülkelere gelenlere de. Onları dinde yerleştirmek ve kaybettiklerini tazmin etmek için verilmelidir. Çünkü zekât Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamak ve böylece fakirlikten kurtarmak ile İslam'ı güçlendirmek için verilebilir. Bu noktada, fakir ile zengin arasında fark yoktur. Bu durumda İslam'ı güçlendirmek için zekât verilmektedir.

İkincisi, savaş ve iktisadi durumu kötü olan ülkede yaşayan Müslümanlar vardır. Onların sekiz sınıftan sadece yedi sınıf Müslümana vermeleri gerekir çünkü müellefe-i kulüb dâhil değildir. Bunun nedeni Müslümanların arasında ve Müslüman bir devlette iman zayıflığı yaşayanların mazereti yoktur. Bu yerde zekat Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamak için verilmektedir. İki durumda da devlet zekâtı toplayıp dağıtmalıdır ve müellefe-i kulüb payının dağıtılması devlet başkanının yetkisine bağlı olacaktır.¹⁷¹

¹⁶⁹ Kardavi, **a.g.e.**, s.601-607.

¹⁷⁰ Erkal, **a.g.e.**, s. 298.

¹⁷¹ Yeniçeri, **a.g.e.**, s. 301.

Müslüman olmayan devlet içinde yaşayan Müslüman için de iki durum vardır: birincisi, fakirlik sınırının altında yaşayan Müslümanlardır. Onlar savaş nedeniyle parasız bir şekilde ülkelerinden çıkmışlardır ve mülteci olarak yaşamaktadırlar. İkincisi, mecbur olmadan ülkelerini terk edip Müslüman olmayan ülkelere giden Müslümanlardır, bunlar gittikleri yerlerde çalışmış ve para kazanabilmektedirler. Bu ülkelerde İslam'ı güçlendirmek, yaymak, kalpleri sabit kılmak için zekâtı hem Müslümanlara hem de kâfirlere vermeleri mümkündür. Burada zekât vermede öncelik Müslümanlara ait olsa da Müslümanın uygun gördüğü şekilde İslam'ı yaymak için ikincil düzeyde gayri müslime de zekât verilmesi lazım olur. Dolayısıyla ihtiyaç duyulması halinde günümüzde müellefe-i kulüb sınıfına zekât verilebilecektir.¹⁷² Özellikle dış devletlerde İslam'ı yayma, oradaki zayıf Müslümanları destekleme ve İslam üzere ayaklarını sabit tutma, engelleri kaldırma ve baskı ve zararları def etme amaçlarına yönelik zekâttan pay verilebilecektir.¹⁷³

2.4. Köleler

Zekâtın verileceği sınıfların beşincisidir. Rikab, köleler veya cariyeler için kullanılmaktadır¹⁷⁴ ve İslam, zekât emri dışında da köle azat etme konusunda teşvik edicidir.

2.4.1. Köle Azat Etmeyi Teşvik

Kölelerin azat edilmesine ilk teşvik eden din İslam'dır. Zekât dışında, kölelikten kurtulma adına kefarete önemli bir adımdır.¹⁷⁵ Birçok kefarete uygulaması bulmak mümkündür.

Mesela, yemine kefarete bu minvaledir. *“Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefareti, kendi ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on fakiri doyurmak yahut onları giydirmek yahut da bir köle âzât*

¹⁷² Akar ve Eser, **a.g.e.**, s. 80.

¹⁷³ Yeniçeri, **a.g.e.**, s. 297.

¹⁷⁴ Erkal, **a.g.e.**, s. 300.

¹⁷⁵ Akar ve Eser, **a.g.e.**, s. 81.

etmektir. Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin kefareti işte budur.”¹⁷⁶

Yine zihâr kefareti vardır. “Kadınlardan zihâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdar olandır.”¹⁷⁷

Ayrıca Müslümanlar, Ramazan’da orucu bozarsa köle azat etmelidir. Hadis Şerif’te Ebu Hüreyre (ra) rivayetinde Hz. Peygamber (sav) gelerek, “*Helak oldum ya Rasulallah*” dedi. Peygamberimiz (sav) , ne olduğunu sordu. O da Ramazan orucunu kasten bozduğunu söyledi. Hz. Peygamber (sav), bir köle azat etmesini bildirdi. Kölesi olmadığını bildirince, aralıksız iki ay oruç tutmasını emretti. Bunu da yapamayacağını bildirince, fakir doyurmasını bildirdi.¹⁷⁸

Bunun yanında kasten adam öldürenin kefareti bulunmaktadır. “*Bir müminin bir mümini, hata dışı öldürmesi olmaz. Eğer bir kimse bir mümini hataen öldürürse, (cezası) mümin bir köle azat etmek ve öldürülenin ailesine o ailenin sadaka olarak bağışlamaması halinde teslim edilen bir diyettir.*”¹⁷⁹

2.4.2. Zekât Payı Hakkında Görüşler

Köleleri özgürlüğüne kavuşturmada zekât payı iki şekilde işletilebilmektedir. Birincisi, kölenin sahibi ile yapılan mukatebe sözleşmesidir. Burada kölelikten belli bir mal karşılığında kurtulma söz konusudur. İlgili miktar, zekât gelirinden ödenmek suretiyle köle özgür kılınmaktadır.¹⁸⁰ Hanefiler ve Şafiiler bu görüştedir. Burada kölenin, efendisi ile antlaşma yapıp belli bir miktar efendisine vermiş olmakla özgür kalması esastır. Bu durumda, kölenin efendisi ile anlaşmış olduğu miktar zekât payından tahsil edilmektedir.¹⁸¹ “*Belirtilen malı taksitlerle ödenirse, hür olur.*” Bu sözleşmeyi yapmak menduptur, çünkü Allah Teâlâ “*Eğer kendilerinde hayır*

¹⁷⁶ Mâide Suresi, 5/88.

¹⁷⁷ Mücadele Suresi, 58/2.

¹⁷⁸ Kütüb-i Sitte.

¹⁷⁹ Kur’an-ı Kerim, Nisa, 4/92.

¹⁸⁰ Turan, **Zekât Politikası**, s. 71.

¹⁸¹ Gazali, **a.g.e.**, s. 115.

görürseniz köleleriniz ile sözleşme yapın”¹⁸² şeklinde buyurmaktadır. Selman-ı Farisî’nin (ra) kölelikten kurtulması da bu şekildedir.¹⁸³

İkincisinde kişi veya devletin, satılığa çıkan köleyi zekât geliri ile satın alıp özgürlüğüne kavuşturması söz konusudur.¹⁸⁴ Malikilere ve Hanbelilere göre bu paylara ait parayla köle satın alınıp azat edilmektedir. Çünkü Kur’an’da köle kelimesinin her zikredildiği yerde kastedilen mana kölenin azat edilmesidir.¹⁸⁵ Köleler, gücü olmasına ve çalışmasına rağmen ödeyecek para bulamamaktadır. Ayrıca zekât parası ile köleler satın alınırsa, verilen zekât onların kendilerine verilmiş olmaz, bu paralar efendilerine verilecektir. Dolayısıyla zekâtı ödemede temlik gerçekleşmemektedir. Allah Teâlâ “*Onlara, Allah ’ın size verdiği mallardan verin*”¹⁸⁶ demektedir. Hz. Ebubekir’in (ra) işkenceye uğrayan kölelerin bir kısmını satın alıp azat etmesi bu çerçevededir.¹⁸⁷

Öte yandan azat edilecek kölenin Müslüman olması gerekli görülmemiştir. Örneğin, istisnalar dışında kefaret türlerinde azat olacak köle Müslüman olmak durumunda değildir.¹⁸⁸

2.4.3. Kölelik ve Esirlik

Günümüzde kölelik kalkmış gibi durmaktadır, ancak köleler ile ilgili zekât hükmü kalkmış değildir ve ihtiyaç halinde önemli işlev göreceği unutulmamalıdır.¹⁸⁹ Bu noktada çağımızda köle payından esir serbest bırakmak şeklinde âlimlerin görüşleri bulunmaktadır.

Malikilerde en meşhur rivayete göre, esir serbest bırakmakla zekât yerine gelmemektedir. Şafiiler ve Hanefiler de bu görüştedir.¹⁹⁰ Hanbeli’ye göre ise zekât payından kâfirlerin ellerinden Müslüman esir kurtarmak caizdir; köle serbest bırakmak

¹⁸² Kur’an-ı Kerim, Nur, 24/33.

¹⁸³ Yeniçeri, **a.g.e.**, s. 317.

¹⁸⁴ Turan, **Zekât Politikası**, s. 71.

¹⁸⁵ Zuhayli, **el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletuhu**, s.1956.

¹⁸⁶ Kur’an-ı Kerim, Nur, 24/33.

¹⁸⁷ Yeniçeri, **a.g.e.**, s. 317.

¹⁸⁸ Yeniçeri, **a.g.e.**, s. 318.

¹⁸⁹ Akar ve Eser, **a.g.e.**, s. 81.

¹⁹⁰ Zuhayli, **el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletuhu**, s.2024-2025.

gibi olur veya İslam’la şereflendirmek için müellef-i kulüb gibi olur ya da borçlu kurtarmak gibi olur.¹⁹¹ Malikilerden İbn Habib de “*Müslüman köleyi efendisinin köleliğinden kurtarmak nasıl caizse, Müslüman esirleri gayri Müslümlerin esaretinden kurtarmak öncelikle caizdir.*”¹⁹² demektedir. Zira kölenin bir tanımı da “*savaş ve benzeri sebeplerle özgürlüğünü yitirmiş olmak*”tır, ki bu kişilere ayrıca esir denmektedir. Dolayısıyla kölelik konusundaki zekât hükmünü, günümüzde esirler ile ilgili uygulamak mümkündür.¹⁹³

2.5. Borçlular

Borçlular, zekât verilebilen diğer bir sınıftır.

2.5.1. Manası

“*El-Garimîn*”, borçlu anlamındaki “*garîm*” kelimesinin çoğuludur ve terim anlamında fakihler arasında farklı açıklamalar vardır. En meşhuru olan Hanefiler için el-garimîn (borçlular), borcu olan ve borcunun dışında nisap miktarı malı olmayandır.¹⁹⁴

Bunlar borçlanmış olan kimselerdir. Şafiî ve Hanbelîlere göre ister kendi şahsı için ister başkası için borçlanmış olsun fark etmez. Yine ister bir ibadet yolunda borçlanılsın ister günah uğrunda borçlanılmış olsun fark etmez. Malikîlere göre ise borçlu, kötülük ve sefahat için aldıkları dışında insanlara olan borç yükü altında kalan kimsedir. Yani borcunu ödeyecek kadar malı yanında bulunmayan kimsedir.¹⁹⁵ Bu anlamda Şafiî, Maliki ve Hanbeli için “*borçlu olma*” esastır ve borçlu olmanın zekât verme hükmündeki etkisi dikkate alınmaktadır.¹⁹⁶

¹⁹¹ Mansur b. Yunus b. Salahiddin Buhuti, **Keşşafü'l-kına' an Metni'l-İkna**, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1982. 3. c, s.280.

¹⁹² Erkal, **a.g.e.**, s. 301.

¹⁹³ Yiğit, Keskin ve Karagöz, **a.g.e.**, s. 180.

¹⁹⁴ Erkal, **a.g.e.**, s. 302.

¹⁹⁵ Zuhayli, **el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu**, s.1956-1957.

¹⁹⁶ Erkal, **a.g.e.**, s. 302.

En nihayetinde borçlu olan, belli bir malı veya serveti olsa da borçlarını ödemeye yetmemesinden dolayı muhtaç sayıldıkları için zekât verilen sınıf arasında sayılmaktadır.¹⁹⁷

2.5.2. Türleri

Borçlular iki sınıftır. **Birinci sınıf**, kendi ihtiyaçları için borçlananlar. Zengin veya fakir olsun, bunlara borçlarının ödenmesi için zekât verilmektedir.¹⁹⁸ Geçim masrafı, ev edinme, tedavi masrafı, çocuğunu evlendirme gibi nedenlerle borçlanma veya yangın, sel, deprem ve kaza dışında bir nedenle iflas edenler buraya dahildir.¹⁹⁹

Kendi ihtiyaçları için borçlanana zekât vermek konusunda âlimler bazı şartlar koymuştur. *Birincisi*, gerçek ihtiyaç sahibi olanlardan olmalıdır, borçlunun elinde ticaret malları veya nakit parası bulunursa zekât verilmez. Tamamen ihtiyaç içinde bulunmalıdır.²⁰⁰ Bununla birlikte borçlunun hiçbir şey sahibi olmadığı anlamına gelmemektedir; bu anlamıyla borçlu; ev, eşya, kıyafet sahibi olsa bile muhtaç olabilen demektir.²⁰¹ Malikîler bunu açıklamaktadır: “*Borçlu bütün nakdi kaynaklarını kullanarak, borçlarını ödemeye teşebbüs etmek suretiyle, iyi niyetini göstermiş ve mümkün olan iktisadî çarelere başvurarak, mütevazı bir hayat sürerek, borçlarını ödemeye çalışmış olmalıdır.*” Dolayısıyla kişinin kazanma gücü olsa da nisap dışında borcunu ödeyecek serveti olmamalıdır.²⁰²

İkincisi, itaate uygun ve mubah bir şey borçlanmış olmak gerekir. Bu nedenle içki, kumar, zina için borçlananlara, zekât verilmez denmiştir. Fakat tövbe ederse zekât verilebilmektedir. Bazı âlimler bir şart koymuşlardır: Eğer günah için borç alırsa sonra tövbe ederse bir müddet güzel halinin görünmesi gerekir.²⁰³ Ayrıca harcamalarında

¹⁹⁷ Yiğit, Keskin ve Karagöz, **a.g.e.**, s. 181.

¹⁹⁸ Maverdi, **el-Ahkâmü's-sultaniyye**, s.118.

¹⁹⁹ Erkal, **a.g.e.**, s. 302.

²⁰⁰ Akyüz, **a.g.e.**, s. 521.

²⁰¹ Kardavi, **a.g.e.**, s. 624.

²⁰² Erkal, **a.g.e.**, s. 304.

²⁰³ Akyüz, **a.g.e.**, s. 522.

israfa kaçacak şekilde borç yapmamalıdır.²⁰⁴ Bununla birlikte haram şekilde borçlu olan kişi, tevbe etmişse zekâtı pay verilebilir.²⁰⁵

Üçüncüsü, borç vadesinin gelmesi lazımdır. Borcun vadesi gelirse, borçlu olarak zekât ödenmektedir. Vadesi gelmemişse, bu konuda üç görüş bulunmaktadır. İlki, zekât ödenir. Çünkü hala “*borçlu*” olarak adlandırılmaktadır. İkincisi, verilmez, çünkü şimdilik ihtiyacı yoktur. Üçüncüsü, borcunun vadesi bu yıl olacaksa zekât ödenir, yoksa bu yılın zekâtından ödenmez.²⁰⁶

Son olarak, borcun kul hakkından doğmaması gerekir. Dolayısıyla zekât veya kefare borcu olanlar, kapsam dışındadır. Bu, Malikilere göre kefare ve nazır borcun içine girmez, ancak Hanefilere göre kefare vesaire hepsine girmektedir,²⁰⁷ çünkü borcu nedeniyle hapse düşme riski olabilir.²⁰⁸

Zekât verilebilen borçlulardan **ikinci sınıf**, kamu yararına borçlananlardır. Fakir ya da zengin olsun, bunlara zekât verilmektedir.²⁰⁹ Çünkü Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “*Beş kişi dışında zenginlere zekât helâl değildir: Allah yolunda savaşan, zekât memuru olan, borçlu bulunan, zekât malını parası ile satın alan, fakir komşusuna zekât verildiği hâlde bundan fakirin kendisine hediye ettiği kimse.*”²¹⁰

Yine Kabisa bin Muharikden el-Hilali anlatıyor: “*Bir diyetten dolayı borçlandım. Resulullah’ın (sav) gelip yardım etmesini istedim. “Bekle, zekât malları gelince sana verilmesini söyleriz” dedi. Sonra şöyle buyurdu: “Ey Kabisa, dilenmek, üç kişiden başkasına caiz olmaz: Biri, bir diyet veya kefaletten dolayı borçlanır. Borcunu kapatıncaya kadar dilenir ve dilenmeyi bırakır. Biri de malını alıp götüren bir felâkete uğrar, ihtiyacını giderecek seviyeye gelinceye kadar dilenmesi helâl olur. Biri de fakir düşer ve kavminden güvenilir üç kişi ‘falan kimse fakir düşmüştür’ diye şahitlik yapar. Bunun da ihtiyacını giderecek seviyeye gelinceye kadar dilenmesi helâl*

²⁰⁴ Erkal, **a.g.e.**, s. 304.

²⁰⁵ Yiğit, Keskin ve Karagöz, **a.g.e.**, s. 182.

²⁰⁶ Erkal, **a.g.e.**, s. 304.

²⁰⁷ Akyüz, **a.g.e.**, s. 523.

²⁰⁸ Turan, **40 Soruda Zekât**, s. 23.

²⁰⁹ Maverdi, **el-Ahkâmü’s-Sultaniyye**, s.118.

²¹⁰ Bu hadisi Ebu Davud ile İbni Mace Ebu Said el- Hudri (ra)’ den rivayet etmişlerdir.

olur. Bunun dışındaki dilenmeler haramdır. Dilenci onu haram olarak dilenir ve yer”dedi.²¹¹

Kamu yararına borçlanma içine girenler vicdanlı ve yüce amaçları olan kimselerdir. İki taraftan biri zimmi olsa bile iki taraf arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için müdahale ederler ve çözüm için borcun altına girerler. Mesela iki kabile ya da köy halkı arasında mal veya kan nedeniyle düşmanlık olduysa, yüksek himmetli ve hamiyet sahibi biri girip fitne ateşini söndürmeye çalışır. Karşılıksız para öder.²¹² Yine hayır işleri için, kimsesizler, hastane, okul, cami yapımı gibi hizmetleri gerçekleştirirken borçlananlar da bu kapsamdadırlar.²¹³

Öte yandan, çağımızda bazı tüccarların büyük ekonomik krizler nedeniyle şirketlerini kapattıkları, kimsenin yanlarında durmadığı bilinmektedir. Halbuki onlar ülkelerinin kalkınmasına yardım etmekteydiler ve faizden dolayı bankalardan borç almadılar.²¹⁴ Faizli borç almak yerine karz-ı hasen sistemi mümkündür.

Üçüncü bir durum da ölümlerin borçlarının zekât payından ödenip ödenememesi durumudur. Hanefi ve Hanbeli görüş ile İmam Şafii’nin bir görüşü ölümlerin borçlarının zekâtтан ödenemeyeceği şeklinde iken, İmam Malik ve İmam Şafii’nin diğer görüşü, ödemenin mümkün olduğu şeklindedir.²¹⁵ Bilinen şudur ki Hz. Peygamber (sav) zamanında önceleri bu tür borçlar ödenmez iken sonraları ödenmeye başlanmıştır ama devlet hazinesinden zekât fonundan ödenip ödenmediği bilinmemektedir.²¹⁶

2.5.3. Felaketler Karşısında Borçlu Duruma Düşmek ve Sigorta

Bir kısım felaketler (örneğin deprem gibi afetler vs.) sonrasında, malları kaybetmek mümkündür. Mallarını kaybedenlerin kendisi ve ailesi için borç almaya mecbur kalabilmektedir. Hz. Peygamberimiz (sav) Hadis-i Şerif’te bunu şu şekilde sınıflandırmıştır: “*Borçlulardan üç sınıf vardır: Biri selin malını götürdüğü adam, biri*

²¹¹ Müslim, Ahmad, Abu Davud rivayet ettiler.

²¹² Kardavi, **a.g.e.**, s.630.

²¹³ Erkal, **a.g.e.**, s. 303.

²¹⁴ Yavuz, **a.g.e.**, 500.

²¹⁵ Erkal, **a.g.e.**, s. 304-305.

²¹⁶ Yeniçeri, **a.g.e.**, s. 326.

yangında malını kaybeden adam, diğeri de çoluk çocuğu olup malı bulunmadığından borç alıp aile fertlerine harcayan adamdır.”²¹⁷

Bu şekildeki felaketler karşısında zekât, sosyal sigorta ya da sosyal güvenlik rolünde bulunmaktadır. Genel sigorta sisteminde fertten prim miktarına göre tazminat verilmektedir. Ne olursa olsun, prim az verilirse ihtiyaç halinde az ödeme yapılacak, çok verilirse ödeme çok olacaktır; musibetin büyük olması bunu değiştirmeyecektir. İslam sisteminde ise böyle bir şey olmamaktadır. Çünkü zekât sisteminde fert hem para vermez hem de felakete göre ihtiyaç kadar para ödenmektedir.²¹⁸ Olağanüstü durum nedeniyle mallarının bir kısmı ya da bütünü zayi olan ve bundan dolayı borçlu hale gelen esnaf/tüccar için Hz. Peygamber (sav) zekâtı devreye sokmuştur. “*Caiha*” olarak ifade edilen olağanüstü durum, borçlu zekâtında zenginleri de kapsamaktadır.²¹⁹

2.6. Allah Yolunda Olanlar

Zekatın verileceği sınıfların yedincisidir.

2.6.1. Kur’an’da ve Sünnet’te Anlamı

Kuran-ı Kerim’de bazı ayetlerde “*sebilillah*” zikredilmektedir. Bu ayetlerde infak fiili, cihat, savaş ve hicretten sonra gelmektedir.

‘*Sebil*’ lügat’ta yol demektir, “*fi-sebilillah*” ise Allah’ın rızasına ulaştıran yoldur. Ayette Allah Teâlâ “(Resulüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir”²²⁰ buyurmaktadır. Yine Allah Teâlâ “(Ey Muhammed!) De ki: “İşte bu, benim yolumdur. Ben bana tabi olanlarla birlikte, basiretle Allah’a davet ediyorum. Allah’ı (her çeşit noksan ve kusurdan) tenzih ediyorum. Ben, asla müşriklerden değilim.”²²¹ demektedir. Başka bir ayette “Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” demeyin, bilakis onlar diridirler, lakin siz

²¹⁷ Kardavi, a.g.e, s.623.

²¹⁸ Kardavi, a.g.e., s.624-625.

²¹⁹ Yeniçeri, a.g.e., s. 320.

²²⁰ Kur’an-ı Kerim, Nahl, 16/125.

²²¹ Kur’an-ı Kerim, Yusuf, 12/108.

anlamazsınız”²²² şeklinde kullanılmaktadır. Fi-sebilillah’ın bahis konusu olduğu “(Yapacağınız hayırlar,) kendilerini Allah yoluna adanmış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun. Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Çünkü onlar yüzüstü ederek istemezler. Sadaka olarak verdiğiniz her şeyi, Allah, hakkıyla bilendir.”²²³, “Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.”²²⁴ ve “Allah yolunda harcayın. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Her türlü işlerinizi de çok iyi yapın; zira Allah, iyi iş yapanları sever.”²²⁵ ayetleri de bulunmaktadır. Kısacası Kur’an-ı Kerim’de fi-sebilillah, daha çok “Alah yolunda” veya “Allah için” şeklinde kullanılmıştır.²²⁶

Hadislerde fi-sebilillah farklı manalara gelmektedir, sadece cihat manasında değildir. Bazı hadisler şöyledir:

Ebû Said el-Hudrî’den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav): “Zekât beş sınıf dışında zengin olan hiçbir kimseye helal olmaz: Zekât işlerinde çalışan, Allah yolunda savaşan, zekât malını parası ile satın alan zengin, fakire zekât verilip, onu hediye ettiği zengin veya borçlu kimseler.”²²⁷

“Bir kimse ilim elde etmek için yola çıkarsa, dönünceye kadar Allah yolundadır.”²²⁸ Bu hadiste de ilim tahsil edenler manasında fi-sebilillah ifadesini bulunmaktadır.

Başka hadiste Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: “İki göz vardır ki cehennem ateşi onlara dokunmaz: Biri Allah korkusundan ağlayan göz, diğeri ise Allah yolunda nöbet bekleyen gözdür”.²²⁹ Bu hadisteki Allah yolunda manası, cihada çıkan demektir.

²²² Kur’an-ı Kerim, Bakara, 2/154.

²²³ Kur’an-ı Kerim, Bakara, 2/273.

²²⁴ Kur’an-ı Kerim, Bakara, 2/190.

²²⁵ Kur’an-ı Kerim, Bakara, 2/195.

²²⁶ Yiğit, Keskin ve Karagöz, a.g.e., s. 183.

²²⁷ İbn-i mace:1/590.

²²⁸ Tirmizi, Ebu İsa, **El-Camiu’s Sahih**, Lübnan, Beyt’ul Efkar, İlim, 2, 2004.

²²⁹ Tirmizi, fadail’l- cihad, 12.

Kur'an-ı Kerim ve hadislerden anlaşılabilen ortak nokta, İbn Esir'in de işaret ettiği üzere fi-sebilillah'ın “Allah’a yakınlık için işlenen bütün amelleri kapsıyor” olmasıdır.²³⁰

2.6.2. Âlimlerin Görüşleri

Zekât verilebilen sınıflardan biri de “fi-sebilillah”tır. (Allah yolunda olanlar); bunda şüphe yoktur, ancak bu “Allah yolunda olanlar” kim veya kimlerdir?” sorusunun sadece bir cevabı yoktur.

Bununla birlikte ilk akla gelen ve genel geçer olan “cihad”dır; cihad, Allah yolunda olmak demektir. Dört mezhepte bu kapsamda mutabakat vardır. Bu nedenle, Malikilere göre zekâtтан cihat aracı ve malzemeleri için pay verilebilmektedir. Mücahitlere ise şahsen “Allah yolunda olanlar” payından ödenir. Fakat cihat malzemelerinin, araçlarının verilmesinde ihtilaf vardır. Burada sadece Hanefiler muhaliftir. Mescitler ve okullar inşa etmek, yollar açmak, hayır çalışmaları yapmak, hac vesaire zekâtтан verilmesi caiz değildir. Hanefilere göre temlik yoktur, diğer mezhebe göre sekiz sınıftan değildir. Bu kapsamda sadece Hanbelilere göre hac zekâtтан verilmektedir. Hanbeli ve Şafii’ye göre askere kayıtlı olmayan mücahide zekât ödenebilir, İmam Gazali de böyle demektedir. Bunlar zengin de olsalar, savaşabilmeleri için zekâtтан pay verilebilir.²³¹ Ancak Hanefi’ye göre fakir olması lazımdır. Diğer mezhebe göre olmamalıdır; hadis-i şerifte zengine zekat verilmediği ama sadece beş kişiye verilebildiği, bunlardan birinin de Allah yolunda olanlar olduğu belirtilmektedir.²³²

Bu ihtilaftan da anlaşıldığı üzere göre fi-sebilillah iki gruba ayrılmaktadır. Birincisi, özel (hususî) manayı benimseyenlerdir. Gaziler, mücahitler ve hacılar olmak üzere oldukça dar kapsamdadır.²³³ İmam Ebu Hanife ve Ebu Yusuf, fi-sebilillah’ı fakirlik ve teçhizat yokluğu nedeniyle savaşa katılamayanlar olarak nitelemektedir. Bunlara zekât verilebilir. İmam Muhammed ise fi-sebilillah’tan hacca gitmek isteyen

²³⁰ Turan, 40 Soruda Zekât, s. 22.

²³¹ Gazali, a.g.e., s. 116.

²³² Kardavi, a.g.e., s 636-644.

²³³ Yavuz, a.g.e., s. 520-521.

fakirleri anlamaktadır. Bu çerçevede, Hanefilerde zengin mücahitlere zekât verilmemektedir.²³⁴

İkincisi, genel manayı benimseyenlerdir. Burada ilim tahsil etmek, hafızlık yapmak,²³⁵ Allah yolunda savaşmak, savaş araç ve gereçleri, yollar, okullar, hastaneler, sosyal tesisler ve meskenler yapmak dahildir.²³⁶ Dolayısıyla genel manada, Allah rızasına uygun ve kamu yararı sağlayan her türlü adım için zekâtın pay verilebilmektedir.²³⁷

Bunlara Allah rızası için yapılacak tüm çalışmalar dahildir. Günümüzdeki savaşlar sadece kıtal anlamında değildir, başka türleri de vardır. Bugün medya, psikoloji ve kültürel savaşlar vardır ve İslam dinini yaymak için fikrî merkezlerden, okullardan, gazetecilikten, internet, sosyal medya merkezlerinden teçhizata ihtiyaç vardır.²³⁸ Bu çalışmalar, cihad kavramının “İslam’ın bilinmesi, tanınması” kapsamında değerlendirilebilir.²³⁹

Öte yandan, İslami toplumda, ilmî, tarihî, iktisadî, siyasî, sosyal, ahlâkî, pedagojik ve diğer alanlarda derin boşluklar görülmektedir. Bu boşluklar batılilar tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Bunun yanında kötü amaçlı Batılilar ve onların zihniyetinde İslam, terörün yanında ve kötü gösterilmeye çalışılmaktadırlar. Dolayısıyla günümüzün en büyük savaşlarından biri, İslâm’ın gerçeğini meydana çıkarmak ve doğru yerine yerleştirmektedir. Bununla birlikte, dünyada yaşayan bütün milletlerin dillerine göre yayın yapmak da Müslümanlar için en büyük cihatlardan biridir. Bu yüzden zekâtın, güçlü ve güvenilir kişilerle toplaması gerekir. Çünkü Allah-u Teâlâ Müslümanlara hem bedeni hem de mali cihat etmelerini emretmektedir.²⁴⁰

Cemaluddîn el-Kasımî, Şeyh Mahmud Şeltût, Hasaneyn Muhammed Mahluf ve Muhammed Hamidullah²⁴¹ ile Kardavi de ‘fi-sebillah’ın geniş anlamını önemsemektedir. İslami cihat, sadece askeri cihat değildir, başka şekilleri de

²³⁴ Erkal, **a.g.e.**, s. 307.

²³⁵ Akar ve Eser, **a.g.e.**, s. 83.

²³⁶ Yavuz, **a.g.e.**

²³⁷ Akar ve Eser, **a.g.e.**, s. 83.

²³⁸ Yavuz, **a.g.e.**

²³⁹ Yiğit, Keskin ve Karagöz, **a.g.e.**, s. 185.

²⁴⁰ Yavuz, **a.g.e.**

²⁴¹ Erkal, **a.g.e.**, s. 307.

kapsamaktadır, Müslümanların o şekillere ihtiyaçları olduğunu anlarsak, o zaman cihadın şekli ve örneğini belirtebiliriz. İslam’a davet etmek, gayri Müslimlere ulaşmak için İslam merkezleri kurmak da gerçek cihattır. İslam ülkelerinde Müslüman ve gençlerin dinden çıkmadan ve inançları zayıflamadan İslam merkezleri kurmak da Allah’ın sözünü yüceltmek, hakiki İslam’ı göstermek, İslam hakkındaki iftiralara cevap vermek için İslami gazeteler kurmak da Allah yolunda cihattır.²⁴²

2.7. Yolcular

Zekât verilebilecekler sınıfının sonuncusu yolculardır. Öncelikle yolcuların anlamı, farklı şartları ve günümüzdeki yaklaşımları ortaya konmalıdır.

2.7.1. Anlamı

Sözlükte “*yol oğlu*” demek olan “*ibnü’s-sebil*”, yolcu veya yola çıkmış anlamına gelmektedir. Hanefî, Maliki ve Hanbeli ulemasına göre ibnü’s-sebil (yolcular), memleketinde malı olsa da başka memlekette olup birşeyi olmayan kimsedir. Şafiiler ise ibnü’s-sebil için gurbette kalmış yolcu anlamı yanında yolculuk niyeti olsa da niyetini gerçekleştirmeye gücü olmayan anlamını da vermektedirler, ancak genel olarak ibnü’s-sebil en azından yola çıkan anlamına gelmektedir.²⁴³

Kuran-ı Kerim’de Allah Teâlâ bazı ayetlerde ibnü’s-sebil zikretmektedir, ayrıca seyahate, önemli faydalar sağladığı için yolcuları teşvik etmektedir. Ayetler şunlardır:

*“Yeryüzünde dolaşıp bakın ki, günahkârların akıbeti ne olmuştur”*²⁴⁴

*“Sizden önce birtakım olaylar geçti. Bu sebeple, yeryüzünde dolaşın Peygamberleri yalanlayanların akıbetlerinin nasıl olduğunu bir görün de ibret alın”*²⁴⁵

²⁴² Kardavi, **a.g.e.**, s.667-668.

²⁴³ Erkal, **a.g.e.**, s. 308.

²⁴⁴ Kur’an-ı Kerim, Neml, 27/69.

²⁴⁵ Kur’an-ı Kerim, Ali İmran, 3/137.

“Öyle ise, yeryüzünde dolaşarak bakın ki, Peygamberleri yalanlayanların akıbeti ne olmuştur”²⁴⁶

“Ey Resulüm! De ki; Yeryüzünde gezip dolaşın da bundan öncekilerin akıbeti nasıl olmuş bir bakın. Onların çoğu Allah’a eş koşanlardı”²⁴⁷

“De ki; Yeryüzünde dolaşın da bakın ki, başlangıçta yaratıkları nasıl yaratmıştır?”²⁴⁸

Bu ayetlere bakıldığında Allah Teâlâ farklı faydalar ve nedenlerle yolculuk konusuna işaret etmektedir. Bu, tefekkür, ilim talebi, hac, rızık, cihat vb. amaçlarla olabilmektedir.

2.7.2. Şartlar

Yolcular sınıfından sayılıp zekâtan pay alınabilmesi için bazı şartların olması gerekmektedir.

Birincisi, ülkesine veya beldesine ulaşmak için muhtaç olması lazımdır; muhtaç değilse zekât verilmez, çünkü zekât vermekte ülkesine ulaşması hedeflenmektedir.²⁴⁹

İkincisi, bu yolculuk günah niyeti ile olmamalıdır; kötülük içermemelidir. Dolayısıyla birini öldürmek, yasaklı ticaret, zina vb. için yola çıkarsa zekât verilmez. Fakat tövbe ederse tüm ihtiyacı verilmektedir. Bu nedenle yolculuk, Allah’ın rızasına uygunluk, ihtiyaç, diğer meşru gezintileri kapsamaktadır. Bu anlamda Allah rızasına uygun olanlar hac, ilim talebi (öğrenciler), mendup ziyaretir. Hilafsız onlara verilir. Burada yolculuğun ibadet kastı vardır.²⁵⁰ İhtiyaç kapsamında olanlar ise ticaret, rızık isteme gibidir. Cumhura göre (Şafii hariç) onlara verilir, çünkü yolunda ve gurbetinde ona yardım etmek için zekât verilmektedir, bununla birlikte Şafii’nin de iki görüşü vardır. Birincisi, zekat ödenmez, çünkü muhtaç değildir. İkincisi, zekât ona ödenir çünkü masiyet olmayan yolculuğa çıkandır.²⁵¹

²⁴⁶ Kur’an-ı Kerim, Nahl, 16/36.

²⁴⁷ Kur’an-ı Kerim, Rum, 20/42.

²⁴⁸ Kur’an-ı Kerim, Ankebut, 29/20.

²⁴⁹ Kardavi, a.g.e., s.678.

²⁵⁰ Yeniçeri, a.g.e., s.338.

²⁵¹ Kardavi, a.g.e., s.678-679.

Üçüncü şart, gurbette kendisine para veren kişinin bulmamasıdır. Bu şartı, bazı Maliki ve Şafii ulemaya göre ülkesinde malı varsa gerçekleştirmektedir. Aynı iki mezhep içinde bazı alimler muhalif olmuşlardır. Nevevi ve İbn-i Arabi bunlardandır. Hanefilere göre ise borç istemek daha uygundur, ama mecbur değildir, çünkü borç ödemeye aciz kalabilir denilmektedir.²⁵²

2.7.3. Günümüzde Farklı Yaklaşımlar

Çağdaş ilim adamlarından Yavuz, günümüzdeki yolcular hakkında şöyle açıklamaktadırlar: İslam'ın teşvik ettiği seyahattir. Müslümanlık kendini geliştirmeye ve düzeltmeye, ders almaya yöneliktir. Batılı düşünürler İslam medeniyetini keşfetmek için bu noktadan yararlanmışlar. Turizm amacıyla İslam ülkelerini dolaşmışlar ve yabancı kültürlerini yaymaya çalışmışlardır. İslam'ı, ahlakını, hukukunu tanıtmak yerine, Batı'nın örf, kültür ve ahlakı Müslüman ve gayrimüslim ülkelerde yayılmıştır. İslam ülkelerinde İslam amaçlı turizm yoktur, ekonomik durum nedeniyle sadece yabancı dövizle bakılmaktadır. İnançlarının yayılması, kültürlerinin, ahlaki değerlerinin tanıtılması için Müslümanlar turizm ile ilgilenmelidirler. Kur'an da bunu tavsiye etmektedir. İlk Müslümanlar bir yerde sürekli kalmadılar. Kur'an'ın tavsiyesine uyarak yeryüzünde gezip dolaştılar; kendi kültürlerini tanıttılar. İslam'ın yayılmasında en büyük etken budur. Sahabeler ve Tabiin dünyaya en güzel örnek oluyorlardı. Kendi kimliği ile mükemmel bir şekilde donanan bu Müslümanlar, bu kimlik altında İslam'ı da bilmeyenlere gösteriyorlardı. Bugün İslam dünyası maalesef henüz bu kanaata ulaşamamıştır.²⁵³

Kardavi ise çağımızdan yolcular üzerine bazı örnekler vermektedir. Birincisi, zenginler fakat bankada parası yok ve bazısı bankada hesabı var fakat uzak bir yerde olduğunu için kullanamamaktadır. Tam olarak bu kimsenin durumu ibn-i sebil olarak adlandırılmaktadır. İkincisi, mülteciler ve yurtlarından çıkarılanlardır. Ülkelerinde malı var olmasına rağmen ülkelerinden çıkarıldıkları için mallarına ulaşmaları mümkün değildir. Bu yüzden onlar fakirdirler.²⁵⁴ Dolayısıyla bu durumda olanların

²⁵² Kardavi, a.g.e., s.680.

²⁵³ Yavuz, a.g.e., 523-524.

²⁵⁴ Erkal, a.g.e., s. 310.

tümü tam ibn-i sebil olarak adlandırmaktadır. Üçüncüsü, bazı Hanefi alimlerine göre kendi ülkesinde yaşan ama malına ulaşamayanlar olabilir, bu kişiler görünüşte zengin ama gerçekte fakirdir. Dördüncüsü, maslahat için yolculuğa çıkanlar olabilir. Mesela ilim tahsil edenler, güçlü sanatkârlar vb. onlar tecrübe ve ilim tahsil etmek için Şafiilere göre, yurt dışına gönderilmektedir. Beşincisi, evsiz kalanlardır. Bazı Hanbeli alimleri dilencileri bu kapsama almaktadır.²⁵⁵

Yeniçeri ise konuyu doğrudan yolcular için tesis kurmak üzerinden değerlendirmektedir. Ona göre yolcuların ihtiyacı olan misafirhane ve hanlar ihdas etmek için kaynaklarda zekâtтан pay ayrıldığına dair kesin bilgi olmasa da zekâtтан pay vermek fıkha aykırı değildir. Fark, misafir olanların (yolcuların) gayri Müslim olmaları durumunda zekâtтан değil de devletin diğer gelir kalemlerinden harcama yapılmasıdır.²⁵⁶

²⁵⁵ Kardavi, **a.g.e.**, s.682, 684.

²⁵⁶ Yeniçeri, **a.g.e.**, s. 335.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VERGİLERLE FİNANSE EDİLEN SOSYAL YARDIMLAR İLE ZEKÂT VERİLEN KESİMLERİN KESİŞMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Tezin bu bölümünde kısaca ilgili literatür taraması ve yöntemden sonra öncelikle Türkiye’de kamusal sosyal yardımlar kısaca ortaya konacaktır. Daha sonra, kamusal sosyal yardım aktörlerine ve özellikle Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na (ASHB) yer verilecektir. En sonunda da ASHB bünyesinde vergilerden gelen gelirlerle yapılan sosyal yardımların zekât verilen kişiler/kesimler ile kesiştiği kalemler/gruplar üzerinde durulacaktır.

3.1. İlgili Literatür ve Yöntem

3.1.1. Literatür

Tezin konusunu oluşturan İslam’da zekât ve vergi kavramlarına açıklık getirmek için öncelikle bu kavramlara yer verilmiştir. Konunun Kur’an ve Sünnet’teki yerinin tespiti açısından ilgili naslar incelenmiş ve fıkıh kaynaklarında işlenişine yer verilmiştir. Bu açıdan Kur’an, hadis, sözlük, tarih ve fıkıh kaynaklarıyla birlikte günümüzde konuyla ilgili yapılan tez ve makale gibi diğer çalışmalardan da istifade edilmiştir. Ayrıca konuya ilişkin raporların mukâyesesi yapılmıştır.

Sözlükler incelenerek konunun ana kavramlarını oluşturan zekat ve vergi kavramının sözlük ve terim anlamalarına yer verilmiştir. Ayrıca modern kitaplarda alınan terimlere bakılmıştır. Bu çerçevede İbn Manzur’un Lisanü’l-Arab’ı, Enis i’dad İbrahim’in el-Mu’cemü’l-Vasit’i, Nezih Hammad’ın, İktisâdî Fıkıh Terimleri gibi sözlüklerden istifade edilmiştir. Buna ilâveten Kudret Büyükcoşkun’un, “Mâhiyetleri Yönünden Vergi ve Zekat’ı, Muhammed Ömer Hacı’nın, el-Mesiretü’t-tarihiyye li-tatbiki’z-zekat’ı, Mahmut Salihoğlu’nun, Diğer Dinlerde Zekât’ı, Henry la Ufenburger’in, Vergiler ve Tarihi, Vergi Olgusunun Çağlar Boyunca tarihsel gelişimi,

Yiğit Yılmaz'ın, Osmanlı Devleti'nde Vergi Sistemi ve Vergi Denetimi gibi modern kaynaklar da incelenmiştir.

Mezheplerin meseleye bakışı verilirken Ehl-i Sünnet'ten meşhur dört mezhebin görüşlerine yer verilmiştir. Bu çerçevede Vehbe Zuhaylî'nin, el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu, Hatib eş-Şirbini'nin, Muğni'l-Muhtac: Minhacü't-talibin şerhi, Serahsi'nin, el-Mebsut'u, Maverdi'nin, el-Ahkâmü's-sultaniyye'si, Nevevi'nin, el-Mecmu' şerhi'l-Mühezzeb'i, Kasani'nin, Bedaiü's-sanai' fî tertibi's-şerai'si Buhuti'nin, Keşşafü'l-kına' an metni'l-İkna, Yusuf Kardavi'nin, Fıkhü'z-Zekât'ı, Yunus V. Yavuz'un, İslâm'da Zekât Müessesesi, Hâlid Abdürrezzâk Anî'nin Mesarifü'z-zekat ve temliküha fî dav'i'l-kitâb ve's-sünne ve Refik Yunus el-Mısri'nin, el-Mahsûl fî ulûmi'z-zekât isimli eserleri incelenmiştir.

Yukarıdaki kaynaklara ek olarak konuyla ilgili resmi raporlar ve bunlarla ilgili makaleler ve yapılan diğer çalışmalardan istifade edilmiştir. Bu çerçevede; Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı 2023 Yılı Bütçe Gerekçesi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Stratejik Planı 2022-2023, Gençlik ve Spor Bakanlığına Kurumsal ve Mali Durum ve Beklentiler Raporu, 2022 Yılı Faaliyet Raporu, Millî Eğitim Bakanlığı 2019–2023 Stratejik Planı, Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü 2015 yılı performans programı, Aile Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2022 yılı Faaliyet Raporu, ve TÜİK Sosyal Koruma İstatistikleri kullanılmıştır. Buna ilavâten araştırma ve makaleler kapsamında; Faruk Taşcı'nın “Yoksulluk ve Sosyal Hizmet, Türkiye'nin Kamusal Sosyal Yardım Anlayışı (1980-2007) Üzerine Bir Analiz”, Abdullah Yılmaz vd.'nin “Sosyal Yardım Olgusu ve Türkiye'deki Şartlı Sosyal Yardım Uygulamaları”, Ali Kemal NURDOĞAN'ın “Sosyal Yardım Bağımlılık Ölçeğinin Geliştirilmesi”, Eyüp Sabri Kala'nın “Mazbut Vakıfların Günümüz Hayır Hizmetleri”, İsmail BARIŞ ve Emine ATAMAN'ın “Kamusal Sosyal Yardımlar: Türkiye-Almanya Örneği” gibi çalışmalardan faydalanılmıştır.

Son olarak zekât ve verginin tanımları ve Türkiye'de uygulamaları ile ilişkili birçok yüksek lisans ve doktora tezinden istifade edilmiştir. Bu çalışmalara örnek olarak; Dilan Bilgiç'in “Dünyada ve Türkiye'de Yoksulluk: Türkiye'de Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Etkileri”, Erdal Bal'ın “Sosyal Yardımların Yoksulluk Üzerine Etkileri”, Sedanur Demir'in “Sosyal

Yardımların İstihdam İle İlişkisi, Türkiye Örneği”, Nergis Dama’nın “Türkiye’de Sosyal Yardımların Refah Üzerindeki Etkisi”, Cihan Atabey’in “T.C Gençlik Ve Spor Bakanlığına Bağlı Kadın Gençlik Liderlerinin Kariyer Deneyimlerine İlişkin Bir Araştırma” isimli çalışmalar verilebilir.

Tüm bu çalışmalara rağmen, Türkiye’de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Sosyal Yardımlarında zekat verilebilecek gruplar ya da Türkiye’de vergilerle finanse edilen sosyal yardımlar ile zekatın kesişmesi çalışması bulunmamaktadır. Bu konuda çalışmaların olmaması bizi bu tez çalışmasına yönelten sebeplerden biridir.

3.1.2. Yöntem

Bu çalışmada, zekât ve vergi kavramlarının tarihçesi, aralarındaki benzerlik ve farklılıklar ve modern çağda zekât verilen gruplar incelenmiştir. Ardından vergi sistemi ve sosyal yardım üzerinden zekâtın dolaylı uygulaması ve hazinenin zekâtı nasıl finanse ettiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu yapılırken temel *amaç*, vergi sistemi ve sosyal yardımlar üzerinden zekâtın dolaylı uygulamalarını, hazinenin zekâtı finanse etme şeklini tespit etmeyi ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı sosyal yardımlarında zekât verilebilecek grupları belirlemektir. Ayrıca tezimizde, toplumdaki sosyal ve ekonomik dengenin sağlanması, yoksulluk ile fakirlik olgusunun sona erdirilmesi için vergi sistemiyle zekâtı birleştiren yeni bir malî sistemin ortaya koyulması ve toplumdaki sınıf farklılıklarının sona erdirilmesi hedeflenmektedir.

Türkiye’de zekatın toplanması ve dağıtılması gönüllülük esasına bağlıdır. Bu açıdan zekat devlet tarafından toplanan ve dağıtılan kurumsal bir yapıya sahip değildir. Bu nedenle, tezin *problematigi*, vergi sisteminin zekat verilen kesimlerle kesişiminin ortaya çıkarılmasıdır. Bu sebeple tezimizde şu sorular cevaplanmaya çalışılmaktadır: Zekatın kurumsallaşmasını sağlamamak için neler yapılabilir? Vergi sistemi üzerinden zekat verilen gruplar nasıl ortaya çıkarılabilir? Son olarak vergi sistemiyle zekâtı birleştiren yeni bir malî sistem nasıl kurulabilir?

Bu soruları cevaplama noktasında, vergi sistemi sadece Türkiye örneği üzerinden incelenmektedir. Bu sebeple, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı üzerinden vergi sistemi ile zekat verilen kesimlerin kesişmesi birlikte değerlendirilmektedir.

İnceleme yapılırken de nitel araştırma yöntemi esas alınmıştır. Veri analizinde yöntem olarak tümevarım yöntemi uygulanmıştır. Çalışmada öncelikle tezin ana kavramlarını oluşturan zekat ve vergi kavramları içerik analizinden hareketle incelenmiştir. Tezin uygulamaya yönelik veri kısmında, Bakanlık raporları ve diğer resmi raporlar mukâyeseli bir şekilde incelenerek yeni bir mali sistemin ortaya çıkarılması uygulama üzerinden verilmiştir.

3.2. Türkiye’de Kamusal Sosyal Yardımlar

Türkiye’de kamusal sosyal yardımı anlama ve vergi verilen gruplar ile zekât verilen grupların kesişmesini merkezi yönetim bütçe rakamları üzerinden görmek faydalı olacaktır. Bunun için öncelikle sosyal yardım kavramına kısaca bakmak lazımdır.

3.2.1. Sosyal Yardım

Sosyal yardım, farklı isimler altında ortaya çıkmıştır ve diğer kavramlardan etkilenebildiği için kavramın anlaşılmasında değişiklikler olmuştur. ABD’de “*refah*” manasında ya da başka kaynaklarda “*sosyal güvenlik ağı*” anlamında kullanılmaktadır. Daha önceki dönemlerde “*sadaka, hayır, şefkat*” anlamına gelen ve sonucu sevap olarak amaçlanan “*amme yardımı*” ve “*içtima muavenet*” gibi bazı terimler kullanılırken, günümüzde modern yönleriyle sosyal yardım bir sistem ve müşahhas bir çalışma kurmayı amaçlamaktadır.²⁵⁷

Günümüzdeki anlamıyla sosyal yardım “*muhtaç durumda olan kişilere belirli çerçeveler içerisinde maddi veya maddi olmayan, ayni veya nakdi yardımların sağlanması anlamına gelmektedir.*”²⁵⁸

²⁵⁷ Faruk Taşcı, “Yoksulluk ve Sosyal Hizmet”, İstanbul, AZUZEF Yayınları, 2016, s. 85.

²⁵⁸ Faruk Taşcı, “Türkiye’nin Kamusal Sosyal Yardım Anlayışı (1980-2007) Üzerine Bir Analiz,” *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 55, 2010, s. 129.

Sosyal yardım ile ilgili günümüzde başka birçok tanım da bulmak mümkündür, ancak bunların hepsinde ortak nokta sosyal yardımın “gelir desteği, gelir transferi, nakit desteği” etrafında şekillenmiş olmasıdır.²⁵⁹ Dolayısıyla sosyal yardım, gelir mahrumiyeti içinde olan yoksullara yönelik yapılan nakdi (parasal) ve ayni (parasal olmayan) destekler olmaktadır. Bu yönden sosyal yardım, çalışmadığı/çalış(a)madığı için geliri olmayan veya çalışsa da yeterli geliri olmayanlara yönelik yürütülen parasal veya parasal olmayan desteklerin tümünü içine almaktadır.²⁶⁰

Buradaki temel mesele, kamusal sosyal yardımların yani devletin merkezi yönetiminin (hükümetinin) yaptığı sosyal yardımların finansal kaynağının vergilerden karşılanmış olmasıdır. Bu nedenle, kamu bütçesindeki vergilere bakmak gerekmektedir.

3.2.2. Kamu Bütçesinde Vergi Gelirleri

Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Bakanlığı tarafından “*Bütçe Gerekçeleri*” başlığıyla yayınlanan dokümanlara başvurmak yerinde olacaktır.

Dokümanlardaki sosyal yardım ile vergi ilişkisini veya vergilerin içinde sosyal yardımın yerini anlamaya daha fazla yardımcı olacak veriler üzerinde durmak isabetli olacaktır. Bu anlamda i) bütçede vergi geliri kalemleri, ii) merkezi yönetim bütçe büyüklüklerinde vergi gelirleri, iii) merkezi yönetim bütçe büyüklüklerinde vergi gelirlerinin GSYH içindeki payları (%) ve iv) merkezi yönetim bütçe büyüklüklerinin bütçe içindeki vergi payları (%) yeterli olacaktır.

²⁵⁹ Abdullah Yılmaz, Yaşar Aksanyar ve Tahsin Güler “Sosyal Yardım Olgusu ve Türkiye’deki Şartlı Sosyal Yardım Uygulamaları,” **Ekev Akademi Dergisi**, C. 22, S. 73 ,2018, s.599.

²⁶⁰ Ali Kemal Nurdoğan, “Sosyal Yardım Bağımlılık Ölçeğinin Geliştirilmesi,” **Journal of Selçuk University Social Sciences Vocational School**, C.25, S.1, 2022, s. 62.

Tablo 3.1: Bütçede Vergi Geliri Kalemleri (2023 Yılı)

1) Vergi Gelirleri	Gelir ve Kazanç Üzerinden Alınan Vergiler	2) Teşebbüs Ve Mülkiyet Gelirleri	Mal Ve Hizmet Satış Gelirleri
	Mülkiyet Üzerinden Alınan Vergiler		Malları Kullanma ve Faaliyette Bulunma İzin Gelirleri
	Dâhilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri		KİT ve Kamu Bankaları Gelirleri
	Uluslararası Ticaret ve Muamelelerden Alınan Vergiler		Kurumlar Hasılatı
	Damga Vergisi		Kurumlar Kârları
	Harçlar		Kira Gelirleri
	Başka Yerde Sınıflandırılmayan Diğer Vergiler		Diğer Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri
3) Alınan Bağışlar ve Yardımlar İle Özel Gelirler	Yurt Dışından Alınan Bağış ve Yardımlar	4) Faizler, Paylar ve Cezalar	Faiz Gelirleri
	Özel Gelirler		Kişi ve Kurumlardan Alınan Paylar
			Para Cezaları
			Diğer Çeşitli Gelirler
5) Sermaye Gelirleri		6) Alacaklardan Tahsilat	

Kaynak: TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **2023 Yılı Bütçe Gerekçesi**, Ankara, 2022, s. 19.

Tablo 3.1’den anlaşıldığı üzere Türkiye’de bütçede 6 temel farklı vergi geliri bulunmaktadır. Bunlar Vergi Gelirleri, Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri, Alınan Bağışlar ve Yardımlar İle Özel Gelirler, Faizler, Paylar ve Cezalar, Sermaye Gelirleri ve Alacaklardan Tahsilat başlıkları altında toplanmaktadır; alt başlıklar dikkate alındığında toplamda 20 farklı kalem üzerinden vergi tahsilatının yapıldığı görülmektedir.

Tablo 3.2: Merkezi Yönetim Bütçe Büyüklüklerinde Vergi Gelirleri(Milyar TL)
(2002-2022)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇE GELİRLERİ	79.420	101.040	122.964	152.784	173.483	190.360	209.598	215.458	254.277	296.824	332.475
Genel Bütçe Vergi Gelirleri	60.356	82.491	100.373	199.628	137.480	152.835	168.109	172.440	210.560	253.809	278.781
Diğer Gelirler	19.064	18.548	22.591	33.156	36.003	37.525	41.490	43.018	43.717	43.014	53.694
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022*	2022**
MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇE GELİRLERİ	389.682	425.383	482.780	554.140	630.490	757.996	874.280	1.028.446	1.402.038	2.553.099	2.672.470
Genel Bütçe Vergi Gelirleri	326.169	352.514	407.818	459.002	536.617	621.536	673.860	833.251	1.164.988	2.185.950	2.269.584
Diğer Gelirler	63.513	72.868	74.961	95.138	93.873	136.460	201.420	195.195	237.050	367.148	402.886

* Ek bütçe dâhildir. ** Gerçekleşme Tahmini

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **2023 Yılı Bütçe Gerekçesi**, Ankara, 2022, s. 8.

Söz konusu 6 temel ve 20 alt başlıktan oluşan vergi kalemlerinden elde edilen toplam vergi gelirlerinin büyüklüklerine Tablo 3.2’den bakılabilmektedir. Tablo 2’ye göre merkezi yönetim bütçe gelirleri, 2002’den 2022’ye kadar her yıl sürekli artış şeklinde görülmektedir. 2008’de ekonomik krizi sebebiyle 2009 yılında en düşük vergi artışının olduğu yıldır, sadece % 2,8 artmıştır, 5 milyar 860 milyon TL artarak 215 milyara kadar ulaşmıştır. 2022’de ise merkezi yönetim bütçesinde en yüksek artışının olduğu yerdir. % 87,6 bütçe gelirlerinin oranı öngörölmüş iken % 94,8 artmıştır; merkezi yönetim bütçesinde 2 trilyon 553 milyar 99 milyon TL bütçe geliri öngörölmüş iken 1 trilyon ve 270 milyon TL artarak 2 trilyon 672 milyara kadar ulaşmıştır

Bir artış, tipik olarak devletin, ülkenin üretiminin büyük bir bölümünü vergiler yoluyla topladığı anlamına gelir. Bu da büyüyen bir ekonomi anlamına gelir ve ayrıca devletin harcamalarını finanse etmek için vergilere güvendiğini gösterir. Devletin

kamu harcamalarını finanse etme kapasitesini artırır; devlete sağlık, eğitim ve altyapı gibi kamu hizmetlerinin ve devlet projelerinin finansmanında ve devletin borçlu olması durumunda kamu borcunun azaltılmasında yardımcı olduğu için olumlu bir işarettir. Bu artış ekonomik büyüme, vergi oranlarının etkisi, vergi tahsilatı ve demografik faktörlere aittir.

Tablo 3.3: Merkezi Yönetim Bütçe Büyüklüklerinde Vergi Gelirlerinin GSYH İçindeki Payları (%) (2002-2022)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇE GELİRLERİ	21,9	21,4	22,1	22,5	21,8	21,4	20,9	21,4	21,8	21,1	21,0
Genel Bütçe Vergi Gelirleri	16,7	17,5	17,2	17,6	17,3	17,2	16,8	17,1	18,0	18,1	17,6
Diğer Gelirler	5,3	3,9	3,9	4,9	4,5	4,2	4,1	4,3	3,7	3,1	3,4
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022*	2022**
MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇE GELİRLERİ	21,4	20,7	20,5	21,1	20,1	20,2	20,3	20,4	19,3	19,0	19,9
Genel Bütçe Vergi Gelirleri	17,9	17,2	17,3	17,5	17,1	16,5	15,6	16,5	16,1	16,3	16,9
Diğer Gelirler	3,5	3,5	3,2	3,6	3,0	3,6	4,7	3,9	3,3	2,7	3,0

* Ek bütçe dâhildir. ** Gerçekleşme Tahmini

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **2023 Yılı Bütçe Gerekçesi**, Ankara, 2022, s. 8.

Bu noktada vergi gelirlerinin GSYH içindeki payları da önem kazanmaktadır. Merkezi yönetim bütçe gelirlerinin GSYH'ye oranı 2002 yılında % 21,9 iken 2021 yılında % 19,3 olarak gerçekleşmiştir. Genel bütçe vergi gelirlerinin GSYH'ye oranı ise 2002 yılında % 16,7 iken 2021 yılında % 16,1 olarak gerçekleşmiştir.

Merkezi yönetim bütçe büyüklüklerinde vergi gelirlerinin GSYH içindeki payının zamanla değişkenlik göstermesi, bazı nedenlerden dolayıdır. Bunlardan biri, vergi politikalarındaki değişikliklerdir. Örneğin, vergi oranlarının artırılması veya yeni vergi türlerinin uygulanması, vergi gelirlerini GSYH içinde daha yüksek bir paya çıkarabilir. Benzer şekilde, vergi indirimleri veya muafiyetlerin genişletilmesi, vergi gelirlerinin GSYH içindeki payını azaltabilir. Diğer bir neden, ekonomik döngüdür.

Vergi gelirleri genellikle artan ekonomik faaliyetler ve kâr nedeniyle mümkün olabilir. Bu durumda vergi gelirlerinin GSYH içindeki payı artabilir. Bununla birlikte, vergi gelirleri, düşük kurumsal kârlar ve bireylerin daha düşük gelirleri nedeniyle durgunluk dönemlerinde genellikle azalır. Bu durumda vergi gelirlerinin GSYH içindeki payı azalabilir. Üçüncü bir neden de vergi tahsilatında etkinliktir. Verimli vergi tahsilatı ile vergi kaçakçılığı azaltılır ve daha fazla gelir elde edilir. Bu durumda vergi gelirlerinin GSYH içindeki payı artabilir.

Tablo 3.4: Merkezi Yönetim Bütçe Büyüklüklerinin Bütçe İçindeki Vergi Payları (%) (2002-2022)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇE GELİRLER	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Genel Bütçe Vergi Gelirleri	76,0	81,6	81,6	78,3	79,2	80,3	80,2	80	82,8	85,5	83,9
Diğer Gelirler	24,0	18,4	18,4	21,7	20,8	19,7	19,8	20	17,2	14,5	16,1
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022*	2022**
MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇE GELİRLER	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Genel Bütçe Vergi Gelirleri	83,7	82,9	84,5	82,8	85,1	82	77	81	83,1	85,6	84,9
Diğer Gelirler	16,3	17,1	15,5	17,2	14,9	18	23	19	16,9	14,4	15,1

* Ek bütçe dâhildir. ** Gerçekleşme Tahmini

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **2023 Yılı Bütçe Gerekçesi**, Ankara, 2022, s. 9.

Tablo 3.4’te merkezi yönetim bütçe gelirlerinin oranlarının sabit olduğunu görülmektedir, yani vergi politikaları etkilidir. Genel vergi gelirlerinde artış görülüyor; 2002’de %76’a iken 2022’de % 84,9’a ulaşmıştır, fakat dalgalı bir artış söz konusudur.

“Diğer Gelirler”den gelen vergi ise 2002’den 2022’ye gelindiğinde azalışa işaret ediyor; ancak burada da dalgalı bir durum vardır. Bu durumda, merkezi yönetimin bütçe finanse etmek için genel vergilere daha fazla bağımlı olduğunu söyleyebiliriz. Diğer vergilerin azalması durumunda ise merkezi yönetimin vergi dışı gelir kaynaklarının azaldığını gösterir. Merkezi yönetimin daha fazla vergi geliri sağlama yoluna gittiğini ve diğer gelir kaynaklarını daha az kullandığını gösterir.

3.2.3. Kamu Bütçesinden Sosyal Yardıma Ayrılan Paylar

Kamu bütçesindeki vergilerin durumu yanında, vergilerle finanse edilen sosyal yardımlara bütçeden ayrılan paylar da önemlidir.

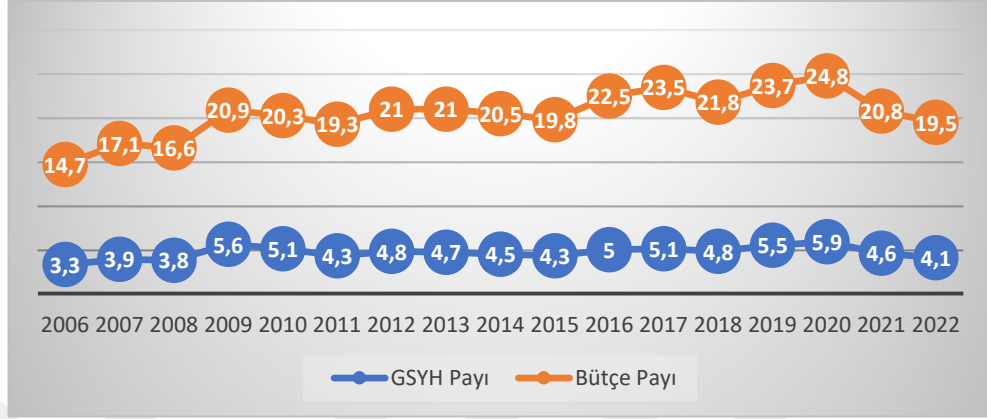
Tablo 3.5: Bütçe Giderlerinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlar (2006-2022)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
GSYH oranları (%)	3,3	3,9	3,8	5,6	5,1	4,3	4,8	4,7	4,5
Bütçe payları (%)	14,7	17,1	16,6	20,9	20,3	19,3	21,0	21,0	20,5
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022*	
GSYH oranları (%)	4,3	5,0	5,1	4,8	5,5	5,9	4,6	4,1	
Bütçe payları (%)	19,8	22,5	23,5	21,8	23,7	24,8	20,8	19,5	

* Ek bütçe dahildir.

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **2023 Yılı Bütçe Gerekçesi**, Ankara, 2022, s. 10.

Grafik 3.1: Bütçe Giderlerinin Bütçe İçindeki Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Payları (2006-2022)

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, **2023 Yılı Bütçe Gerekçesi**, Ankara, 2022, s. 10.

Tablo 3.5 ve Grafik 3.1, 2006-2022 yılları arasında bütçe giderlerinde sosyal güvenlik ve sosyal yardımlara ayrılan payları vermektedir. Bütçeden ayrılan payların GSYH oranları 2006'dan (%3,3) 2022'ye (% 4,1) doğru artmış görünmektedir, ancak bu artış dalgalı bir artıştır. Benzer bir dalgalanma bütçe payları için de geçerlidir; burada da % 14,7'den (2006) % 19,5'e (2022) bir yükseliş olsa da zaman zaman azalma yönünde bir seyir de izlenmiştir.

3.3. Türkiye'de Kamusal Sosyal Yardım Uygulamaları

Türkiye'deki sosyal yardım uygulamalarının büyük bir çoğunluğu vergilerle finanse edilmek suretiyle kamu tarafından yürütülmektedir. Bu çerçevede kamusal sosyal yardım aktörleri söz konusudur.

3.3.1. Kamusal Sosyal Yardım Aktörleri

Kamusal sosyal yardım aktörleri bir tane değil, birden çoktur. Bunlar içinde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) en önemlisi olmakla birlikte, bazı diğer bakanlıklar veya kurumlar da bulunmaktadır. Bu bakanlık ve kurumlar şunlardır: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü.

3.3.1.1. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

Bu kamusal sosyal yardım aktörlerinden biri, doğrudan olmasa bile, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'dır (ÇSGB).

22 Haziran 1945 tarihinde “Çalışma Bakanlığı” olarak kurulan, 17 Kasım 1974'te “Sosyal Güvenlik Bakanlığı” şeklini alan ve nihayetinde 13 Aralık 1983'te “Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı” adını alıp 2018 yılına kadar devam eden bakanlık, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne kadar süregelmiştir.²⁶¹ 2018 yılındaki 703 Sayılı Kanun ile Aile Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı birleştirilerek Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı kurulmuş, görev ve sorumlulukları 1 Sayılı Karar ile belirlenmiştir. 21.04.2021 Tarihli ve 31461 Sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ayrı bakanlıklar olarak kurulmuştur.²⁶² Böylece ÇSGB, 1983-2018 arasındaki yapısına tekrar kavuşmuştur.

ÇSGB'nin temel ilgi alanı “çalışma hayatı” ve çalışma hayatı ile bağlantılı her konudur. Bu konular istihdamdan başlayıp sendikacılığa kadar çok çeşitli olmakla birlikte,²⁶³ sosyal yardım ile de ilgili olduğu birimi bulunmaktadır. Bu kurum, Türkiye İş Kurumu'dur (İş-Kur).²⁶⁴ Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın sosyal yardımlarına başvuranlardan, İş-Kur'un işe yönlendirmesi neticesinde işe yerleşenlere bir defaya mahsus Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma (SYD) Vakıfları'nca sosyal yardım yapılmaktadır.²⁶⁵

²⁶¹ T. C. Aile Müdürlüğü Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı | Bilgi İşlem Daire Başkanlığı, İnternet Hizmetleri Şubesi, Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı, “Tarihçe”, (17.07.2013), (Çevrimiçi) [Http://Www.Csgb.Gov.Tr/Bakanlik/Hakkinda/Tarihce/](http://www.Csgb.Gov.Tr/Bakanlik/Hakkinda/Tarihce/), 17.07.2013.

²⁶² T.C Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, “Stratejik Planı 2022-2023”, T.Y., 11-12, (Çevrimiçi) [Https://Www.Csgb.Gov.Tr/Media/88124/Csgb-Stratejik-Plani-2022-2023.Pdf](https://www.Csgb.Gov.Tr/Media/88124/Csgb-Stratejik-Plani-2022-2023.Pdf).

²⁶³ Bkz. T.C. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Web Sayfası: [Https://Www.Csgb.Gov.Tr/](https://www.Csgb.Gov.Tr/)

²⁶⁴ Detaylı Bilgi İçin Bkz. İş-Kur Genel Müdürlüğü Web Sayfası: [Https://Www.Iskur.Gov.Tr/](https://www.Iskur.Gov.Tr/)

²⁶⁵ T.C. Aile Ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, “İstihdam Yardımları,” (Çevrimiçi) [Https://Www.Aile.Gov.Tr/Sss/Sosyal-Yardimlar-Genel-Mudurlugu/Istihdam-Yardimlari/#:~:Text=Sosyal%20yard%C4%B1m%20yararlan%C4%B1c%C4%B1lar%C4%B1ndan%20%C4%B0%C5%9EKUR'un,\(SYD\)%20Vak%C4%B1flar%C4%B1nca%20yap%C4%B1lan%20yard%C4%B1md%C4%B1r.,17.07.2023](https://www.Aile.Gov.Tr/Sss/Sosyal-Yardimlar-Genel-Mudurlugu/Istihdam-Yardimlari/#:~:Text=Sosyal%20yard%C4%B1m%20yararlan%C4%B1c%C4%B1lar%C4%B1ndan%20%C4%B0%C5%9EKUR'un,(SYD)%20Vak%C4%B1flar%C4%B1nca%20yap%C4%B1lan%20yard%C4%B1md%C4%B1r.,17.07.2023).

3.3.1.2. Gençlik ve Spor Bakanlığı

Sosyal yardımla ilgili diğer bir kamu kurumu, Gençlik ve Spor Bakanlığı'dır (GSB). Bakanlık, ilk kez 1983 yılında 3530 Sayılı Kanun ile Beden Terbiyesi Genel Müdürü adına kurulmuştur. Daha sonraki dönemlerde, 1983 yılında "Milli Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanlığı" olarak değiştirilmiştir. Son olarak kurum, 4 Haziran 2011 tarihinde 6223 sayılı Kanun ile "Gençlik ve Spor Bakanlığı" olarak yeniden kurulmuş ve çalışmalarını sürdürmektedir.²⁶⁶

Bakanlığın "gençlerin kişisel, fiziksel ve sosyal gelişimlerini destekleyen ve potansiyellerini gerçekleştirmelerini sağlayan faaliyetlerde bulunmak ve önerilerde bulunmak, gençlikle ilgili tüm kurumların iş birliği için gerekli adımları atmak, gençlerin ihtiyaçlarını karşılamak için sunulan hizmetlerle ilgili çeşitli araştırmalar yapmak, gençlere gerekli rehberlik ve danışmanlık hizmetlerini ihtiyaçlarına uygun şekilde sunmak, gençlik çalışmaları ile ilgili vakıfları ve bu projeleri destekleyecek projeleri belirlemek ve denetlemek, gençlik spor faaliyetlerinin yaygınlaştırılmasını sağlamak ve teşvik etmek"²⁶⁷ gibi bir çok görevi bulunmaktadır.

Bu kapsamda, sosyal yardım ile ilgili olan adımları/faaliyetleri ise iki şekildedir: i) Yükseköğretim yurtlarında barınma ve beslenme ve ii) Yükseköğretimde burs ve kredi.²⁶⁸ GSB yurtlarına kabul edilenler arasında muhtaç durumda olan öğrenciler de bulunmaktadır ve aynı zamanda bu öğrencilere karşılıksız burs desteği de vermektedir.²⁶⁹

3.3.1.3. Vakıflar Genel Müdürlüğü

Kamusal sosyal yardım aktörlerinden biri de kökü Selçuklu ve Osmanlı dönemi uygulamalarına kadar giden vakıf kültürünün uzantısı olarak günümüzde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı Vakıflar Genel Müdürlüğü'dür (VGM). 20 Şubat 2008

²⁶⁶ Cihan Atabey, "T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığına Bağlı Kadın Gençlik Liderlerinin Kariyer Deneyimlerine İlişkin Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi, Pamuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, s. 49.

²⁶⁷ Çiğdem Gökdoğan ve Fatma Demir, "Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişim Evleri: İnceleme", *İğdır Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, C.2, No:1, Aralık 2019, s.32.

²⁶⁸ T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, *Kurumsal ve Mali Durum ve Beklentiler Raporu 2022*, s. 11-12.

²⁶⁹ T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, *2022 Yılı Faaliyet Raporu*, s. 216-225.

tarıhli ve 5737 sayılı VGM'nin mevcut yapısına ilişkin esaslar Vakıflar Kanunu ile belirlenmiştir.²⁷⁰

VGM'nin birçok faaliyeti/hizmeti içinde sosyal yardımlar da bulunmaktadır. VGM'nin hayır hizmetleri arasında eğitim alanında orta ve yüksek ğretim öğrencilerine burs verilmesi, sözleşmeli eğitim ihtiyaçlarını karşılayacak üniversitelerin kurulması, yurt açılması, sağlık alanında muhtaç kişilere sağlık hizmetleri verilmesi bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye'deki yabancı uyruklu hastaların tedavisi ve yurt dışındaki hastalara sağlık hizmeti verilmesi de yer almaktadır. Bunların yanında kuru gıda yardımı yapılması, vakıf evi, aşevi hizmeti, yoksul hasta ve yabancılara tedavi yardımı, ihtiyaç sahiplerine (engelli ve yetimler gibi) aylık ve eğitim yardımları başlıkları altında VGM'nin hizmetleri söz konusudur.²⁷¹

3.3.2. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın Sosyal Yardım Uygulamaları

Kamusal sosyal yardımların en büyük aktörü, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'dır. Bakanlık, aileyi korumayı ve bireyleri sosyal ve ekonomik yönden güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle ocuklar, engelliler, yaşlılar, kadınlar, şehit yakınları, gaziler ve askerler gibi özel sosyal, ekonomik ve kültürel politikalar gerektiren gruplar için çalışmaktadır. Tüm vatandaşlar arasındaki eşitsizlikleri ortadan kaldırmak, her türlü yoksulluğu ve yoksunluğu önlemek amacıyla teşkilatlanmıştır.²⁷²

Öncelikle 1917 yılında 2828 sayılı Kanunla yetim ve yoksul çocukların korunmasına yönelik ilk müessese kurulmuştur. 1983 yılında 2828 sayılı Kanun ile Sosyal Hizmetler ve ocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü (SHÇEK) adı altında faaliyetlerine devam etmiştir. Ailenin korunması, güçlendirilmesi ve sosyal refahının artırılması için Aile Araştırma Kurumu, 2004 yılında 5256 sayılı Kanunla yine Başbakanlığa bağlı olarak Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü'ne dnştrlmştir. Kadın haklarının korunması ve statüsünün güçlendirilmesi için

²⁷⁰ Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, **2015 Yılı Performans Programı**, s. 1-2.

²⁷¹ Eyüp Sabri Kala, "Mazbut Vakıfların Günümüz Hayır Hizmetleri", **Vakıflar Dergisi**, C. 54 Aralık 2020, s. 164.

²⁷² 2022-2026 Stratejik Planı, 12.

2004 yılında 5251 Kanunla Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü olarak yeniden teşkilatlandırılmıştır. 1986 yılında 3294 sayılı Kanunla sosyal yardım alanında kalıcı çözümler bulmak amacıyla Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF) kurulmuştur, 2004 yılında fon kaynağını kullanarak sosyal yardım programları gerçekleştirmeye başlanmıştır. 1997 yılında 571 sayılı Kanunla kurulan Özürlüler İdaresi Başkanlığı, engellilere etkili ve düzenli hizmetler vermek için faaliyet alanını genişleterek 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Yukarıdaki tüm kurumlar ve diğerleri 2011 yılında 633 sayılı KHK ile kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı adı altında birleştirilmiştir. 21.04.2021 tarihli ve 31461 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı kurulmuştur.²⁷³ Son olarak da bakanlık ismi Aile ve Sosyal Hizmetleri Bakanlığı olarak güncellenmiştir.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından sosyal yardımlar yapılmaktadır, Toplumun çeşitli kesimlerine ihtiyaçlarına göre, eğitim, sağlık, yaşlı ve engelli yardımları gibi farklı sektörlerde birçok hizmetler verilmektedir.

Şekil 3.1: ASHB'nin Sosyal Yardımları

Kaynak: Faruk Taşcı, “AK Parti Döneminin Sosyal Yardımları: Arka Plan ve Uygulama”, *SETA Dergisi* 377 (EKİM 2022), s.17.

²⁷³ 2022-2026 Stratejik Planı, 12-13.

ASHB’de sosyal yardımı incelemek ve anlamak, Türkiye’de sosyal yardım anlamak ve çerçevelemekle eş değerdir. Şekil 3.1’de ASHB’nin sosyal yardım programları içinde toplam 6 farklı kategoride 46 program olduğunu görülmektedir. Bu programlar içerisinde “aile” kategorisinin en önemli olduğu, bu kategoride doğumdan ölüme kadar 12 farklı sosyal program görülmektedir. Diğer kategorilerde de çeşitli sosyal yardım programları bulunmaktadır.

Tablo 3.6: Rakamlara Türkiye’de Sosyal Yardımlar (2022)

Tür	2022
Toplam Sosyal Yardım Harcaması Tutarı (TL) *	151,9 milyar TL
Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğünce Yapılan Sosyal Yardım Harcaması (SYDTF + Genel Bütçe)	87 milyar TL
Sosyal Yardımların GSYH İçindeki Payı**	1,13%
Sosyal Yardımlardan Faydalanan Toplam Hane Sayısı	4.419.286
2022 Yaşlı ve Engelli Aylığı Fayda Sahibi Sayısı	1.533.509
2022 Yaşlı ve Engelli Aylığı Toplam Aktarılan Kaynak (TL)	21.576.925.376 TL
GSS Primi Devlet Tarafından Ödenen Kişi Sayısı ***	9.488.441
GSS Prim Desteği (SGK’ya Ödenen) (TL)	33.552.337.026 TL
SYDV Sayısı	1.003
SYDV Personel Sayısı	8.779
SYDV Sosyal Yardım ve İnceleme Görevlisi Sayısı	4.067
Nakdi Yardımların Tüm Yardımlar İçindeki Yüzdesi	93%
Düzenli Yardımlara Aktarılan Kaynağın Tüm Yardımlara Oranı	86%

*Türkiye genelinde tüm kamu kurumları tarafından yapılan sosyal yardım harcamalarını ifade etmektedir. **2022 yılı GSYH verileri kesinleşmediği için 2023-2025 OVAP’tan 2022 Yılı GSYH tahmin verileri kullanılmıştır. Bu nedenle sosyal yardımların GSYH’ye oranı TÜİK tarafından resmi GSYH’nin açıklanması ile revize edilecektir. *** GSS Primi devlet tarafından ödenen kişi sayısı yıl içerisinde ulaşılan en yüksek sayıyı ifade etmektedir.

Kaynak: T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, **2022 Yılı Faaliyet Raporu**, s.134.

ASHB’nin Şekil 3.1’deki sosyal yardım uygulama kalemlerinin harcamalar yönü Tablo 6’dan görülebilmektedir. Buna göre, toplam sosyal yardım harcaması

151,9 milyar TL’dir, ondan en büyük miktar Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü’nce yapılan sosyal yardım harcamasına aittir. Sonra gelen GSS Prim Desteği harcaması 33,5 milyardır. Sosyal yardımların (GSYH) içindeki oranı %1,13 olarak gerçekleşmiştir. Sosyal yardımlar için nakdi yardımlar ise % 93 ile en büyük paya sahip olmuştur.

Söz konusu tüm sosyal yardım uygulamaları ve harcamalar, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde bazı birimler ile yürütülmektedir. Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü başta/merkezde olmak üzere Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Şehit Yakınları ve Gaziler Genel Müdürlüğü, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü bu birimlerdir.

2023 seçimleri bittikten sonra bakanlık için daha önemli veya can alıcı olan üç “temel” konu bulunmaktadır: 1) afet mağdurlarına yönelik hizmetler, 2) aileye yönelik tehditlerle mücadele ve 3) göçmenler.

Afetzedeler kapsamında akla ilk gelen barınmadır, ancak Bakanlığın çalışma kapsamı dışındadır. Bununla birlikte özellikle 6 Şubat Depremi sonrasında depremzedelere yönelik aynı ve nakdi yardımlar ile psikososyal destek hizmetleri mevcuttur.²⁷⁴

ASHB için ikinci önemli konu ise aileye yönelik tehditlerle mücadelede, hemen her yaş grubu için tehlike oluşturan “uyuşturucu bağımlılığı” ve aile bütünlüğünü bozan ve bunun sonucunda aileyi çökerten “boşanmalar” yer almaktadır. Bölünmüş bir toplumsal yapı, güçlü bir toplumsal yapının oluşmasını engellediği gibi, aile sevgisinden yoksunluğun etkilediği durumlar da vardır ve bunlara “sapkın eğilimler” adı verilmektedir.²⁷⁵

Üçüncü konu olan göçmenler meselesine gelince, ASHB’nin bu sürece katılımı “özümseme, ayrılma ve bütünleşme” üçlemesi bağlamında ortaya çıkıyor. Aslında ASHB’nin göçmenlerin topluma entegrasyonuna yönelik pek çok hizmeti var, ancak

²⁷⁴ Faruk Taşçı, “Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Neden Önemli?”, 29 Temmuz 2023, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Neden Önemli? - Faruk Taşçı (sabah.com.tr).

²⁷⁵ A.e.

göçmen sayısı göz önüne alındığında bu hizmetlerin (ilgili diğer bakanlıklarla işbirliği yapılarak) artırılması ve kalite açısından artırılması gerekmektedir.²⁷⁶

İster afetzede ister aileyi koruma ister göçmen konusu veya diğer tüm ihtiyaçlar konusunda olsun ASHB, nihayetinde farklı programlar yoluyla yoksullukla mücadele etmeye çalışmaktadır. Türkiye’de sosyal yardımlar (Şekil 3.1’de de gösterildiği gibi) genel olarak aile yardımı, barınma yardımları, sağlık yardımları, eğitim yardımları, gıda yardımları, muhtaçlık ve işsizlik yardımlarıdır.

3.4. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Sosyal Yardımlarında Zekât Verilebilecek Gruplar

İkinci bölümde zekâtın verilebileceği yerleri incelenip, sekiz grup olduğu ortaya konulmuştu. Çalışmamız üzerinden bakıldığında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nda zekât ve sosyal yardımlar arasında üç ortak grup olduğunu söylenilebilir. 1) Yoksullar/miskinler, 2) Allah yolunda olanlar ve 3) yolcular. Bu gruplar, ASHB’nin vergi finansmanı ile yapılmış olan sosyal yardımlarla birlikte, zekât finansmanı devreye sokularak da yardım yapılabilecek gruplardır.

3.4.1. Yoksullar – Miskinler

Yoksullar veya yoksulluk sınırının altındakiler (miskinler), sosyal yardım alabilen gruplar olarak zekâtın verilebildiği sekiz gruptan ikisidir. Bu nedenle ASHB tarafından yoksullara veya aşırı yoksullara yapılan sosyal yardımların finansmanı için zekât gelirleri örtüşmüş olmaktadır.

Örneğin “Aile Yardımları” içindeki eşi vefat etmiş dul kadınlara yardım, afet ve acil durum yardımları, ‘Öksüz-Yetim Yardımları’ yanında ‘Barınma-Gıda Yardımları’ içindekiler, ‘Engelli-Yaşlı Yardımları’ altındaki programlardan yapılan sosyal yardımlar ile zekâtın ‘yoksular-miskinler’ grubu kesişebilir.

ASHB bünyesinde halihazırda eşi vefat etmiş kadınlara yönelik yardımlar, düzenli nakdi sosyal yardım programı kapsamında; ihtiyaç sahibi dul kadınlara ikişer

²⁷⁶ A.e.

aylık dönemlerde 2.000 TL, durumları devam ettiği sürece ayda 1.000 TL düzenli yardım yapılmaktadır. Dul kadınlara yardım kapsamında 2022 yılında 89.300 kişiye 631,6 milyon TL ödeme yapılmıştır.²⁷⁷

Yine afet-acil durum kapsamında da yapılan desteklerin bir kısmı zekât verilebilen yoksullar-miskinler kesimi ile örtüşebilir. Örneğin deprem sonrası hiçbir imkânı kalmayan yoksul/miskin insanlar ortaya çıkabilmektedir. Bunlara ASHB'nin sosyal yardımları yapıldığı gibi zekât gelirlerinden de verilebilmektedir.

Ayrıca öksüz ve yetim yardımları da AHSB sosyal yardımları ile zekâtın kesişme alanlarındandır. Bu program, 3294 sayılı Kanun kapsamında annesi, babası veya her ikisi birden ölmüş çocuklara yapılan nakdi yardımdır. Bu çocukların muhtaç durumda oldukları nettir ve bundan dolayı sosyal yardımlar gibi zekâttan da pay verilebilmektedir. Örneğin bu çocuklara ASHB bünyesinde aylık ödeme tutarı 600 TL'dir, her iki ayda bir ödenmektedir. 2022 yılında 47.362 kişiye 178,40 Milyon TL tutarında ödeme yapılmıştır.²⁷⁸

Engelli ve yaşlı yardımları kapsamında da vergi finansmanı ile sosyal yardım yapan ASHB ile zekâtın örtüşme imkânı vardır. Bu program birçok farklı hizmet ve etkinlik sağlamaktadır. Gerek engelli olup maddi imkânı olmayan ve gerekse 65 yaş üstü yoksul olanlara yönelik 2022 sayılı Kanun kapsamında ASHB sosyal yardım yapmaktadır. Örneğin yaşlılara sosyal yardımlar 65 yaşını doldurmuş, muhtaç, savunmasız ve kimsesiz Türk vatandaşlarına, sosyal güvenlik kurumlarından aylık almamak kaydıyla aylık maaş tahsis edilmektedir. 2022 yılında bu programdan 828.363 kişi faydalanmış. 12.06 milyar TL ödeme yapılmıştır.²⁷⁹

3.4.2. Allah Yolunda Olanlar

Zekât verilebilen gruplardan biri de “*Allah yolunda olanlar*”dır. Bunlar, şehit yakınları, gaziler ve askerlere ek olarak (Müslüman) öğrencileri de içine almaktadır.

²⁷⁷ ASHB, 2022 Faaliyet Raporu, s.136.

²⁷⁸ ASHB, 2022 Faaliyet Raporu, s.136.

²⁷⁹ ASHB, 2022 Faaliyet Raporu, s.151-152.

Bunlara verilen zekât destekleri ile AHSB'nin sosyal yardımlarının örtüşmesi söz konusudur.

3.4.2.1. Şehit Yakınları ve Gaziler

“Allah Yolunda Olanlar”dan biri, şehit yakınları ve gazilerdir. ASHB bünyesinde aile kategorisinde hem şehit yakınlarına düzenli nakit yardımı hem de gazilere ya da çocuklarına yardım vardır. Yardımları ulaşmayı kolaylaştırmak için özel birim kurulmuş, Şehit Yakınları ve Gaziler Genel Müdürlüğü adı altında programlar oluşturulmuştur. 3294 sayılı Kanun kapsamında yardımlar SYDTF tarafından SYDV'ler aracılığıyla verilmektedir. 2022 yılında şehit durumunda vefat eden kişiler için, varsa eş ve çocuklarından herhangi birine, yoksa anne veya babasından birine bir defaya mahsus olmak üzere acil giderlerin karşılanması amacıyla 2.930.000 TL ödenmektedir. Gazilik durumunda acil giderlerinin karşılanması için 9.695.000 TL miktarında kaynak SYDV'lere aktarılmaktadır. Şehit yakınları ve gazilerimizin muhtelif ihtiyaçlarına yönelik olarak SYDTF'den 244.880 TL tutarında kaynak aktarılmıştır.²⁸⁰

Ayrıca Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın bünyesinde şehit yakınlarına ve gazilere birçok hizmetler verilmektedir. Yurt hizmetleri kapsamında öncelikle şehit ve gazi çocukları, devlet koruması altında olan öğrenciler yurtlara yerleştirilmekte ve onlardan barınma ücreti ve güvence bedeli alınmamaktadır. Hak sahibi olanlar; şehit eşi ve çocukları, şehidin çocuğu yoksa bekar kardeşi, gazi ve gazi çocuklarıdır. Şehit ve gazi çocukları olan öğrencilere 1 Mart 2022 tarihinden Eylül ayına kadar günlük 37,00 TL beslenme yardımı verilmektedir, Eylül ayından sonra günlük 75,00 TL beslenme yardım verilmektedir.²⁸¹ Burs kapsamında aşağıdaki tabloya göre şehit yakınları, gazi ya da yakınlarına öncelikli burs verilmektedir.

²⁸⁰ ASHB, **2022 Faaliyet raporu**, s.138-139.

²⁸¹ Gençlik ve Spor Bakanlığı, **2022 Faaliyet Raporu**, s.220- 223.

Tablo 3.7: Öncelikle Burs Alan Öğrenciler

Öncelikle Türleri	2004-2021 arası Toplam Öğrenci sayısı	2022	Toplam
Gazi Çocuğu	14.249	1.142	15.391
Şehit Çocuğu	2.527	227	2.754
Şehit Kardeşi	719	78	797
Gazinin Kendisi	32	4	123

Kaynak: Gençlik ve Spor Bakanlığı, 2022 Faaliyet Raporu, s.231.

Tablo 3.7’e göre burs alan öğrencilerin sayısının büyük çoğunluğunun gazi çocukları olduğu görünmektedir. Kanaatimizce devlet, vatan için yaptıkları fedakarlıkların karşılığı olarak, şehit ve gazi çocuklarına ve ailelerinin ihtiyaçlarının büyük bir kısmını karşılayarak, sosyal yardım sistemi aracılığıyla gerekli yardımları yapabilmektedir.

3.4.2.2. Askerler

Allah Yolunda Olanlar’dan diğer biri askerlerdir. İkinci bölümde zekâtın verilebildiği gruplardan birinin de modern çağda asker denilen “mücahitler” olduğu görülmüştü. Şu anda askerlerin maaşları devlet hazinesinden ödenmektedir. Fakat askerler özel durumlarda askerlere zekât verilmesine benzer şekilde, ASHB’den sosyal yardım alabilmektedir. Gayrimüslim askerlerin durumu ise Kesişen Grupların Değerlendirilmesi ve Öneriler kısmında anlatılacaktır

Zorunlu askerlik görevini yapan, sosyal güvencesi olmayan ve ihtiyaç sahibi vatandaşların ailelerine (evli ise eşlerine) askerlik yaptıkları süre boyunca yapılan düzenli nakdi yardımlar söz konusudur. Yardımlar iki ayda bir PTT aracılığıyla ödenmektedir. İhtiyaç sahibi asker ailelerine yönelik sosyal yardım programı 2013 yılında başlatılmış olup halen devam etmektedir.²⁸² Asker ailesine aylık 800 TL verilir, her iki ayda bir kere 1600 TL ödenmektedir. 2022 yılında yapılan yardım tutarı 166 milyon TL’dir. Asker çocuklarına yardım kapsamında 18 yaşından küçük, ihtiyaç

²⁸² Sedanur Demir, “Sosyal Yardımların İstihdam ile İlişkisi: Türkiye Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 54.

sahibi ve babası asker olan çocuklara yapılan nakdi yardım yapılır. Aylık ödeme tutarı 350 TL’dir. Ödemeler her ay için hesaplanır ve iki ayda bir ödenir. 2022 yılında 3.857 kişiye 3,68 milyon TL ödenmiştir.²⁸³

Sosyal yardım programında, terör nedeniyle yaralanan veya aciz kalan asker, polis ve köy korucularına belediyeler, kuruluşlar veya yerel yönetimler tarafından sağlanan kolaylıklar, ulaşım, barınma ve hizmetler de bulunmaktadır. Bu imkanlarla karşılanmayan bazı giderler SYDV tarafından karşılanmaktadır. 2022’de SYDTF’den 400 bin TL kaynak aktarılmıştır.²⁸⁴ Ayrıca 4109 sayılı “*Muhtaç Asker Ailelerine Yardım Edilmesi Hakkında Kanun*” ile belediye sınırları içinde yaşayan muhtaç asker ailelerine yardım görevi kanunda belirtilen usul ve esaslar çerçevesinde belediyelere verilmiştir. Yardım askerlik süresi ile sınırlıdır ve yerel geçim düzeyi ile orantılıdır.²⁸⁵

3.4.2.3. Öğrenciler

“*Allah Yolunda Olanlar*”ın içine öğrenciler de girmektedir. Genel olarak devlet, kurumları aracılığıyla öğrencilerin eğitimlerini tamamlamak için birçok imkân sağlamaktadır. Bu yardım çeşitli programlarla sağlanmaya çalışılmaktadır.

Bu programlardan biri ‘*şartlı eğitim yardımı*’dır. 2000’li yılların başında Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, çocuklarını düzenli olarak okula göndermeleri koşuluyla, Türk toplumundaki dezavantajlı ailelere destek sağlamaktadır. Çocuklara yönelik şartlı eğitim yardımı,²⁸⁶ sosyal güvencesi olmayan, maddi sıkıntıları nedeniyle çocuklarını okula gönderemeyen ihtiyaç sahibi ailelere çocuklarının okula gitmesi şartıyla verilen nakdi yardımdır. İhtiyaç sahibi ailelerin Şartlı Eğitim Yardımı Programı’ndan yararlanabilmeleri için ilkökul ve/veya ortaokul çağındaki çocuklara sahip olmaları gerekmektedir. Kız çocuklarına verilen toplam yardım miktarı, erkek çocuklarına verilen yardım miktarından az; Ortaöğretim öğrencilerine sağlanan yardım miktarı, ilköğretim öğrencilerine sağlanan yardım miktarından fazladır. Ödemeler 2 ayda bir (toplu olarak) 9 ay süreyle doğrudan anne adına açılan PTT veya

²⁸³ ASHB, 2022 Yılı Faaliyet Raporu, s.136.

²⁸⁴ ASHB, 2022 Yılı Faaliyet Raporu, s.138.

²⁸⁵ Taşcı, *Yoksulluk ve Sosyal Hizmet*, s. 218.

²⁸⁶ ASHB, 2022 Faaliyet Raporu, s. 146.

Ziraat Bankası hesaplarına yapılmaktadır.²⁸⁷ ASHB'ye göre: ilk öğretimde erkek öğrencilere aylık 90TL, kız öğrencilere ise 90TL verilmektedir. Ortaöğretimde erkek öğrencilere aylık 130TL, kız öğrencilere ise 150 TL verilmektedir. 2022 yılında bu kapsamında 2.107.670 öğrenciye 971,39 milyon TL ödenmiştir.²⁸⁸

Diğer bir program, Eğitim Materyal Yardımı'dır. Kişi başına geliri net asgari ücretin üçte birinden az olan ihtiyaç sahibi ailelere kırtasiye, önlük, çanta, giysi ve ayakkabı gibi temel eğitim materyalleri ulaştırılmaktadır. Ödenecek yardımın tutarı Mütevelli Heyet tarafından belirlenmektedir, öğretim dönemlerinde SYDV'ler aracılığıyla ailelere ulaştırılmaktadır.²⁸⁹ 2022 yılında bu kapsamda 237.428 ilk ve ortaokul öğrencisine 83,12 milyon TL verilmiştir.²⁹⁰

İlaveten Öğrenci Barınma-Taşıma-Yemek Yardımı kapsamında SYDV'ler tarafından ilk ve ortaöğretim öğrencilerine taşıma ve barınma yardımı yapılmaktadır. 2022 yılında 3.471 ailede 4.235 öğrenciye, 2.510.465 TL ödenmiştir.²⁹¹

Öte yandan, Türkiye'deki yabancı uyruklu (uluslararası) öğrenciler, eğitimi kolaylaştırmak için devlet ve bağlı kuruluşları veya uluslararası kuruluşlar tarafından finanse edilen birçok kurum tarafından verilen etkinlik ve programlardan yararlanmaktadır. Türkiye'de 300 binin üzerinde uluslararası öğrenci bulunmaktadır. Türkiye Devleti bunların yaklaşık 15 binine, YTB aracılığıyla "Türkiye Bursları" adı altında burs vermektedir. Bu burslar da zekât verilebilecek kapsamdadır.²⁹²

3.4.3. Yolcular

Vergilerle finanse edilen ASHB'nin sosyal yardımları ile zekât verilebilen grupların kesiştiği üçüncü alan yolculardır. Tezin ikinci bölümünde İslam'a göre yolcuların ihtiyaçları ve şartları incelenmişti. Burada "göçmenler" konusu devreye girmektedir.

²⁸⁷ Demir, a.g.e., s. 55.

²⁸⁸ ASHB, **2022 Faaliyet Raporu**, s. 137.

²⁸⁹ Demir, a.e.

²⁹⁰ ASHB, **2022 Faaliyet Raporu**, s. 141.

²⁹¹ ASHB, **2022 Faaliyet Raporu**, s. 141.

²⁹² YTB, "Türkiye Bursları," (Çevrimiçi) <https://ytb.gov.tr/daireler/uluslararasi-ogrenciler/turkiye-burslari#:~:text=T%C3%BCrkiye%20Burslar%C4%B1%2C%202012%20y%C4%B1l%C4%B1nda%2042,5000%20uluslararası%C4%B1%20%C3%B6%C4%9Frenciye%20burs%20verilmektedir.>

Türkiye 21. yüzyılın ilk on yılından itibaren, günümüze kadar devam eden büyük uluslararası göç hareketlerinden olumsuz etkilenmektedir. Yıllardır ülkelerindeki koşulların düzelmemesi de göçmenlerin orta ve uzun vadede Türkiye’de kalmalarına yol açmış, bu da sosyal yardım kurumlarını Türkiye’de yeni sorunlarla karşı karşıya bırakmış ve sistemin mali yükünü artırmıştır.²⁹³ Burada bir yandan sosyal yardımlar diğer yandan da zekâtın varlığı önem arz etmektedir.

Genel manada yabancılara yönelik sosyal yardımlar, ASHB, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, AFAD, Kızılay gibi kurumlar tarafından finanse edilmektedir.²⁹⁴ Sosyal yardımlarında uluslararası kuruluşlarla iş birliğinde göçmenlere/mültecilere yönelik ortak programları bulunmaktadır. Bunlardan ilki SHM’lerin Kapasitesini Güçlendirme Programı (UNHCR) İşbirliği’ndedir. Program kapsamında 34 bölgede, ASHB’nin 89 sosyal hizmet merkezinde (SHM) şimdilik 123 meslek personeli, 86 tercüman ve 3 proje koordinatörü olmak üzere 212 çalışan görev yapmaktadır. SHM’lere gönderilen vakalarda, bireylere ihtiyaçları doğrultusunda sosyal hizmet sağlanmakta, gerekli görüldüğ hallerde ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına yönlendirilmektedir. 2022 yılında 48.581 hak sahibine ulaşılmıştır. Program kapsamında göçmen yoğun bölgelerde hizmet veren 90 SHM’nin 315 personeli (profesyonel personel ve tercümanlar), geçici koruma ve uluslararası korumaya ihtiyaç duyan gruplarla çalışmak üzere “işbaşı eğitim” almıştır.²⁹⁵

İkincisi ise Sosyal Uyum Yardım Programı’dır (SUY). 2016 yılında, yararlanıcıların temel ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan Avrupa Birliği’nin desteğiyle bir milyonun üzerinde yabancı ihtiyaç sahibini hedef alan bu programa başlanmıştır. ASHB, Kızılay ve Dünya Gıda Programı arasında uygulanan bir işbirliği ile yürütülmektedir.²⁹⁶

Üçüncüsü, SYDV Kapsamında Sosyal Yardımlardır. Sağlık ve sosyal güvencesi olmayan göçmenler SYDV’e başvurabilir, başvurular değerlendirilir ve değerlendirmeye göre masraflar karşılanır. Yabancı kimlik numarası kullanılarak

²⁹³ Yılmaz, Aksanyar ve Güler, **a.g.m.**, s. 608.

²⁹⁴ Neslihan Arslan ve Kemal Yıldız, “Türkiye’de Uluslararası Göç ve Sosyo-Ekonomik Yardımlar: İnançlar ve Gerçekler”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, C.1, S.15, 2019, s. 246.

²⁹⁵ T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, **2022 Yılı Faaliyet Raporu**, s. 76.

²⁹⁶ **A.e.**, s. 150.

verilerin sisteme girilmesinin ardından tedavi olması gereken kişiler herhangi bir ücret ödmeden sağlık kuruluşlarına sevk edilerek Sağlık Bakanlığı tarafından tedavi edilmektedir. Kişinin ihtiyacı olan ilaç, Sağlık Bakanlığı veya diğer kurum veya kuruluşlar tarafından temin edilemediğinde SYDV'den temin edilir.²⁹⁷

Dördüncüsü, Mesleki Eğitim Hakkıdır. En az altı aylık geçici koruma süresini dolduran yabancılar, İş-Kur tarafından düzenlenen mesleki kurs ve programlara katılma olanağına sahiptir. Ayrıca işyerinde mesleki eğitim ve işbaşı eğitimlerinden yararlanma hakları vardır.

Bir yandan ASHB ise yabancı öğrencilere sosyal yardımı uygulamakta, bakanlığın bünyesinde Şekil 2'deki eğitim kategorisinde, Yabancılar Yönelik Şartlı Eğitim Yardımları Programı (YŞEY) gösterilmektedir.

Mülteciler için okula düzenli devamı teşvik ederek, okulu bırakma oranlarını azaltarak ve okula kayıt ve performansı artırarak okuldaki çocuk sayısını artırmayı amaçlamaktadır.²⁹⁸ Bu program, Avrupa Birliği tarafından desteklenen ve Türk Kızılayı ve bakanlık arasında oluşturulan ortaklıkla uygulanan bir yardım programıdır. Muhtaçlar, sosyal güvenliğe kaydolmayanlar, geçici barınakların dışında ikamet edenler, okulun açık olduğu dönemlerde ayda 4 günden (%80) fazla devamsızlık yapmayan, MEB'de ve geçici eğitim merkezlerinde okuyan geçici koruma altındakiler yararlanabilmektedir. Anasınıfı ile 8. sınıf öğrencileri için; kız öğrencilere 100 TL, erkek öğrencilere 90 TL; 9. ile 12. sınıflar arası öğrenciler için; kız öğrencilere 150 TL, erkek öğrencilere 130 TL ödeme yapılmaktadır. Bu kapsamda 2022 yılında, 667.325 fayda sahibi için 457,81 Milyon TL tutarında ödeme yapılmıştır. Bununla ödeme yapılan sahibi sayısı: 667.325 ve yapılan yardım tutar: 457,81 milyar TL.²⁹⁹

Beşincisi, Yabancılar İletişim Merkezi'dir. 20 Ağustos 2015 tarihinde Göç İdaresi Başkanlığı tarafından yabancıların her türlü sorun ve şikayetlerine çözüm aramak ve bulmak amacıyla Yabancılar İletişim Merkezi (YİMER) kurulmuştur. Bugün Türkçe, İngilizce, Rusça, Almanca, Arapça ve Farsça olarak hizmet

²⁹⁷ A.e., s. 150.

²⁹⁸ ASHB, 2022 yılı Faaliyet Raporu, s. 66.

²⁹⁹ ASHB, 2022 yılı Faaliyet Raporu, s. 137.

vermektedir. Ayrıca 157 yabancıyı arayarak vize, ikamet, uluslararası koruma, geçici koruma vb. konularda bilgi verme işlevini de üstlenmektedir.³⁰⁰

Altıncısı ise belediyelerin göçmenlerle ilgili çalışmalarıdır. Yasal mevzuatta açık hükümler bulunmamakla birlikte belediyeler, özellikle belediye bütçesinden kaynak gerektiren durumlarda göçmenlere ödeyecekleri masrafların Sayıştay tarafından “*ihlal*” olarak değerlendirilebileceğinden endişe duymaktadır. Göç politikası ve belediye kanunundaki en önemli yasal hükümler, bu kanunun 13. maddesine göre 5393 sayılı kanundur: “*Her birey ikamet ettiği beldenin hemşehrisidir*”. Bu yasanın varlığına rağmen yabancılarla ilgili net hükümler bulunmamakla birlikte, ancak farklı özelliklere sahip belediye yönetimlerinin başta Suriyeli mülteciler olmak üzere yabancı göçmenler için farklı önlemler geliştirdiği görülmektedir.³⁰¹ Bu kısımda Türkiye’de göçmenlere yönelik bazı belediyelerin sosyal yardım uygulamaları olabilmektedir.

Bazı belediyelerde göçmenlerin hizmetlere erişimini kolaylaştırmak için özel birim oluşturulmuştur; Gaziantep Belediyesi’nde 2012’de göçmenlere rehberlik ve yönlendirme hizmeti vermek üzere yerel bilgi merkezi kurulmuştur. 2015 yılında Göç İdaresi Şube Müdürlüğü adı altında göçmenlere rehberlik ve danışmanlık hizmeti vermek üzere göçmenlere doğrudan hizmet birimi kurulmuştur. Bu birim Ensar Toplum Merkezi ve Suriyeli Misafirler Bilgilendirme ve Eğitim Merkezi’ni içermektedir. Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi’nde ise 2017 yılında Göç İşleri Müdürlüğü kurulmuş olup, Göçmen İşleri Bilgi ve Koordinasyon Merkezi ile kentteki göçmenlerin kamu STK hizmetlerinden etkin bir şekilde yararlanmasını amaçlamaktadır. Ayrıca sosyal hizmet, eğitim, hukuk, psikososyal, sağlık, mesleki eğitim ve istihdam alanlarında danışmanlık ve tercüme hizmetleri verilmektedir. Bu danışmanlık faaliyetlerinden 7.992 göçmen yararlanmıştır. Bursa Belediyesi’nde göçmenlere destek, danışmanlık ve bilgilendirme hizmetleri vermek ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Göç Mağdurlarına Destek Hizmetleri Birimi kurulmuştur. Adana

³⁰⁰ Arslan ve Yıldız, **a.g.m.**, s. 246-247.

³⁰¹ Selcuk Kahraman, Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Yabancı Göçmenler”, **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.10, S.5, Aralık 2019, s. 51-52.

Belediyesi'nde Göç İşleri Şube Müdürlüğü varlığı ortaya çıkarken, İzmir Belediyesi'nde Göç ve Uyum Komisyonu kurulmuştur.³⁰²

Öte yandan, bazı belediyeler göçmenlerin toplumla iletişimlerini ve iş hayatına katılımlarını kolaylaştırmak için dil dersleri ve mesleki eğitimler vermiştir. Aşağıda bazı belediyeler tarafından yürütülen en önemli dil ve meslek eğitim kursları sıralanmıştır.³⁰³

İstanbul Büyükşehir Belediyesi meslek ve sanat eğitim kursları düzenlemiştir. Ayrıca (İSMEK) enstitüsü göçmenlerin faydalanması amacıyla Türkçe dil kursları vermektedir. Bu kurslardan 2017 yılına kadar 15.266 yabancı öğrencinin eğitim aldığına işaret edilmektedir. Gaziantep Belediyesi'nde göçmen kadınlara meslek kursları, el becerileri ve Türkçe dil kursları verilmekte, çocuklara fayda sağlayan birçok etkinlik sağlanmaktadır. Göç İşleri Şube Müdürlüğü'ne bağlı Ensar Toplum Merkezi'nde eğitim faaliyetleri, temel yaşam becerileri, engelliler için çalışma, saha çalışmaları, spor faaliyetleri, sosyal ve kültürel faaliyetler uygulanmaktadır. 2017 yılına kadar 11.000 göçmen faydalanmıştır. Bilgi Merkezi'nde ise çocukların okula hazırlanmaları ve Türkiye'deki okullara geçişlerini kolaylaştıracak çeşitli etkinliklerden, 2016 yılına kadar 1.192 öğrenci yararlanmıştır.³⁰⁴

3.4.4. Kesişen Grupların Değerlendirilmesi

Sonuç olarak, zekâtın verilen grupları vergiler açısından değerlendirdiğimizde, zekâtın ASHB yoluyla beş gruba verildiği görülmektedir. Bu bölümde Dört grup incelenmiştir; onlar şudur: fakirler, miskinler, Allah yolunda olanlar ve yolculardır.

Üçüncü ve dördüncü gruplarda, göçmenler ve öğrencilerin Müslüman oldukları varsayılarak zekât verilen gruba dahil edilmeleri üzerinden bir değerlendirme mümkündür. Türkiye'de ASHB üzerinden yardım alan göçmenler ve öğrencilerin durumu incelediğinde, destek alabilenler içinde (Müslüman olmayan) uluslararası

³⁰² Dilara Ustbaşı Gündüz ve Hatice Kübra Çifci, "Yerel Yönetimlerin Göçmenlere Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamalarının Karşılaştırılması: G20 Ülkeleri ve Türkiye", **Göç Araştırmaları Dergisi**, C.7, S.1, Ocak- Haziran, 2021, s. 20-21.

³⁰³ Burada sadece iki örneğe yer verilmiş olup, diğer belediyelerin benzer uygulamaları bulunmaktadır.

³⁰⁴ Gündüz ve Çifci, **a.g.e.**, s. 21-23.

öğrenciler ve göçmenlerin olduğu görülmektedir. Bu kişiler, zekât verilen gruplardan dördüncü grup olan “müellefe-i kulüb” olarak kabul edilebilmektedir.

Tablo 3.8: Zekât Verilebilen Grupların Vergi Üzerinden Sosyal Yardım Almaları

Zekat Verilen Grup	ASHB Yolunda Alanlar
Fakirler	Almaktadır
Miskinler	Almaktadır
Zekât Memurları	Almamaktadır
Müellife-i Kulüb	Almaktadır
Köleler	Almamaktadır
Borçlular	Almamaktadır
Allah Yolunda Olanlar	Almaktadır
Yolcular	Almaktadır

Tablo’ya bakıldığında, zekat verilebilen gruplardan fakirler ve miskinler, doğal olarak ASHB’nin sosyal yardımlarından alabilmektedir çünkü ASHB’nin kuruluş temelinde fakirler/miskinler ağırlıktadır. Devlet, zekat toplayan bir sisteme sahip olmadığı için zekat memurlarını ASHB bağlamında bir destek görmesi mümkün değildir. Kölelik sistemi fiilen yoktur, bu nedenle ASHB bünyesinde zekat bağlamında olan kölelerin sosyal yardım alması pratik manada söz konusu olamaz. Borçlulara başka devlet kurumlarının hibe (kısmen sosyal yardım) anlamında destekleri olsa da ASHB sosyal yardım kalemlerinde açıkça görülen bir destek türü değildir. Müellefe-i kulüp kategorisi bağlamında ASHB bünyesinde gayr-i müslim göçmenlere destek verilebildiği için örtüşme söz konusudur. Yine yolcular bir yönüyle göçmen oldukları için uluslararası öğrenciler de “Allah yolunda olanlar” grubu içinde sayıldıkları için de örtüşme olan gruplardır ve bunlara ASHB destekleri söz konusu olabilmektedir.

SONUÇ

Bu tez çalışmasında, Türkiye’de zekât verilen gruplar ve zekât uygulaması konusunda sonuçlara ulaşılmıştır.

Zekât, sosyal adaletin sağlanmasında ve bireylerin eğitilerek paraya bağımlı olmamalarında önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, zekâtın toplanması ve adil bir şekilde dağıtılması, toplumda insanlar arasındaki bağları güçlendirmekte, üretim ve iş fırsatlarının artmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca, tüketimi artırarak ekonomik gelişmeye katkıda bulunmaktadır. Vergi ise sosyal refahın teminatıdır. Kamu hizmetlerinin finansmanı için vazgeçilmez bir gelir kaynağı olan vergi, eğitim, sağlık ve sosyal hizmet harcamalarında kullanılmaktadır.

Zekât ve verginin ortak noktası, sosyal adaletin gerçekleştirilmesine yardımcı olmalarıdır. Bu açıdan zekât ve verginin ekonomik bakımdan birbirini tamamlayan bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Aralarındaki temel fark ise zekâtın dini bir görev, verginin ise bir kamu görevi olmasıdır. Bu tez çalışmasında, zekât verilen sekiz grup incelenmiştir. Hem klasik fıkıh alimlerinin hem de günümüz alimlerinin görüşleri sunulmuş ve bu grupların çağdaş etkinliklerdeki yerleri belirlenmiştir. Vergiden yardım alan grupların sayısı ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının faaliyet raporları aracılığıyla tespit edilmiştir.

Türkiye’de barınma, gıda (özellikle afetzedeler için), eğitim, sağlık ve sosyal yardım programları sürdürülmektedir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının yardımları hem zekâtın hem de verginin amaçlarını gerçekleştirmektedir. Vergilerden elde edilen gelirler, zekât verilen gruplara harcanmaktadır. Sosyal yardım hizmetleri, genel olarak aileleri korumayı, afetzedeleri veya göçmenleri desteklemeyi ve tüm halkın ihtiyaçlarıyla mücadele etmeyi amaçlamaktadır.

Zekât ve sosyal yardım arasında beş ana kategori olduğu tespit edilmiştir. İlk ve ikinci kategori, yoksullar ve muhtaçlar içindir. Bu kategori, eşini kaybetmiş kadınlar, öksüzler ve yetimler, engelli ve yaşlı kişilere yönelik yardımları kapsamaktadır. Ayrıca, deprem döneminde afet ve acil durum kapsamında zekât verilenlerin, yoksullar ve muhtaçlarla örtüştüğü görülmektedir.

Üçüncü kategori, “*Allah yolunda olanlar*”dır. ASHB yardımları, şehit yakınları, gaziler ve öğrencilere yöneliktir. Fıkıhta Allah’ın yolunda mücahitler anlamına gelen bu terim, günümüzde şehit yakınları ve akrabaları, gaziler ve ilim talebelerini kapsamaktadır.

Dördüncü kategori, yolculardır. ASHB’nin yanı sıra Kızılay, Türkiye’de uzun yıllardır Avrupa Birliği ile işbirliği yaparak uzun süre Türkiye’de kalan göçmenlere yardım etmeye çalışmaktadır. Bu yardımların kapsamında; eğitim, sağlık, meslek kursları, sosyal uyum programları, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV), Yabancılar İletişim Merkezi ve belediye programları yer almaktadır. Türkiye, sosyal yardımlara yönelik projelerini geliştirerek mülteci sorununu çözmek için çalışmalarına devam etmektedir.

Beşinci kategori, müslim olmayan öğrenciler ve göçmenlerdir. İslam’a yaklaştırmak için yardım edilmektedir.

Sonuç olarak, bu tez çalışmasında zekât ve verginin önemini ve aralarındaki farklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Sosyal yardım sağlama amacıyla, İslam hukuku hükümlerine ve çağdaş yasalara uygun bir planla toplanan zekâtların devlete geri dönmesi için çaba gösterilmelidir. Bu bağlamda, ASHB benzeri, zekât ve vergiyle ilgili devlet gelirlerini kullanabilen ve yatırım yapabilen resmi bir kurumun kurulması yararlı olabilir. Böylece hem zekâtın hem de verginin ana hedefleri gerçekleştirilmiş olur.

KAYNAKÇA

- Akar, Muhsin ve Ercan Eser: **Zekâtı Anlamak**, Ankara, DİB Yayınları, 2010.
- Akyüz, Vecdi: **Zekât**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2006.
- Alansari, Bilal Salah: **Zekât ve Vergi Hükümleri ve Çağdaş Uygulamaları**, Mısır, Arapça Araştırma Merkezi, 2015.
- Ani, Hâlid Abdürrezzâk: **Mesarifü’z-zekat ve temliküha fî dav’i’l-Kitâb ve’s-sünne**, Amman, Dâru Üsame, 1999.
- An-Nabhani, Taquiuddin: **The Economic System of Islam**, 4th Ed., London, Al-Khilafah Publications, 1997.
- Arslan, Neslihan ve Kemal yıldız: “Türkiye’de Uluslararası Göç ve Sosyo-Ekonomik Yardımlar: İnançlar ve Gerçekler”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, C.1, S.15, 2019, s.246.
- Atabey, Cihan: “T.C Gençlik ve Spor Bakanlığına Bağlı Kadın Gençlik Liderlerinin Kariyer Deneyimlerine İlişkin Bir Araştırma”, Yüksek Lisans Tezi, Pamuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü: **2015 Yılı Performans Programı**.
- Beşel, Furkan: “Vergileme Amaçları ve İlkeleri Açısından Zekât”, **ICISEF**, Sakarya, 2015.
- Buhuti, Mansur b. Yunus b. Salahiddin: **Keşşafü’l-kına an Metni’l-İkna**, Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1997, 1.baskı 2.C.

- Buhuti, Mansur b. **Keşşafü'l-kına' an Metni'l-İkna**, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1982.
Yunus b. 3. C.
Salahiddin:
- Büyükcoşkun, “Mahiyetleri Yönünden Vergi ve Zekât”, Yüksek Lisans Tezi,
Kudret: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- Certel, Hüseyin: “Psiko-Sosyal Açıdan Zekât,” **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 13, 1997, s.347-359.
- Çalışkan, “Türkiye’de Zekâtın Kurumsallaşmasına Sosyo-Kültürel Bir
Muhammed Beşir: Yaklaşım”, **International Journal of Islamic Economics and Finance Studies**, C.1, 2020.
- Demir, Sedanur: “Sosyal Yardımların İstihdam ile İlişkisi: Türkiye Örneği”,
Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Derdir, Ebü'l- Şerhu's-sagir ala Akrebi'l-mesalik ila mezhebi'l-İmam Malik,
Berekat Ahmed b. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1972, 2.C.
Muhammed b.
Ahmed Adevi:
- El-Huleyfi, Riyad “Zekât muhasebesi”, Çev. Muhammed Tarık Ablak, Ed.
Mansur: Takdim Necmettin Kızılkaya ve Musahhih Muhammed Aydın,
Yay. Haz. Emrah Yağmurlu, (İktisat yayınları, 48), **İktisat Giriş Dizisi 9**, (Orijinal Kitap Adı: Et-Tecdid Fi Fıkhi'z-Zekat Ve'l-Muhasebetiha Li's-Şerikati Ve'l-Efrad), İstanbul, İktisat Yayınları, XI, 2020.
- El-Hüseyinî, Hasan **Mesâilü'z-Zekâti'l-Muâsıra:Dirâse Fıkhiyye Te'sîliyye**, 1.
b. Abdurrahman Baskı, Beyrut, Dârü'n-Nevâdiri'l-Lübnaniyye, 2014.
El-Bâdencikî:

- El-Mısrî, Refik Yunus: **El-Mahsûl Fi Ulûmi'z-Zekât**, Dımaşk, Darü'l-Mektebi, 2006.
- Emecen, Feridun: “Bennak”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 5. Cilt, 1992.
- Enis, i'dad İbrâhim v.d.: **El-Mu'cemü'l-Vasit**, İstanbul, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y.
- Erkal, Mehmet: **Zekât: Bilgi ve Uygulama**, İstanbul, Erkam Yayınları, 2004.
- Erkal, Mustafa: “Zekât”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 44. Cilt, Ankara, 2013.
- Eskicioğlu, Osman: “Modern Vergi Anlayışı ve Zekat”, **D.E.Ü. İlahiyat fakültesi dergisi**, C.5, 1989, s. 230-238.
- Eş-Şirbini, Hatib: **Muğni'l-Muhtac: Minhacü't-talibin şerhi**, Çev. Soner Duman İstanbul, Mirac Yayınları, 2010, 1. pas, 5.C.
- Gazali: **Zekât Sırları ve Faziletleri**, Çev. Harun Ünal, İstanbul, Çevik Yayınları, 2014.
- Gökdoğan, Çiğdem ve Fatma Demir: “Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişim Evleri: İnceleme”, **Iğdır Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi**, 2.C, No:1, Aralık 2019, s.32.
- Gündüz, Dilara Ustabaşı ve Hatice Kübra Çifci: “Yerel Yönetimlerin Göçmenlere Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamalarının Karşılaştırılması: G20 Ülkeleri ve Türkiye”, **Göç Araştırmaları Dergisi**, C.7, S.1, Ocak- Haziran, 2021, s.20-21
- Hacı, Muhammed Ömer: **El-Mesiretü't-tarihiyye li-tatbiki'z-zekât**, Dımaşk, Dârü'n-Nur, 1996.
- Hammad, Nezih: **İktisadi Fıkıh Terimleri**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996.

- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâîlî Makdisî: **el-Mugni**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire, Hecr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1992, 2. Bs, 4. C.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî: **Lisanü'l-Arab**. nşr. Emin Muhammed Abdulvahap, Muhammed es-Sadık el-Ubeydi. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997, 2.pas, 6.C.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin: **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, 1.C, İstanbul, Feza Yayınları, 1999.
- İmrani, Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebü'l-Hayr b. Salim: **El-Beyân fî Mezhebi'l- İmam Eş-Şâfiî**, i'tena Kâsım Muhammed en-Nuri, Beyrut, Dârü'l-Minhac, 2000, 3.C.
- İşkur Genel Müdürlüğü: (Çevrimiçi) <https://www.iskur.gov.tr/> 12.01.2024.
- Kahraman, Selcuk: “Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Yabancı Göçmenler”, **Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.10, S.5, Aralık 2019, s.51-52.
- Kala, Eyüp Sabri: “Mazbut Vakıfların Günümüz Hayır Hizmetleri”, **Vakıflar Dergisi**, C. 54, Aralık 2020.
- Kardavi, Yusuf: **Fıkhü’z-zekât**, Beyrut, Dârü'l-İrşad, 1969.

- Kasani, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefi: **Bedaiü's-sanai' fî tertibi's-şerai**, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcut, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Luka İncili: 1. Pasım, İstanbul, 2001.
- Maverdi, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb Basrî: **El-Ahkâmü's-sultaniyye**, Kahire, Matbaatü'l-Vatan, t.y.
- Medeni, Ahmiduş ve Haşim Tekruri Abdulrahman: "Vergi Olgusunun Çağlar Boyunca Tarihsel Gelişimi", **Almanhal Dergisi**, Al Manhal Platformu, 16.08.2023. s. 3-4.
- Medeni, Ahmiduş ve Haşim Tekruri Abdulrahman: "Vergi Olgusunun Çağlar Boyunca Tarihsel Gelişimi", **Almanhal Dergisi**, Al Manhal Platformu, 16.08.2023, s.2-3.
- Nevevi, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nuri: **El-Mecmu' Şerhi'l- Mühezzeb**, Beyrut, Dârü'l-Fıkr, t.y. 6.C.
- Nurdoğan, Ali Kemal: "Sosyal Yardım Bağımlılık Ölçeğinin Geliştirilmesi," **Journal of Selçuk University Social Sciences Vocational School**, C.25, S.1, 2022, s.62.
- Richardson, Gail: "Islamic Law and Zakat: Waqf Resources in Pakistan," Ed. Stephen P. Heyneman, **Islam and Social Policy**, USA, Vanderbilt University Press, 2004.

- Salihoğlu, Mahmut: “Diğer Dinlerde Zekât,” **TDV İslam Ansiklopedisi**, 44. Cilt, Ankara, 2013.
- Serahsi, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl: **El-Mebsut**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1982-83, 1.c.’de 1-3. c.’ler, 3. C.
- Sherwin, B. L.: **Jewish Ethics for the Twenty-First Century**, USA, Syracuse University Press, 2033.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı: “İstihdam Yardımları,” (Çevrimiçi) [https://www.aile.gov.tr/ss/sosyal-yardimlar-genel-mudurlugu/istihdam-yardimlari/#:~:text=Sosyal%20yard%C4%B1m%20yararlan%C4%B1c%C4%B1lar%C4%B1ndan%20%C4%B0%C5%9EKUR'un,\(SYD\)%20Vak%C4%B1flar%C4%B1nca%20yap%C4%B1lan%20yard%C4%B1md%C4%B1r,](https://www.aile.gov.tr/ss/sosyal-yardimlar-genel-mudurlugu/istihdam-yardimlari/#:~:text=Sosyal%20yard%C4%B1m%20yararlan%C4%B1c%C4%B1lar%C4%B1ndan%20%C4%B0%C5%9EKUR'un,(SYD)%20Vak%C4%B1flar%C4%B1nca%20yap%C4%B1lan%20yard%C4%B1md%C4%B1r,) 17.07.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı: **2023 Yılı Bütçe Gerekçesi**, Ankara, 2022.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı: “Tarihçe,” (Çevrimiçi) <https://www.csgeb.gov.tr/bakanlik/hakkinda/tarihce/>, 17.07.2013.
- T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı: **2022 Yılı Faaliyet Raporu**.
- T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı: **Kurumsal ve Mali Durum ve Beklentiler Raporu 2022**.

- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı: **2019–2023 Stratejik Planı.**
- Tahmaz, Abdülhamid Mahmud: **El-Fıkhü'l-Hanefi fi sevbihî'l-cedid**, Dımaşk, Darü'l-Kalem; Beyrut, ed-Darü'sh-Şamiyye, 2014, 3 baskı, 1.C.
- Taşcı, Faruk: “Türkiye’nin Kamusal Sosyal Yardım Anlayışı (1980-2007) Üzerine Bir Analiz,” **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 55, 2010. s.129.
- Taşcı, Faruk: **Yoksulluk ve Sosyal Hizmet**, İstanbul, AUZEF Yayınları, 2016.
- Taşcı, Faruk: “Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Neden Önemli?”, 29 Temmuz 2023, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Neden Önemli? - Faruk Taşcı (sabah.com.tr).
- Taşkın, Ünal: “Rüsûm-I Örfiye”, **Tarih Okulu**, İlkbahar-Yaz, S.14, 2013. s.62-63.
- Tekin, Abdullah Sami: “Klasik Dönem Osmanlı Devleti İktisadi ve İçtima Düzeninde Vergi Sistemi”, **Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi**, C.1, s.1, 2019.
- Tirmizi, Ebu İsa: **El-Camiu’s Sahih**, Lübnan, Beyt’ul Efkar, İlim, 2, 2004.
- Turan, Melih: **40 Soruda Zekât**, İstanbul, İktisat Yayınları, 2020.
- Turan, Melih: **Zekât Politikası**, İstanbul, Mevsimler Kitap, 2018.
- TÜİK: **Sosyal Koruma İstatistikleri**, 2021, (Çevrimiçi) TÜİK Kurumsal (tuik.gov.tr) 17.02.2024.

- Ufenburger, Henry La: **Vergiler ve Tarihi**, Çev. Ragıp Hanyal, C.VIII, Ankara, Kardeş Matbaası, 1964.
- Yaşar, Ahmet: “Maddi ve Manevi Temizlik: Zekât,” **Reyhan Dergisi**, S.17, 2010, s.8-9.
- Yavuz, Yunus V.: **İslâm’da Zekât Müessesesi**, İstanbul, Feyiz Yayınları, 1972.
- Yeniçeri, Celal: **İslam’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, İstanbul, İFAV Yayınları, 2013.
- Yılmaz, Abdullah, Yaşar Aksanyar ve Tahsin Güler: “Sosyal Yardım Olgusu ve Türkiye’deki Şartlı Sosyal Yardım Uygulamaları,” **Ekev Akademi Dergisi**, C. 22, S. 73 ,2018, s. 571-628.
- Yılmaz, Yiğit: “Osmanlı Devleti’nde Vergi Sistemi ve Vergi Denetimi”, **Makaleler**232, Ocak 2019, s.15.
- Yiğit, Yaşar, Mehmet Keskin ve İsmail Karagöz: **Zekât İlmihali**, 2. bs., Ankara, DİB Yayınları, 2013.
- YTB “Türkiye Bursları,” (Çevrimiçi) <https://ytb.gov.tr/daireler/uluslararası-ogrenciler/turkiye-burslari#:~:text=T%C3%BCrkiye%20Burslar%C4%B1%2C%202012%20y%C4%B1%C4%B1nda%2042,5000%20uluslararası%C4%B1%20%C3%B6%C4%9Frençiyeye%20burs%20verilmektedir>
- Zuhaylı, Vehbe: **İslam Fıkıhı Ansiklopedisi**, Çev. Ahmed Efe vd., İstanbul, Risale Basın-Yayın Ltd. 3.pas, 3.C., 1994.

Zuhayli, Vehbe: **El-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletuhu**, Dımaşk : Dârü'l-Fıkr, 1985,
4.pas, 3.C, s.1950-1951

